

TAMPEREEN YLIOPISTO

Varpu Anttonen

VALKEAKOSKEN NAISKAARTI SUOMEN SISÄLLISSODASSA 1918

Historian pro gradu –tutkielma

Tampere 2009

TAMPEREEN YLIOPISTO

Historiatieteen laitos

ANTTONEN, VARPU: Valkeakosken naiskaarti Suomen sisällissodassa 1918

Pro gradu –tutkielma, 96 s., 10 liites.

Historia

Huhtikuu 2009

Tutkimuksen tarkoituksena on käsitellä naiskaartilaisen henkilökuvaa Valkeakosken kohdistuvasta paikallisesta näkökulmasta, sekä Valkeakosken naiskaartin vaiheita sisällissodassa. Naiskaartiin on laskettu kuuluneeksi sekä aseelliseen naiskomppaniaan kuuluneet että aseettomissa huolto- ja sairaanhoitotehtävissä toimineet valkeakoskelaiset naiset. Tutkimuksessa on käytetty mikrohistoriallista lähestymistapaa, ja se perustuu osittain muistitietoon ja haastatteluihin.

Valkeakosken naiskaartiin kuului tutkimuksen lähdeaineiston perusteella 115 naista, joista noin 50 kuului aseelliseen naiskomppaniaan. Naiskaartin osuus Valkeakosken punakaartin kokonaisvahvuudesta oli valtakunnalliseen keskiarvoon verrattuna suuri, rajauksesta riippuen 7–16 prosenttia. Tutkimuksen perusteella sisällissodan seurauksena menehtyi 47 Valkeakosken naiskaartilaista. Tutkimuksessa käsitellään Valkeakosken punaisen naiskaartin vaiheita aina kaartin perustamisesta Syrjäntaan perääntymisvaiheen veriseen taisteluun ja Hauholla suoritettuun joukkoteloitukseen, jossa aineiston perusteella ammuttiin 24–29 naiskaartilaista. Tutkimuksessa esitellään myös sodasta hengissä selvinneiden naiskaartilaiden tilannetta vankileireillä ja valtiorikosoikeuden kuulusteluissa.

Tutkimuksen perusteella tyypillinen Valkeakosken naiskaartiin liittynyt oli alle kaksikymmentävuotias nuori naimaton nainen, joka monen muun tulevan naiskaartilaisen kanssa työskenteli Valkeakosken paperitehtaalla. Naiset olivat perhetaustaltaan lähes poikkeuksetta työväenluokkaisia. Useissa tapauksissa myös veljet ja isät kuuluivat punakaartiin, naiskaartilaiden joukossa oli myös saman perheen tyttäriä. Sitoutumattomuus perheeseen on varmasti vaikuttanut punakaartiin liittymiseen, vaikka muutama naisista olikin naimisissa, ja yhteensä viidellä naisella oli lapsia. Valkeakosken naiskaartilaiden sosiaalinen tausta noudattelee muissa naiskaarteista tehdyissä tutkimuksissa saatuja tuloksia nuoruudesta, naimattomuudesta ja työväenluokkaisuudesta.

Tutkimus perustuu Kansallisarkiston valtiorikosoikeuksien ja –ylioikeuden aktien sisältämiin naiskaartilaiden kenttäoikeuksien ja valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjoihin, aiheesta kerättyyn muistitietoon ja haastatteluihin, Valkeakosken työväenyhdistyksen ja suojeluskunnan materiaaliin, Suomen sotasurmat 1914–1922 – projektin aineistoon, UPM:n Valkeakosken keskusarkiston materiaaliin ja Sääksmäen seurakunnan kirkonkirjoihin, sekä sisällissodasta ja punakaarteista aikaisemmin kirjoitettuun tutkimuskirjallisuuteen.

Asiasanat: sisällissota, naiskaarti, punakaarti, Valkeakoski

Saima Irene maaliskuussa 1918

Ei hän kuollut nuoren tytön valkeaa kuolemaa,
ei häntä haudattu röyhelöarkussa mustan paaden alle,
ei laskettu veneessä tuonenvirtaan,
ei veisattu virren virttä,
ei ehditty itkeäkään;

hänet piti jättää metsänreunaan,
lumeen ilman kivääriään, punaista nauhaansa,
varisten laulumaille, ketun kulkureitille,
lähelle kesäistä mustikkapaikkaa,
ja siihen hän jäi, keltainen palmikko kahahdellen,
kunnes oli kokonaan
tätä kylmää suomalaista ilmaa.

Ei hän ylösnoussut.
Mutta ei kuollutkaan.
Syksyisin
hän sytyttää rannoille pihlajat,
pyhät palavat puut.

MARJA-LEENA MIKKOLA, 1979

SISÄLLYS

LUETTELO TAULUKOISTA JA KUVISTA

1. JOHDANTO	7
1.1. Tutkimuksen rajaukset ja käsitteet.....	9
1.2. Näkökulma, käsittelytapa ja menetit.....	11
1.3. Tutkimuksessa käytetty aineisto.....	13
1.4. Aikaisempi tutkimus ja kirjallisuus.....	15
1.5. Tutkimuksen rakenne.....	16
2. VALKEAKOSKEN TEHDASKYLÄN KEHITTYMINEN SISÄLLISSODAN NÄYTTÄMÖKSI	18
2.1. Paperitehtaan perustaminen Valkeakoskelle.....	18
2.2. Tehdaskylän väestö ja asuinolot.....	20
2.3. Työolot Valkeakosken paperitehtaalla.....	22
2.4. Valkeakosken työväenyhdistys.....	24
3. NAISKAARTIN MUODOSTUMINEN	27
3.1. Valkeakosken punakaartin perustaminen.....	27
3.2. Naiskaarteista yleisesti.....	29
3.3. Naiskaartin perustaminen Valkeakoskelle.....	31
3.4. Naiskaartilaisten sosiaalinen tausta.....	34
3.4. Naisten motiivit kaartiin liittymiselle.....	38
4. VALKEAKOSKEN NAISKAARTI SODASSA	45
4.1. Aseellisen naiskomppanian toiminta Valkeakoskella.....	47
4.2. Valkeakosken punakaartin sairaanhoitajattaret.....	52
4.3. Huoltotehtävissä toimineet naiset.....	55
5. VALKEAKOSKEN NAISKAARTI SISÄLLISSODAN LOPPUSSELVITTELYISSÄ	59
5.1. Taistelut Alvettulassa ja Hauholla.....	59
5.2. Syrjäntaan taistelu.....	62
5.3. Hauhon joukkoteloitus.....	65
5.4. Naiskaartilaisten vangitseminen.....	70
5.5. Valkeakosken naiskaartilaiset vankileireillä.....	74
5.6. Valtiorikosoikeuden kuulustelut ja tuomiot.....	76

5.7. Sodan jälkeen	81
5.8. Esimerkkejä valikoivasta muistamisesta.....	82

6. PÄÄTELMÄT	86
---------------------------	-----------

LÄHTEET.....	91
--------------	----

LIITTEET

LUETTELO TAULUKOISTA JA KUVISTA

Taulukko 1. Milloin naiset liittyivät punakaartiin?	32
Taulukko 2. Naisten ammatti.	33
Taulukko 3. Naisten tehtävät punakaartissa.	33
Taulukko 4. Naisten ikä 2.2.1918.	34
Taulukko 5. Aseellisten naisten ikä 2.2.1918.	34
Taulukko 6. Aseettomien naisten ikä 2.2.1918.	35
Taulukko 7. Naisten perhetausta.	36
Taulukko 8. Naisten siviilisääty.	36
Taulukko 9. Naisten perheenjäsenet punakaartissa.	36
Taulukko 10. Naisten koulusivistys.	37
Taulukko 11. Naisten luku- ja kirjoitustaito.	37
Taulukko 12. Naisten kuuluminen työväenjärjestöihin.	39
Taulukko 13. Kuinka kauan naiset olivat kuuluneet työväenjärjestöihin?	39
Kuva 1. Valkeakosken paperitehtaan paperisalin työntekijöitä vuonna 1916 tai 1917.	40
Taulukko 14. Naisten kuulusteluissa ilmoittama syy kaartiin liittymiselle.	42
Kuva 2. Sigrid Lehtisen hautajaissaatto Valkeakoskella.	49
Kuva 3. Alvettulan silta kuvattuna keväällä 2008.	61
Taulukko 15. Naisten vangitsemispaikkakunnat.	63
Taulukko 16. Surmansa saaneiden naiskaartilaisien kuolinsyyt.	64
Kuva 4. Syrjäntaan taistelun jälkeen pidätettyjä naiskaartilaisia.	64
Taulukko 17. Lähes varmasti teloitettujen naisten kuolinpaikat.	68
Kuva 5. Hauhon joukkoteloituksen muistomerkki keväällä 2008	69
Taulukko 18. Naisten vangitsemispäivämäärät.	70
Taulukko 19. Surmansa saaneiden kuolinpaikat.	74
Taulukko 20. Valkeakosken naiskaartilaisia käsitelleiden valtiorikosoikeuksien paikkakunnat.	76
Taulukko 21. Valtiorikosoikeuksien tuomiot.	76
Taulukko 22. Milloin naiset tuomittiin valtiorikosoikeudessa?	77
Taulukko 23. Ehdollisena kuritushuoneeseen tuomittujen rangaistuksen pituus.	77
Taulukko 24. Ehdollisena tuomittujen kansalaisluottamuksen menetyksen pituus.	77
Taulukko 25. Ehdottomana tuomittujen rangaistuksen pituus: kuritushuone + kansalaisluottamuksen menetys	78

1. JOHDANTO

Suomen vuonna 1918 käydystä sisällissodasta on niin historiantutkimuksessa kuin kaunokirjallisuudessakin kirjoitettu paljon. Heti sodan loppumisesta lähtien sekä valkoisella että punaisella puolella tehtyä tutkimusta väritti poliittisuus ja muistelmallisuus, virallinen historiankirjoitus nojasi vapaussotakäsitteeseen. Toisen maailmansodan jälkeen alettiin puhua kansalaissodasta ja tapahtumia alettiin tarkastella myös punaisen puolen näkökulmasta muun muassa Punakaartin historiatoimikunnan tutkimuksissa. 1980-luvulla Punaisen Suomen historia -projekti julkaisi useita tärkeitä teoksia, ja 1990-luvulla Heikki Ylikankaan ”*Tie Tampereelle*” -teoksen myötä tutkimuksessa alettiin puhua sisällissodasta. Nyt 2000-luvun ensimmäisen vuosikymmenen loppuun mennessä, kun sisällissodasta on kulunut jo yli 90 vuotta, on historiantutkimuksessa alettu käsitellä taisteluita ja rintamalinjoja enemmän sisällissodan ”unohdettuja” ilmiöitä, kuten naisia ja lapsia.

Tässä tutkimuksessa käsittelen Valkeakosken punakaartiin kuuluneita naisia. Marja Piironen-Honkanen on jo vuonna 1995 tehnyt mittavan työn tutkimuksessaan punakaartin aseellisista naiskomppanioista, jossa ensimmäisenä kerrottiin kattavasti koko maan punaisista naisasekaarteista. Oma tutkimukseni keskittyy hyvin paikalliseen ja marginaaliseen ilmiöön, Valkeakosken punaiseen naiskaartiin. Tämänkaltaiset aiheet kiinnostavat ihmisiä paljon myös akateemisen maailman ulkopuolella, mikä on seikka johon olen Valkeakosken naiskaartia tutkiessani usein ilokseni törmännyt.

Naispunakaarteihin liittyy paljon myyttejä ja stereotyyppioita. Osittain ne selittyvät ilmiön erikoisuudella, osittain sekä punaisen että valkoisen puolen luomilla liioitelluilla mielikuvilla. Punaisille naiskaartilaiset olivat pelottomia sankarittaria, jotka osoittivat poikkeuksellista urhoollisuutta aatteensa puolesta. Valkoisen puolen kannanotoissa kerrotaan raivokkaista susinartuista ja ryssänmorsiamista, jotka levittivät yhteiskuntaan huonoa moraalialia. Molempien osapuolten luonnehdinnat kertovat siitä, että naiskaartit aiheuttivat aikalaisissa kummeksuntaa ja luultavasti ne juuri siksi ovat päätyneet myyttisten kuvausten kohteeksi. Todellisuus on kuitenkin usein erilainen, kuten esimerkiksi Tuomas Hoppu tutkimuksessaan Tampereen naiskaartista osoittaa. Tämän tutkimuksen tarkoituksena on osaltaan kertoa todellisista tapahtumista naispunakaarteja koskevien myyttien takana.¹

¹ Esim. Lintunen 2006, 24–25, 33; Hoppu 2008.

Kesällä 2006 aloin kiinnostua sisällissodan punaisista naiskaarteista, varsinkin aseisiin tarttuneet ja housuihin pukeutuneet naiset kiinnostivat minua ilmiönä.² Tutustuin Valkeakosken punaiseen naiskaartiin, ja proseminarityössäni talvella 2007 tutkin kaartissa surmansa saaneita naisia. Seminaaritutkielmassani talvella 2008 kohdistin tutkimuksen Valkeakosken naiskaartiin aseettomina kuuluneisiin, eli sairaanhoito- ja huoltotehtävissä toimineisiin naisiin. Valkeakosken sisällissodan punaiset naiskaartilaiset ovat siis olleet enemmän tai vähemmän mielessäni nyt jo yli kaksi vuotta. Syksyllä 2008 aloin löytää sisällissodasta henkiin jääneiden Valkeakosken naiskaartilaisten nimiä. Näiden nimien kautta tuli mahdolliseksi päästä käsiksi Kansallisarkistossa sijaitseviin valtiorikosoikeuksien kuulustelupöytäkirjoihin, joissa syytettyinä olleet naiskaartilaiset kertoivat toimistaan keväällä 1918. Tässä pro gradu -tutkielmassani käsitelen Valkeakosken punaista naiskaartia kokonaisuudessaan.

Keräämäni aineiston perusteella Valkeakosken naiskaartiin kuului 115 naista. Heistä 40–50 kuului aseelliseen naiskomppaniaan. Loput, eli noin 70 naista, toimi punakaartin sairaanhoitajina, keittäjinä, ompelijoina ja muissa punakaartin huollon kannalta oleellisissa aseettomissa tehtävissä. Aikaisemmassa tutkimuskirjallisuudessa Valkeakosken naiskaartista puhutaan usein vain aseellisen naiskomppanian osalta. Tutkimukseni myötä huomasin, että naiskaarti oli kuitenkin aikaisempaa käsitystäni huomattavasti suurempi ja moninainen joukko naisia, joista pääosa työskenteli Valkeakosken paperitehtaalla. Sisällissodan seurauksena surmansa sai teloituksissa ja vankileireillä yhteensä 47 valkeakoskelaista punakaartilaisnaista.

Tutkimuksessa käsitelen Valkeakosken punaisen naiskaartin vaiheita aina kaartin perustamisesta Syrjäntaan perääntymisvaiheen veriseen taisteluun ja Hauholla suoritettuun joukkoteloitukseen. Esittelen myös sodasta hengissä selvinneiden naiskaartilaisten tilannetta vankileireillä ja valtiorikosoikeuden kuulusteluissa. Tavoitteenani on luoda kuvaa naispunakaartilaisen henkilöahmosta Valkeakoskeen kohdistuvasta paikallisesta näkökulmasta, sekä Valkeakosken naiskaartin vaiheista sisällissodassa. Tähän tavoitteeseen pyrin tutkimuksessani vastaamaan käsittelemällä tutkimuksessa seuraavia kysymyksiä: Miksi naiset liittyivät punakaartiin? Miksi toiset naisista tarttuivat aseisiin ja toiset eivät? Millaisia Valkeakosken punakaartiin liittyneet naiset olivat sosiaaliselta taustaltaan? Minkälaisissa tehtävissä he punakaartissa toimivat? Missä he liikkuivat? Miten ja missä he joutuivat vangeiksi? Minkälaisia tuomioita naiskaartiin kuuluneille naisille valtiorikosoikeudessa annettiin? Mitä Hauholla tapahtui toukokuun ensimmäisenä päivänä

² Naisista sotilaina 1900-luvulla katso esim. Bourke 1999, kappale ”Women go to war”.

1918? Mistä johtuu sisällissodassa kuolleiden valkeakoskelaisnaisten poikkeuksellisen suuri lukumäärä?

1.1. Tutkimuksen rajaukset ja käsitteet

Vuonna 1918 Valkeakoski kuului vielä Sääksmäen pitäjään, josta se itsenäistyi omaksi kunnakseen vasta vuonna 1923.³ Tästä huolimatta käytän kaartista nimitystä Valkeakosken naiskaartiksi, että suurin osa kaartissa toimineista naisista työskenteli Valkeakosken paperitehtaassa, jonka työntekijät muodostivat kaartin ytimen. Toinen syy nimitykselle on se, että Valkeakosken punakaarti on myös aiemmassa sisällissotaa koskevassa tutkimuksessa yleisesti käytetty nimitys paikkakunnalla toimineesta punakaartista. Vuoden 1918 punaisten ja valkoisten sotaa on tutkimuksessa ja keskusteluissa kutsuttu vuosikymmenten varrella monilla nimillä: kapina, vapaussota, kansalaissota, veljessota, luokkasota ja sisällissota. Useiden vaihtoehtojen joukosta käytän vuoden 1918 sodasta nimitystä sisällissota, koska se on mielestäni neutraalein termi, ja kertoo kaiken tarpeellisen tapahtumien luonteesta, sillä sotaan osallistui suomalaisten lisäksi myös saksalaisia, ruotsalaisia ja venäläisiä joukkoja.⁴

Naiskaartilla tarkoitan tässä tutkimuksessa kaikkia Valkeakosken naiskaartiin liittyneitä, yhteensä 115 naista. Heidän välillään olen tehnyt erottelun aseellisiin ja aseettomiin naisiin. Aseettomina naisina toimineet olen ryhmitellyt pääsääntöisesti sairaanhoitajattariin ja huoltotehtävissä toimineisiin, kuten ruuanlaitajiin ja keittäjiin, siivoojiin ja ompelijoihin. Tutkimus eroaa muista naispunakaarteista kirjoitetuista teoksista siinä, että olen määritellyt Valkeakosken naiskaartin käsittämään sekä aseellisen naiskomppanian, että aseettomissa tehtävissä toimineet naiset. Tähän päädyin siksi, että myös sairaanhoito- ja huoltotehtävissä toimineet naiset kuuluivat punakaartin palkkalistoille, vaikka heitä ei aiemmissa tutkimuksissa ole yleensä määritelty naiskaarti-käsitteen alle. Aseettomat naiset kuitenkin osallistuivat punakaartin toimintaan, liikkuivat punakaartin osastojen mukana rintamalla, ja näin osallistuivat varsinaisiin taisteluihin luultavasti jopa laajemmin ja enemmän kuin varsinaiset aseelliset naiskomppanialaiset. Näistä syistä on mielestäni mielekäästä ja perusteltua laskea heidät kuuluneeksi Valkeakosken naiskaartiin. Valkoiset myös laskivat aseettomissa tehtävissä työskennelleet kuuluneeksi punakaartin toimintaan yhtäläillä aseellisten

³ Vuorinen O. 1972, 9.

⁴ Esim. Ylikangas 1993, 15.

kaartilaisten kanssa, ja heidät myös tuomittiin toiminnastaan melko samoin kuin aseelliset kaartilaiset. Aseellisten naisten ryhmää kutsutaan tässä tutkimuksessa Valkeakosken naiskomppaniaksi. Tutkimuksen ulkopuolelle olen jättänyt muutaman naisen, jotka esiintyivät ensimmäisissä punakaartin helmikuun tililistoissa. Heistä ei ole mainintoja tämän jälkeen, joten oletan heidän jättäytyneen pois punakaartin toiminnasta kevään aikana.

Kuulustelupöytäkirjoissa, punakaartien asiakirjoissa ja aikalaisten puheissa käytettiin usein punakaartien ensiapuosastoista nimitystä punakaartin Punainen risti. Tällä ei siis tarkoiteta jo vuonna 1863 perustettua, kansainvälisen Geneven konvention lopputuloksena syntynyttä Punaista Ristiä, jonka toiminta Suomessa aloitettiin vuonna 1877.⁵ Punaisella ristillä tarkoitetaan tässä tutkimuksessa punakaartien lääkintähuollosta vastanneen Punakaartin Ambulanssijaoston alaisia paikallisia ensiapuosastoja. Punakaartin ensiapujoukkojen viralliseksi tunnukseksi otettiin Geneven konvention mukainen punainen risti valkoisella pohjalla, joka luultavasti vaikutti Punainen risti -nimityksen käyttämiseen.

Valkoisen Suomen johto pohti jo sisällissodan alkuvaiheessa sitä, miten punakaartilaisia tulitaisiin sodan jälkeen rankaisemaan. Voiton alkaessa varmistua suunnitelmat rankaisemisesta etenivät ja syytettyjen suuren lukumäärän vuoksi huomattiin, että olisi ryhdyttävä erityistoimiin. Myös kasvava vankimäärä edellytti pikaista ratkaisua sille, miten punakaartilaisten rankaiseminen toteutettaisiin. Aluksi ajateltiin, että kapinalliset voitaisiin tuomita normaaleissa tuomioistuimissa. Punakaartilaisten tuomitsemista varten perustettiin kuitenkin sisällissodan jälkeen useita erityistuomioistuimia eli valtiorikosoikeuksia (VRO).⁶ Hallitus antoi esityksen tuomioistuintuomista eduskunnalle 16.5.1918, ja laki valtiorikosoikeuksista hyväksyttiin 29.5.1918. Lain mukaan valtiorikosoikeuksissa tuli olla viisi jäsentä, joista kaksi lakimiehiä ja yksi armeijan ylipäällikön nimittämä upseeri. Valtiorikosoikeuden tuomioihin ei voinut hakea muutosta, vaikkakin poikkeustapauksissa ne voitiin alistaa valtiorikosoikeudelle.⁷ Valtiorikosoikeudessa tuomittiin yhteensä 67 788 henkilöä. Punakaarteihin kuuluneita naisia vastaan nostettiin yhteensä 5533 syytettä, joista lopulta tuomittiin 4003 naista.⁸

Varsinaisesti tutkimuksessa käsittelemäni ajanjakso alkaa tammi-helmikuussa 1918, vaikka taustaluvussa käsitellään myös varhaisempia aikoja. Sisällissota käynnistyi tammikuun lopulla, ja

⁵ Rosén 1977, 42.

⁶ Alenius 1997, 52–54; Kekkonen 1991, 35–38.

⁷ Upton 1981, 455–456.

⁸ Kekkonen 1991, 57; Rasila 1968, 30–31; Paavolainen 1971, 329.

punakaartin naiskaarti perustettiin Valkeakoskella jo helmikuun alussa 1918. Huomattava osa, noin kaksikymmentä, tarkastelemistani naisista liittyi punakaartiin jo heti perustamisvaiheessa. Tutkimuksen aikajana päättyy marraskuulle 1918, jolloin viimeinen surmansa saanut Valkeakosken naiskaartilainen kuoli Hämeenlinnan vankileirillä. Tutkimuksessa en järjestelmällisesti käsittele naisten myöhempiä elämänvaiheita sisällissotavuoden jälkeen, muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta.

1.2. Näkökulma, käsittelytapa ja metodit

Tarkoitukseni on kirjoittaa tutkimus mikrohistoriallisesta näkökulmasta. Haluan lähestyä suurempaa kokonaisuutta ”alhaalta käsin”, hahmottamalla tapahtumia osittain yksittäisten esimerkkien kautta.⁹ Toteuttaakseni edellistä pyrkimystä tulen käyttämään naiskaartilaisista kokoamiani ns. minibiografioita. Melko suuren aineiston hallitsemisen vuoksi tulen kuitenkin käyttämään myös jonkin verran tilastollista materiaalia, jonka pohjalta olen koonnut tutkimuksessa käytetyt taulukot.

Tässä tutkimuksessa en suuremmin käsittele sisällissodan yleisiä tapahtumia tai taisteluita. Pääasiallisesti keskityn vain niihin sisällissodan tapahtumiin, jotka joko välittömästi tai välillisesti koskettivat Valkeakosken punaista naiskaartiä. En myöskään tutkimuksessani esittele punakaartien organisaatiota kovin järjestelmällisesti, sillä sisällissotaa ja punakaarteja käsittelevää kirjallisuutta on jo olemassa hyvin kattavasti, enkä näe tutkimustehtävään vastaamisen kannalta tarpeelliseksi toistaa sitä tässä työssä.¹⁰

Vähäisen virallisen lähdeaineiston täydentämiseksi käytän tutkimuksessa myös muistitietoa ja haastatteluja. Ensimmäinen käyttämäni muistelu on vuodelta 1936, viimeisimmät on tehty 1960–1970-luvuilla. Ne muistelijat, joiden ikä on mainittu, ovat olleet muisteluhetkellä 60–70-vuotiaita. Yhtä 1960-luvulla tehtyä haastattelua lukuun ottamatta tutkimuksessa käytetyt haastattelut on tehty yli 60 vuotta tapahtumien jälkeen. Osassa haastatteluista kertojana ovat entiset naiskaartilaiset, muutamassa tapauksessa sivulliset. Vaikka haastattelut ja muistelut ovat ajallisesti kaukana tapahtumista, antavat ne kuitenkin arvokasta tietoa siitä, miten aikalaiset ja itse naiskaartilaiset

⁹ Mikrohistoriasta ks. esim. Peltonen 1999 ja 2006.

¹⁰ Punakaarteista ja sisällissodasta ks. esim. Salkola 1985a&b; Donner, Svedlin & Nurmio 1921–1928; Luhtakanta 1938, Upton 1980; Lappalainen 1981a&b; Paavolainen 1967a&b.

kokivat ja muistavat sisällissodan. Parin naisen tapauksessa on ollut mahdollista käyttää sekä valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjoja että haastatteluja. Tällöin on ollut mahdollista verrata sitä, erosivatko kuulustelutilanteen kertomukset ja myöhemmät haastattelussa annetut tiedot sisällissodan tapahtumista toisistaan.

Muistitieto määritellään tiedoksi, joka ei pohjaudu kirjallisiin lähteisiin, vaan tiedonantajan muistiin. Muistitietoa pidetään luotettavana silloin, kun tiedonantaja kertoo kokemuksistaan omakohtaisesti. Myös useampi kertomus samasta tapahtumasta lisää muistitiedon luotettavuutta. Muistitietometodia lähdeaineistona käyttävät eivät yleensä ole kiinnostuneet niinkään siitä, mitä menneisyydessä oikeasti on tapahtunut, kuin siitä, miksi muistelijä muistaa tapahtumat juuri niin kuin hän kertoo.¹¹

Tässä tutkimuksessa käytän muistitietoa virallisten lähteiden puuttuessa tapahtumia koskevien tietojen täydentäjänä. Aion myös kahden esimerkin avulla luoda katsauksen siihen, kuinka sisällissodasta puhuttaessa muistin huomataan joskus olevan valikoivaa. Muisteluihin tulee suhtautua kriittisesti ajallisen välimatkan lisäksi myös siksi, että naiset aseissa ja housuihin pukeutuneena aiheuttivat ihmisissä voimakkaita tunteita. Ohto Mannisen mukaan tiedot, jotka kertovat naisten osallistumisesta taisteluihin ovat monesti hyvin ristiriitaisia, sillä naiskaarti ilmiönä oli hyvin erikoinen, ja tarinat voivat olla usein sävytettyjä ja joskus mukana saattaa olla myös itse keksittyä.¹²

Historiantutkijan eettisten sääntöjen mukaan tutkijalla on velvollisuus tehdä ymmärrettäväksi menneisyyden ihmisten kokemuksia, ajattelua ja toimintaa, sekä antaa heille puheenvuoro. Tutkijan tulee myös tehdä oikeutta tutkimuksen kohteena oleville ihmisille. Tätä tutkimusta tehdessäni olen tullut vastakkain tutkijan etiikan ja siihen liittyvien valintojen kanssa. Tutkimusprosessin aikana jouduin miettimään sitä, onko minulla oikeutta kirjoittaa naisten osallisuudesta sisällissotaan heidän oikeilla nimillään, vai tulisiko minun kirjoittaa heistä anonymisti. Vaikka tutkimuksen kohteena olevat ihmiset ovat jo kuolleet, olivat he kuitenkin yksityishenkilöitä.

Historiantutkimuksessa on kuitenkin yleensä perusteltua esittää tutkimuksen kohteena olevat ihmiset omalla nimellään. Tutkimuksen mikrohistoriallinen lähestymistapa, ja tutkimuksen tavoitteena oleva naiskaartilaisen henkilöahmon kartoittaminen edellyttää mielestäni naisten

¹¹ Peltonen 1996, 40.

¹² Manninen 1993, 138.

esittelemistä ja käsittelemistä heidän omilla nimillään. Eettisiin kysymyksiin liittyvien pohdintojeni lopputuloksena koen, että Valkeakosken naiskaartilaisten tapauksessa en tutkimuksellani loukkaa kaartiin kuuluneita naisia tai heidän jälkeläisiään sisällyttämällä naisten nimet ja henkilötiedot tutkimukseeni.¹³

1.3. Tutkimuksessa käytetty aineisto

Tutkiessani Valkeakosken naiskaartissa kuolleita naisia proseminaarivaiheessa aloitin työni etsimällä Suomen sotasurmat 1914–1922 –tietokannasta Sääksmäellä kirjoilla olleet naiset. Täydensin listaani Työväenarkiston niin sanotusta terroritilastosta löytämälläni aineistolla.¹⁴ Sisällissodassa surmansa saaneita valkeakoskelaisia naisia olen löytänyt yhteensä 47.¹⁵ Eloonjääneitä naiskaartilaisia löysin ensin Valkeakosken naispunakaartin palkkaluettelosta huhtikuulta 1918, joka muutaman muun Valkeakosken punakaartilta säilyneen tililuettelon ohella löytyy Kansallisarkistosta Valtiorikosoikeuden syyttäjistön arkistosta.¹⁶ Tutkimuksen aineistoon otin sellaiset naiset, jotka lähteiden perusteella kuuluivat punakaartiin. Käsittelem tutkimuksessa kuitenkin myös kahden rajauksen ulkopuolelle jäävän naisen vaiheita sisällissodan aikana. Heitä en ole sisällyttänyt aineistosta tekemiini taulukoihin.

Täydennystä aineistooni sain vielä Valkeakosken paperitehtaalla työskennelleen silloisen insinöörin Johan Sebastian Niskan sisällissodan aikaisesta päiväkirjasta, jossa hän listaa punakaartiin kuuluneita valkeakoskelaisia naisia.¹⁷ Insinööri Johan Niska oli valkoinen, poliittisesti hyvin aktiivinen ja periaatteellinen. Hän joutui kärkkäiden puheidensa vuoksi usein Valkeakosken punakaartilaiden kotietsintöjen kohteeksi ja lopulta hänet laitettiin punakaartin toimesta kotiarestiin. Valkeakosken vallankumouskomitean esikunnan kokouksessa helmikuun 18. päivänä 1918:

”Päätettiin antaa insinööri Niskalle ankara varoitus ilkkuvista puheistaan ja jos hän tästäkin eteenpäin käyttää sellaista puhetaapaa niin tullaan tuomaan vastaan Vastavallankumouksellisena

¹³ Kalela 2002, 180; Turun yliopiston historian laitoksen eettinen ohjeisto 2008, http://www.hum.utu.fi/laitokset/historia/ajankohtaista/uutiset_etusivu/eettisetohjeet/Eettisetohjeet.pdf (6.4.2009).

¹⁴ I.1:78, SSSP, KA; sarja KT kansio 18.00, Vuoden 1918 arkisto, TA. SDP:n puoluetuomisto lähetti paikallisyhdistyksille lomakkeita valkoisesta terrorista laaditun tilaston aineiston keräämiseksi.

¹⁵ Ks. liite 1.

¹⁶ Aå 467, nro 47, VRO SyA, KA.

¹⁷ Johan Niskan päiväkirja, ABV:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Wallankumouksellisen tuomioistuimen eteen.”¹⁸

UPM:n Valkeakosken keskusarkiston tietojen mukaan Niska teki päiväkirjamerkintöjään sodan jälkiselvittelyjä ajatellen ja hänellä oli vankka usko valkoisten voittoon. Niskalla ei tiettävästi ollut erityistä toimeksiantoa nimien kirjaamiseen. Lähellä tehdastyöläisiä työskennellyt Niska myös luultavasti tuns paperitehtaan työntekijät nimeltä. Näiden seikkojen perusteella en näe ongelmia Niskan tekemien nimilistojen luotettavuudessa, enkä niiden käyttämisessä tämän tutkimuksen aineistona.¹⁹

Saadakseni listassa oleville naiskaartilaisille nimien lisäksi muitakin henkilötietoja kävin läpi Valkeakosken kirkkoherranvirastossa sijaitsevat Sääksmäen kirkonkirjat ajanjaksolta 1910–1920. Verrattuani kirkonkirjojen antamia tietoja UPM:n Valkeakosken keskusarkistossa sijaitseviin paperitehtaan työntekijämatrikkeleihin, sain osalle aiemmin listassani pelkkinä niminä olleille naiskaartiin kuuluneille naisille myös syntymäajat ja perhetaustat. Tämä oli hyvin olennaista naiskaartilaisten sosiaalisen taustan selvittämisen ja tilastoinnin kannalta.

Muistitietoa Valkeakosken naispunakaartilaisista olen löytänyt Kansallisarkiston Suomen sotasurmat 1914–1922 -arkiston muistitietokokoelmasta, johon on koottu muistelmia Työväen arkistosta, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran arkistosta sekä Sota-arkistosta. VRO:n syyttäjistön arkistosta (VRO SyA) olen käyttänyt myös Valkeakosken työväenyhdistyksen (sodan alettua Vallankumouskomitea) pöytäkirjoja. Myös Valkeakosken UPM:n keskusarkistossa sijaitsevat eri haastattelijoiden tekemät litteroidut haastattelut ovat olleet tärkeitä tämän tutkimuksen kannalta. Ne antavat kuvaa sekä Valkeakosken aseellisten naisten että punakaartin sairaanhoitajina ja huoltotehtävissä toimineiden punaisten naiskaartilaisten vaiheista sisällissodan aikana. Haastatelluista kolme (Hilma Rautalin, Fanny Lindeqvist ja Martta Koivisto) kuului Valkeakosken naiskaartiin, ja Väinö Syvänen kuului punakaartiin. Muut haastatellut ovat sivullisia aikalaisia. Haastattelujen tekijät ja muut tiedot on esitelty lähteissä. Sota-arkistosta käytin hyväkseni myös Sääksmäen suojeluskunnan sisällissodan aikaista aineistoa.

Tutkimuksen kannalta hyvin tärkeä aineisto ovat Kansallisarkistossa sijaitsevat valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktit. Nämä on järjestetty aakkoselliseen hakemistoon, joka on kuitenkin joiltain osin puutteellinen. Olen löytänyt 30 naiskaartiin kuuluneen kuulustelupöytäkirjat. Suurin

¹⁸ Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirja, 18.2.1918, Aå 463, VRO SyA, KA.

¹⁹ Ari Sirénin insinööri Niskasta antamat tiedot, sähköposti tekijän hallussa.

osa aineistosta koskee kaartissa aseettomina toimineita naisia, mutta joukossa on myös kuuden aseelliseen naiskomppaniaan kuuluneen naisen pöytäkirjat. Heistä kaksi kuului sisällissodassa surmansa saaneisiin. Kansallisarkistossa kävin läpi myös Hämeenlinnan ja Lahden valtiorikosoikeuksien osastojen tekemät tuomioluettelot, joihin on listattu kaikki osastoilla käsitellyt tapaukset. Näin löysin myös sellaisten naispunakaartilaiden nimiä, jotka eivät näkyneet palkkalistoissa eivätkä aktiivitelossa. Yksi aseelliseen naiskomppaniaan kuulunut naiskaartilainen kuoli Suomenlinnassa. Hänen nimeään ei ollut aktiivitelossa, eikä työekonomisista syistä lähtenyt käymään läpi muita kuin Hämeenlinnassa ja Lahdessa toimineiden valtiorikosoikeuden osastojen tuomioluetteloita.

Esimerkiksi Tuomas Hoppu mainitsee ongelmia liittyen valtiorikosoikeuksien kuulustelupöytäkirjojen käyttämiseen lähteenä.²⁰ On tärkeää ottaa huomioon se, että kuulustelutilanteessa syytetyt usein saattoivat vähätellä toimiaan ja kaunistella asioita lievemmän tuomion toivossa. Mielestäni pöytäkirjat antavat kuitenkin arvokasta tietoa naisten vaiheista, varsinkin, kun tarjolla olevien lähteiden määrä on hyvin vähäinen. Pöytäkirjoihin liitetty paikallisen suojeluskunnan antama lausunto syytetystä antaa myös hyvää tietoa naisten sosiaalisesta taustasta sekä siitä, miten suojeluskuntalaiset kotipaikkakunnalla punakaartilaisnaisiin suhtautuivat.

Edellä esitetystä aineistosta olen koonnut naiskaartilaiden tietoja käsittelevän listan, jonka olen tätä tutkimusta varten järjestänyt yhdeksi isommaksi (liite 1) ja muutamaksi pienempiä osa-alueita käsitteleviksi erillisiksi taulukoiksi, jotta naisista keräämäni suuri tietomäärä olisi helpommin hallittavissa ja esitettävissä.

1.4. Aikaisempi tutkimus ja kirjallisuus

Punaiset naiskaartit ja muun muassa punaorvot ovat olleet kasvavan kiinnostuksen kohteena viimeisimmissä tieteellisissä sisällissotaa koskevissa tutkimuksissa, niin kuin myös viihteessä ja kaunokirjallisuudessa. Aihe on ajankohtainen ja monia kiinnostava, vuonna 2008 tuli sisällissodasta kuluneeksi 90 vuotta. Punakaartien sairaanhoitotehtävissä toimineista naisista on tähän mennessä kirjoitettu ainakin yksi pro gradu -tutkielma, Anna Lehtiahon ”*Rangaistava kapinallisten sairaanhoitajana. Punakaartin naissanitäärit valtiorikosoikeudessa vuonna 1918*” (Helsingin

²⁰ Hoppu 2008, 14.

yliopisto, 2007). Se keskittyy lähinnä suurimpien kaupunkien, kuten Helsingin, Tampereen, Turun ja Viipurin punakaarteissa toimineisiin sairaanhoitajattariin. Aseettomia punakaartilaisnaisia käsittelee myös Tiina Lintusen lisensiaatintutkimus ”*Punaisen naisen kuvat. Vuonna 1918 tuomitut Porin seudun punaiset naiset*” (Turun yliopisto 2006).

Muut punaisista naiskaarteista kirjoitetut akateemiset tutkimukset keskittyvät pääosin aseellisina toimineisiin naisiin. Sisällissodan naispunakaarteista kertova perustyö, Marja Piironen-Honkasen ”*Punakaartin aseelliset naiskomppaniat Suomen sisällissodassa 1918*” (1995) toimii hyvänä taustana tutkimukselleni. Myös Anu Hakalan pro gradu -tutkielmasta julkaistu kirja ”*Housukaartilaiset. Maarian punakaartin naiskomppania Suomen sisällissodassa*” (2006) on ollut tämän tutkimuksen kannalta tärkeä teos. Tuomas Hopun tutkimus ”*Tampereen naiskaarti. Myytit ja todellisuus*” (2008) Tampereen naispunakaartista jatkoi osaltaan naiskaartilaisiin viime aikoina kohdistunutta historiantutkimusta.

Sisällissodasta kertova yleinen tutkimuskirjallisuus on usein jättänyt punakaarteissa niin aseellisissa kuin sairaanhoito- ja huoltotehtävissäkin toimineet naiset sivulauseisiin. Valkeakosken naiskaarti kyllä mainitaan usein surullisen loppunsa, eli Hauhon joukkoteloituksen ansioista.²¹ Valkeakosken naiskomppaniasta puhuttaessa tarkoitetaan usein vain 40–50 aseelliseen naiskomppaniaan kuulunutta naista. Naiskaarti Valkeakoskella oli kuitenkin paljon suurempi kuin usein on luultu, eikä aihetta ole kattavasti tutkittu aikaisemmin. Mielestäni onkin tärkeää saada Valkeakosken naiskaartin kohtalo kokonaisuudessaan esiin ja yhden tutkimuksen sisälle. Tähän tavoitteeseen yritän vastata pro gradu -tutkielmassani.

1.5. Tutkimuksen rakenne

Tutkimuksen aluksi luon katsauksen Valkeakosken tehdaskylän kehittymiseen sisällissodan näyttämöksi. Esittelen paperitehtaan perustamista 1800-luvun lopulla, tehdaskylän väestönkasvua ja -rakennetta sekä työläisten asumista Valkeakoskella. Tämän lisäksi kerron tehtaalaisten työoloista paperitehtaalla. Lopuksi esittelen Valkeakosken työväenyhdistyksen syntyä ja toimintaa ennen sisällissotaa.

²¹ Esim. Soikkanen 1969, 205.

Varsinaisen käsittelyosion aloitan kertomalla punakaartin esiasteista Valkeakoskella sekä sisällissodan punakaartin muodostumisesta Valkeakoskelle. Esittelen myös naiskaarteja ja niistä tehtyä tutkimusta yleisellä tasolla. Valkeakosken kohdalla kerron naiskaartin perustamisesta ja järjestäytymisestä aseellisiin ja aseettomiin naisiin. Naiskaartilaisten motiiveja liittyä kaartiin käsittelen ensin yleisellä tasolla, jonka jälkeen esittelen valkeakoskelaisten naiskaartilaisten valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjoista löytyviä motiiveja. Naisten sosiaalista taustaa kuten ikää, siviilisäätystä, ammatteja ja perhetaustaa käsittelemällä voin hahmottaa tyypillisen naiskaartilaisen henkilökuva.

Seuraava luku käsittelee Valkeakosken naiskaartia sodassa. Aluksi esittelen aseellisen naiskomppanian organisaatiota ja toimintaa Valkeakoskella sisällissodan aikana. Etsin myös vastausta sille, miksi osa naisista liittyi aseelliseen naiskomppaniaan ja osa pidättäytyi sairaanhoito- ja huoltotehtävissä. Aseettomien naisten kohdalla esittelen Valkeakosken punakaartin sairaanhoitajattarien toimintaa sodassa sekä punakaartin huollon järjestämistä ja sen piirissä toimineita naisia. Luon katsauksen myös sisällissodan aikana punakaartin toimesta tapahtuneisiin takavarikointeihin ja ryöstöihin sekä Valkeakosken naiskaartilaisten osuuteen niiden suorittamisessa.

Viimeisessä käsittelyluvussa keskityn sodan viimeisten päivien perääntymisvaiheen taisteluihin Hauholla ja Syrjäntakana, ja Valkeakosken naiskaartilaisten osuuteen niissä ja käsittelen Hauholla tehdyn joukkoteloituksen tapahtumia. Selvitän myös naisten vangitsemista ja siirtämistä vankileireille. Lopuksi esittelen Valkeakosken naiskaartilaisten osuutta kuulusteluissa ja heille langetettuja valtiorikosoikeuden tuomioita. Pohdin myös tuomioissa näkyvää vaihtelevuutta. Lisäksi käsittelen tapauksia, joissa tapahtuneen ja kerronnan välillä on merkkejä valikoivasta muistamisesta.

2. VALKEAKOSKEN TEHDASKYLÄN KEHITTYMINEN SISÄLLISSODAN NÄYTTÄMÖKSI

Koska suurin osa Valkeakosken naiskaartilaisista oli työssä paperitehtaalla ja kuului Valkeakosken tehdaskyläyhteisöön, on tutkimuksen aluksi hyvä tarkastella paikkakunnalla ennen sisällissotaa vallinneita olosuhteita. Paperitehtaan edellyttämä suuri työläisväestö oli ratkaiseva punakaartin suosiolle paikkakunnalla. Tässä taustaluvussa käsitelen paperitehtaan perustamista, väestönkasvua ja -rakennetta, työläisten asuinoloja ja työoloja tehtaalla. Esittelen myös Valkeakosken työväenyhdistyksen perustamista ja toimintaa.

2.1. Paperitehtaan perustaminen Valkeakoskelle

Paperiteollisuuden nousun taustalla on monia tekijöitä jotka vaikuttivat paperin kysyntään ja sitä kautta tehtaiden perustamiseen. Sananvapaus, lukutaito, sanomalehdet, huoneiden sisustus, painokuvat ja jopa ostosten kääreet edellyttivät edullista paperia. Paperitehtaiden käyttämän raaka-aineen lumpun ohelle etsittiin edullisempaa materiaalia. Saksassa kehitetty puuhiokkeen valmistaminen tarjosi paperiteollisuudelle hyvät mahdollisuudet Suomessa ja muissa Pohjois-Euroopan suurten metsävarantojen maissa. 1800-luvun puolivälissä Suomeen alettiin rakentaa puuhiomoita. Ensimmäinen valmistui Tampereelle vuonna 1864. Pian hiomot nousivat myös Mänttään ja Nokialle. Vuonna 1875 Suomessa oli käynnissä jo 12 puuhiomoa.²²

Mallasveden ja Vanajaveden yhdistävän Valkeakosken kanavan rakentamisesta alettiin keskustella 1800-luvun puolivälissä. Keisari vahvisti valtiopäivien hyväksymän kanavahankkeen 2.3.1865. Työt aloitettiin vuoden 1866 alussa, ja kanava vihittiin käyttöön vuonna 1869. Valkeakosken kanavointi oli tärkeää alkavan paperiteollisuuden vaatimusten kannalta. Valkeakoskellakin yhdistyivät paperinvalmistuksen ja kilpailun kannalta oleelliset edut: koskesta saatava halpa käyttövoima, raaka-aineen helppo saatavuus ja rautatien läheisyys. Teollisuutta oli suunniteltu Valkeakoskelle jo ennen paperiteollisuutta ja suunnitelmien joukossa oli muun muassa verkatehdas ja värjäämö. Kosken rannalla toimi ennen paperitehtaan perustamista useita vesimyllyjä sekä

²² Sirén 1997, 3–6.

joitakin käsityöläisverstaita.²³

1870-luvun alussa tamperelaiset E.J. Granberg, C.O. Willgren ja C.J. Helin perustivat Valkeakosken Myllysaareen puuhiomon ja paperitehtaan, E.J. Granberg & Co, joka sai toimiluvan 17.2.1872. Tehdas käynnistettiin virallisesti 18.2.1873. Saman vuoden marraskuussa toimintansa aloitti Englannista tilattu toinen paperikone. Tehdas muuttui osakeyhtiöksi vuonna 1873, ja saman vuoden heinäkuussa senaatti vahvisti yhtiöjärjestyksen Walkiakoski Aktiebolagetille (tutkimuksessa käytetään nimitystä Valkeakosken paperitehdas). Saksassa keksittiin 1870-luvun alussa menetelmä, jolla voitiin valmistaa selluloosaa puusta. Tämän myötä paperinvalmistukseen ei enää tarvinnut käyttää kalliiksi käynnyttä lumppua. Valkeakoskelle hankittiin patentti menetelmän käyttämiseen, ja vuosina 1879–80 valmistuneessa Valkeakosken paperitehtaan Tervasaaren selluloosatehtaassa käytettiin ensimmäisenä Suomessa puuta raaka-aineena. 1880-luvun alussa Valkeakosken paperitehtaan työntekijöiden määrä oli lähes 200. Vuonna 1885 Valkeakosken paperitehtaan tuotanto edusti yli 10 prosenttia koko maan tuotannosta, ja sen tuotteita käytettiin muun muassa sanomalehdissä, paperipusseissa, tapetissa, sekä kääre- ja kirjoituspaperina. 1880-luvun lopulla alettiin selluloosanvalmistuksessa käyttää sulfaattimenetelmää, jota varten rakennettu Valkeakosken paperitehtaan sulfaattitehdas oli ainoa laatuaan Suomessa 1900-luvun alkuun asti.²⁴

Suomen paperiteollisuus oli paljolti riippuvainen Venäjän markkinoista. Vuosina 1881–1885 paperituotannosta yli 70 prosenttia myytiin Venäjälle. Alkuvuonna 1886 Walkiakoski Ab:n todettiin kuitenkin kärsineen suuria luottotappioita Venäjän-kaupoistaan. Paperiteollisuuden vaikeuksiin vaikutti myös uusien tehtaiden ja koneiden myötä syntynyt ylikapasiteetti, joka edisti myös hintojen laskemista. Tuhoisa isku paperiteollisuudelle oli myös Venäjän vuonna 1885 Suomesta tuotaville paperivalmisteille asettama tuontitulli. Edellä esitettyjen syiden vuoksi Valkeakosken tehdas joutui vuonna 1886 velkojien haltuun. Vuoden 1889 alusta tehdas jätettiin Aktiebolaget Walkiakoski -nimiselle yhtiölle.²⁵

Uuden johdon myötä paperitehtaan toiminta laajentui ja uudistui teknisesti. Vuonna 1889 aloittivat toimintansa kaksiraaminen höyrysaha, uusi korjauspaja ja puusepänerstas. Tehtaalle saatiin myös puhelin yhteyksiä helpottamaan. Vuosikymmenen puolivälissä toiminnassa oli neljä paperikonetta. Koko maan paperituotannosta Valkeakosken osuus oli 16 prosenttia ja suurin osa viennistä meni

²³ Vuorinen O. 1972, 51–52, 55, 60, 66.

²⁴ Sirén 1997, 6-8; Vuorinen O. 1972, 69–72.

²⁵ Sirén 1997, 12–14; Vuorinen O. 1972, 72–75.

edelleen Venäjälle. Vuoden 1901 maaliskuussa tehdasta koetteli suuri tulipalo. Nopeasti levinnyt palo uhkasi levitä tehtaalta kylään. Jälleenrakennus suurpalon jälkeen oli kuitenkin hyvin nopeaa; Lokakuussa 1901 saatiin ensimmäinen paperikone käyntiin ja täydellä teholla paperitehdas toimi taas kesällä 1902.

1900-luvun ensimmäinen vuosikymmen oli kasvun aikaa Valkeakoskella; sekä liikevaihto että paperintuotanto kaksinkertaistuivat. Tehdasta laajennettiin rakentamalla Sorrin hiomo, sulfaattitehdas, vesivoimalaitos ja uusi tehdasrakennus. Vuonna 1913 tehdas työllisti 750 henkeä, joista naisia oli lähes 200. Maailmansodan syttyminen katkaisi yhteydet länteen ja Venäjän merkitys tehtaan viennin kannalta korostui ennestään. Sodan vaikutuksesta paperin hinta kaksinkertaistui vuonna 1916, ja Ab Walkiakosken voitot kymmenkertaistuivat. Kuitenkin Venäjän vallankumouksen myötä paperitehtaan alkoi tehdä tappiota ja työttömyys ja levottomuudet lisääntyivät. Paperitehtaan uudeksi isännöitsijäksi oli jo vuoden 1911 joulukuussa valittu yhtiön hallituksen jäsen, insinööri Georg Candelin.²⁶

2.2. Tehdaskylän väestö ja asuinolot

Alueellisesti Sääksmäki jakaantui kolmeen suunnilleen yhtä suureen kulmakuntaan, Saarioispuoleen, Kirkonpuoleen ja Pohjois-Sääksmäkeen. Koko Sääksmäen pitäjän väkiluku kasvoi 1800- ja 1900-lukujen vaihteessa paljolti paperitehtaan vaikutuksesta. Vuonna 1870 asukasluku oli 3469, kun se sisällissodan aattona, vuoden 1917 päättyessä oli suurimmillaan eli 8160 henkilöä.²⁷ 1910-luvulla Sääksmäen väkiluku kasvoi voimakkaasti 16 prosentilla, josta tehdaskylän osuus nousi koko ajan maaseudun kustannuksella. Valkeakosken tehdaskylän alueella asuvat muodostivat vuosisadan vaihteessa kolmanneksen koko pitäjän väestöstä.²⁸ Sääksmäellä puu- ja paperiteollisuudesta elatuksensa saavaa väestöä oli seuraavasti:

²⁶ Sirén 1997, 15–16, 135; Vuorinen O. 1972, 76–78.

²⁷ Vuorinen O. 1972, 117; Selin 1982, 49.

²⁸ Selin 1982, 47.

vuonna	1880	281	henkeä
	1890	463	
	1900	612	
	1910	2087	
	1920	2060	

Lähde: Vuorinen O. 1972, 117.

Paperitehdas siis työllisti kokoajan kasvavaa määrää työläisiä, ja tämä vaikutti pitäjän ja erityisesti Valkeakosken tehdaskylän asukasluvun nopeaan kasvuun. Tehtaan toiminnan laajentuminen toi nimenomaan 1900-luvun alusta lähtien paikkakunnalle myös runsaasti pitäjän ulkopuolista, lähinnä Hämeen läänistä muuttanutta väestöä. Tehtaan toiminnan huippuvuonna 1914 tehdyn epävirallisen väestönlaskun mukaan Valkeakosken tehdaskylän väkiluku olisi ollut jopa 3448 henkeä.²⁹

Valkeakoskelle tehdastyön perässä muuttaneet olivat pääosin nuorta väestöä. Vuoden 1911 asukasluettelon mukaan 30 prosenttia luetteloon merkityistä oli 20–39-vuotiaita, kun taas yli 60-vuotiaiden osuus oli vain 6 prosenttia. Luetteloon merkityistä yli 20-vuotiaista naisia on 35 ja miehiä 65 prosenttia.³⁰

1800-luvun lopulla yksityisten tilojen omistuksessa olleet Valkeakosken ympäristön maat siirtyivät hiljalleen paperitehtaan ja liike-elämässä toimivien henkilöiden omistukseen. Vielä vuonna 1885 yhtiö ilmoitti lähes kaikkien 205 työntekijöidensä asuvan tehtaan kasarmissa ja muissa rakennuksissa. Tiheään rakennettu tehdaskylä alkoi muodostua vasta työntekijämäärien kasvaessa 1800-luvun viimeisinä vuosina.³¹ Työn perässä Valkeakoskelle muuttanut väestö tarvitsi nopeasti asuntoja. Tehdas ja Sääksmäen kunta eivät olleet kiinnostuneita niiden hankinnasta, joten asuntojen rakentaminen jäi työntekijöiden varaan. Valkeakoskella vallitsi Tampereen Pispalasta tuttu ilmiö; rakentamista ei ollut säädelty ohjeilla tai rakennusjärjestyksellä, joten talot rakennettiin sinne mistä tontin helpoiten sai. Tämän seurauksena tehdaskylästä muodostui hyvin sokkeloinen. Paperitehdas rakennutti toimihenkilöilleen joitakin asuintaloja, mutta tehtaan työläisille tehtiin vain yksi vuokrakasarmi.

Valtaosa kyläläisistä asui hyvin ahtaasti; suurin osa työläisten asunnoista oli pieniä yhden huoneen

²⁹ Vuorinen O. 1972, 117, 122.

³⁰ Vuorinen O. 1972, 121–123.

³¹ Vuorinen O. 1972, 103–104; Sirén 1997, 120–121.

mökkejä, ja Valkeakoskella keskimääräinen asumistiheys vuonna 1908 oli 2,5 henkilöä huonetta kohti. Pienimmissä asunnoissa asui noin 45 prosenttia kaikista tehtaan työntekijöistä. Pieniin asuntoihin saatettiin ottaa oman väen lisäksi alivuokralaisia. Varsinaisen asuinrakennuksen lisäksi pihapiiriin rakennettiin yleensä piharakennus, aittoja ja ehkä erillinen saunakin. Halvalla rakennettuihin työläismökkeihin yritettiin tuoda lisää viihtyvyyttä muun muassa koristeellisilla puuleikkauksilla, istutuksilla ja omenapuilla. Vuonna 1915 tehdyn selvityksen mukaan Valkeakosken kylän alueella oli 501 asuintonttia, joilla oli 575 asuttavaa rakennusta. Rakennukset sisälsivät 1693 asuinhuonetta, ja ruokakuntia alueella oli 700.³²

Tehdaskylässä oli havaittavissa joitakin kaupunkimaisia piirteitä. Tehtaan johtohenkilöitä varten rakennetut komeat huvilat huomattiin valtakunnallisissa sanomalehdissä asti. Työläisten asuttamat tiheään rakennetut ja sokkeloiset alueet olivat kuitenkin vaivalloisia ja vaarallisiakin. Kapeat kujat vaikeuttivat liikkumista ja hyvin lähekkäin rakennetut talot aiheuttivat vakavan palonuhkan. Ahtaasta asumisesta aiheutui myös terveyshaittoja, se edesauttoi kulkutautien, kuten keuhkotaudin leviämistä.³³

2.3. Työolot Valkeakosken paperitehtaalla

Valkeakosken paperitehtaan vuonna 1896 vahvistetuissa järjestyssäännöissä ilmoitettiin vuorotyöläisten työvuorojen alkavan kello 12 ja 24. Päivävuoroa tekevien työpäivä alkoi viideltä aamulla ja päättyi iltaseitsemältä. Tehtaalla tehtiin siis 12 tuntista työpäivää. Työpäivään kuului tunnin mittainen aamiais- ja päivällistunti. Tarvittaessa työntekijöillä oli velvollisuus tulla yli- ja sunnuntaitöihin, joista maksettiin palkkaa erilaisin perustein.

12 tunnin työaika noudatettiin vuorotyön osalta Valkeakoskella vielä vuonna 1907. Työviikko alkoi sunnuntaina, ja yö- ja päivävuorot vaihtuivat viikoittain. Vuoden 1905 suurlakon jälkeen työväenliike alkoi vaatia lyhyempää työpäivää siten, että yövuorossa työaika lyhennettäisiin kahdeksaan tuntiin ja päivävuorossa kymmeneen tuntiin.³⁴

³² Vuorinen O. 1972, 106, 109–110; Sirén 1997, 124.

³³ Vuorinen O. 1972, 113; Sirén 1997, 125; Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 21.

³⁴ Sirén 1997, 126–130.

Tehdastyöläisten palkan suuruudesta päätti paperitehtaan tekninen johtaja. Työntekijöiden palkkapäivä oli kerran viikossa. Valkeakoskella palkat maksettiin perjantaisin, jolloin työntekijän tai hänen avustajansa tuli olla vastaanottamassa palkkapussia. Palkasta vähennettiin sairaus- ja apukassojen maksut sekä mahdolliset työntekijälle tuomitut rahasakot. Tehtaan järjestyssääntöjen mukaan työntekijä voitiin tuomita sakkoihin tietyistä rikkomuksista. Sakkoihin johtavia rikkeitä olivat:

1. Ellei työntekijä ilmiantanut varasta tai tehtaan tai sen työntekijän omaisuutta vahingoittanutta.
2. Toistuvat myöhästymiset ja luvattomat poissaolot.
3. Huolimaton työ.
4. Huonon työn pimittäminen.
5. Koneiden ja laitteiden huono hoito.
6. Ulkopuolisten tuonti tehtaalle.
7. Huono käytös.
8. Annettujen varoitusten huomiotta jättäminen.

Jos sakot eivät tehonneet, oli isännöitsijällä oikeus irtisanoa työntekijä. Muita irtisanomisperusteita olivat aiheeton poissaolo työstä, toisten terveyden vaarantumiseen johtava huolimattomuus, epärehellinen käytös, tottelemattomuus esimiestä kohtaan, koneiden, tuotteiden ja raaka-aineiden vahingoittaminen, tupakointi kielletyissä tiloissa, väkijuomien tai aseiden tuominen tehtaalle, varomaton tulenkäsittely sekä yllyttäminen tottelemattomuuteen esimiehiä vastaan. Irtisanottu työntekijä sai lähtiessään tehtaalta työtodistuksen. Valkeakosken Työväenyhdistys vastusti jyrkästi tehtaan yksipuolisesti antamia järjestyssääntöjä, mutta työväenyhdistyksen kannasta huolimatta säännöt vahvistettiin vuonna 1896.³⁵

Vuonna 1852 säädetyin vaivahoitoasetuksen mukaisesti tehdas työnantajana oli velvollinen huolehtimaan työntekijöidensä terveydenhoidosta. Tämän asetuksen myötä tehtaissa perustettiin sairausapukassoja. Valkeakosken paperitehtaan sairausapukassa oli tallettanut varansa tehtaan ylläpitämään säästöpankkiin. Työntekijät maksoivat kassaan 2 prosenttia palkastaan. Sairauserapukassan ansiosta tehtaan työntekijät saivat ilmaiset lääkkeet ja hoidon tehtaan lääkärin luona, joka kävi aluksi Tampereelta kerran kuussa. Vuonna 1885 mainitaan tehtaalle saadun oma lääkäri. Tehdasyhtiö teki vuosina 1886 ja 1893 esityksen kunnanlääkärin palkkaamisesta Sääksmäelle, ja toinen esitys johti lääkärin palkkaamiseen valtion, tehdasyhtiön, kunnan ja apteekkarin avustuksella.

Valkeakosken paperitehtaan vuoden 1896 järjestyssäännöissä määrättiin kaikki terveet, työhön

³⁵ Sirén 1997, 127–128.

tullessaan alle 40-vuotiaat työntekijät kuulumaan sairausapukassaan. Kassan maksut perittiin suoraan työntekijöiden palkasta, maksuja ei saanut takaisin jos työntekijä erosi tehtaan palveluksesta. Sääntöjä uudistettiin vuonna 1899. Uudistuksen myötä jokainen tehtaan palveluksessa oleva mestari ja työntekijä olivat kassan osakkaana ja maksoivat siihen edelleen 2 prosenttia palkastaan. Kassan osakkaat ja heidän vaimonsa ja kotona olevat alle 18-vuotiaat lapset saivat ilmaiset lääkkeet ja lääkärin palvelut. Jos työntekijä joutui olemaan poissa työstä sairauden tai työtapaturman vuoksi, maksettiin hänelle 50–60 prosenttia keskipäiväpalkasta. Suomessa yleisimmät työntekijöitä kiusanneet sairaudet olivat sairausapukassojen ilmoittamien lukujen perusteella reumatismi, maha- ja suolistosairaudet.³⁶

2.4. Valkeakosken työväenyhdistys

Työväenyhdistyksen alkutahdit lyötiin Valkeakoskella vuoden 1896 loppupuolella. Lokakuussa maalari K. G. Sirén kutsui työväkeä keskustelemaan yhdistyksen perustamisesta ja joulukuun 6. päivänä kokous hyväksyi työväenyhdistyksen säännöt. Yhdistyksen tarkoitus määriteltiin säännöissä seuraavasti:

”Valkeakosken Työväenyhdistyksen tarkoituksena on olla yhdyssiteenä Valkiakosken ammattilaisten ja työväen kesken, edistääkseen heidän parastaan henkisessä, siveellisessä ja aineellisessa suhteessa.”³⁷

Työväenyhdistys vuokrasi tilat nahkuri Nummisen talosta, jonka iso sali tarjosi hyvät tilat illanvietoille. Toimintansa lopettaneen raittiusyhdistyksen kirjaston niteet saatiin uuteen lainakirjastoon, jonne tilattiin myös sanomalehtiä. Yhdistyksen puitteissa järjestettiin keskusteluja ajankohtaisista aiheista, kävelyretkiä, näytelmä- ja laulutoimintaa ja huvimatkoja, kuten laivaretkiä Hämeenlinnaan. Ensimmäisenä toimintavuonnaan yhdistyksellä oli 151 jäsentä. Vuosisadan vaihteessa jäsenmäärä kuitenkin laski, ja työväenyhdistyksen toiminta keskeytyi vuosiksi 1901–1902.³⁸

Suomen työväenpuolueen toinen puoluekokous Forssassa vuonna 1903 oli luultavasti taustalla työväenyhdistyksen toiminnan elpymisessä Valkeakoskella. Myös paperitehtaan uusi isännöitsijä Christian Bruun oli myötämielinen työväenyhdistyksen toiminnalle. Syksyllä 1903 järjestettiin taas

³⁶ Sirén 1997, 115–117.

³⁷ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 26.

³⁸ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 27–30.

työväenyhdistyksen kokouksia, joissa yhdistykseen liittyi kymmeniä uusia jäseniä. Toiminta jatkui parin hiljaisen vuoden jälkeen samankaltaisena kuin ennen, ja toimitilaksi ostettiin oma mökki velkavaroilla vuonna 1904, jolloin jäseniä oli yli 130.³⁹

Valkeakoskella osallistuttiin myös vuoden 1905 suurlakkoon ja työväenyhdistyksen toiminta alkoi näyttää aiempaa jyrkemmältä. Valkeakoskelle perustettiin myös työväenyhdistyksen naisjaosto sekä Sosialidemokraattinen Nuorisoliitto. Vuonna 1905 toimintansa aloitti työväen urheiluseura, jonka nimeksi otettiin myöhemmin Jyry. Jyryn voimisteluseuran toimintaan osallistunut Hilma Rautalin muisteli haastattelussaan, että seura toimi Valkeakoskella Seurahuoneella. Hänen mukaansa:

”..siällä kävi kaikki, siällä oli kaikki sekasi, paremmat ja huanommat, ei ollu mittää rotusyrjintää siihe aikaa, se oli ennen kapinaa.”⁴⁰

Vuonna 1906 hankittiin työväentalo. Samana vuonna perustettiin myös ammattiosastoja, kuten Paperi-, puuhiomo- ja cellulosaatyöläisten paikallisosasto ja metallityöväen ammattiosasto. Itsenäiset ammattiosastot toimivat kiinteässä yhteistyössä työväenyhdistyksen kanssa. Vuonna 1907 Valkeakoskella lakkoiltiin tehtaan työntekijän Anna Tapperin erottamisen seurauksena. Insinööri Johan Niskan kirjoittaman tiedonannon mukaan naiskaartiin myöhemmin kuulunut Sigrid Suojanen oli ”pahimpien joukossa lakkoaikana”.⁴¹

1910-luvun vaihteessa yhdistyksen toiminta oli vireää ja monipuolista. Valkeakosken työväenyhdistyksen jäsenmäärän kehitys oli seuraavanlainen:

1909	213
1910	210
1913	330
1916	389 ⁴²
1917	yli 900 (arvio)

Lähde: Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 61.

Työväentalon laajennus valmistui keväällä 1909. Yhdistys osti vuonna 1912 maa-alueen, jolle rakennettiin tanssipaviljonki ja urheilukenttä. Tästä Paviljonginmäestä tuli työväen ulkona

³⁹ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 32–35.

⁴⁰ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

⁴¹ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 37–45; Sirén 1997, 130–132; Työntekijämatriikkelikirjan välissä ollut paperi: ”Bland de värsta under strejktiden” 11.7.1907, Johan Sebastian Niska. ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

⁴² Luku on Sääksmäen työväenyhdistysten yhteisjäsenmäärä, valtaosa kuitenkin Valkeakoskelta.

tapahtuvan toiminnan keskus vuosikymmeniksi. Työväen näytelmäseuran nimeksi otettiin vuonna 1913 Valkeakosken Työväen Näyttämö.

1910-luvun alussa Valkeakoskella käytiin jatkuvaa keskustelua työväen palkkojen ja työaikojen parantamisesta. Työväenyhdistys soti myös raittiusliikkeen puolesta ja Venäjän keisarikunnan sortovaltaa vastaan. Vuosikymmenen jälkipuoliskoa leimasivat ensimmäisen maailmansodan seurauksina inflaatio, elintarvikepula, lisääntyvä työttömyys ja välien kiristyminen emämaa Venäjään. Vuosi 1917 huipentui Valkeakoskellakin marraskuun yleislakkoon sekä työväestön ja porvariston suhteiden kriisiytymiseen.⁴³

* * *

Valkeakosken tehdaskylästä oli Suomen itsenäistymiseen mennessä kehittynyt yli 3000 asukkaan vilkas asutuskeskus, jonne muutti ansion perässä nuorta työväkeä ympäryskunnista ja kauempaakin. Paperitehdas tarjosi työntekijöilleen erilaisia palveluita koulusta lääkäreihin. Työläisten olot olivat kuitenkin huonot. Paperitehtaalla tehtiin pitkiä vuoroja raskaissa töissä, ja työläiset olivat monesti riippuvaisia esimiehestään. Sakkojen ja irtisanomisen perusteeksi laaditun listan mukaan työntekijä voitiin irtisanoa lähes millä verukkeella tahansa. Tehdastyöläisten rakentamat asuinalueet olivat sokkeloisia, ja mökeissä asuttiin ahtaasti ja epähygieenisesti, mikä oli omiaan lisäämään kulkutautien ja muiden sairauksien esiintymistä.

Valkeakosken työväenyhdistys aloitti toimintansa vuonna 1896. Vuosisadan vaihteeseen osuneen hiljaisen kauden jälkeen yhdistyksen jäsenmäärä kasvoi ja toiminta virkistyi uudelleen. Vuoden 1905 suurlakon aikaan työväenyhdistyksen toiminta jyrkentyi. Samoihin aikoihin Valkeakoskelle perustettiin myös ensimmäiset ammattiosastot. Työläisten järjestäytyminen kasvoi huippuunsa vuonna 1917, jolloin suuri osa tulevista naiskaartilaisistakin liittyi yhdistykseen. Työväenyhdistys järjesti jäsenilleen illanviettoja ja keskustelutilaisuuksia, ja sen puitteissa harjoitettiin muun muassa urheilu- ja näyttämötoimintaa. Työaikakysymykseen saatiin ratkaisu työpäivän lyhentyessä kahdeksaan tuntiin toukokuussa 1917. Tästä huolimatta tehtaalla lakkoiltiin, ja tilanne porvariston ja työväestön välillä kiristyi kohti vuoden vaihdetta.

⁴³ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 50–68; Piironen-Honkanen 1995, 1.

3. NAISKAARTIN MUODOSTUMINEN

Sisällissodan punakaarteja edelsivät lakkotilanteissa toimineet järjestyskaartit. Ensimmäisen kerran Valkeakoskella puhuttiin punakaartista vuoden 1905 suurlakon aikana. Silloin kylään perustettiin kansalliskaarti, josta käytettiin myös ”punainen kaarti” -nimitystä. Kaartiin kuului parikymmentä miestä, joiden johtajana toimi suutari Adam Pesonen. Valtakunnallisesti kansalliskaartit jakaantuivat pian työväen punaisiksi kaarteiksi ja ylioppilaiden suojelukaarteiksi. Suurlakko loppui kestätyään reilun viikon, mutta puna- ja suojelukaartien toiminta jatkui. Vuoden 1906 kesällä Helsingissä tapahtuneen yhteenoton jälkeen senaatti määräsi punaisen kaartin hajotettavaksi, ja myöhemmin hajotettiin myös porvarien suojelukaarti.⁴⁴

Järjestyskaarti perustettiin Valkeakoskella uudestaan vuoden 1917 yleislakon yhteydessä. Lakkoa johtavan järjestäytyneen työväen toimeenpanevan komitean puheenjohtajana toimi Jalmari Salo. Erotettuaan miliisit lakkolaiset asettivat järjestyksenvalvojiksi Kustaa Estlinin, Otto Annervon ja Oskari Riutan. Yleislakon loputtua marraskuun 20. Päivä 1917 jäivät järjestysvaltaa koskevat asiat kuitenkin avoimiksi. Komitea ehdotti Kustaa Estlinin nimittämistä pysyvästi miliisin päälliköksi, mutta päätti myöhemmin että ennen lakkoa virassaan toiminut poliisikomisario Jalmari Saukko saisi jatkaa tehtävässään. Vuoden 1918 alussa tehtävään valittiin kuitenkin Armas Tammisalo.⁴⁵

3.1. Valkeakosken punakaartin perustaminen

Valkeakoskella kansalaissodan aatto oli suhteellisen rauhallista aikaa. Työväen järjestyskaartin ylläpitämänä järjestys kylällä säilyi.⁴⁶ Senaatin toimeksiannosta kenraali Mannerheim riisui tammikuun 27. ja 28. päivien välisenä yönä venäläiset sotilaat aseista Etelä-Pohjanmaalla, ja senaatti siirsi toimintansa Vaasaan. Eteläisessä ”Punaisessa Suomessa” vallan ottivat kansanvaltuuskunta ja punakaartit. Näin kävi myös Valkeakoskella, ja paperitehtaan johdolle ilmoitettiin 31.1.1918 puolen yön aikaan, että työt paperitehtaan kaikilla osastoilla loppuisivat seuraavana aamuna kello kuudelta. Tästä oli päätetty edellisenä iltana Valkeakosken Vallankumouskomitean kokouksessa. Samalla annettiin tiedoksi, että samana päivänä punakaarti oli

⁴⁴ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 37–40.

⁴⁵ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 69–70.

⁴⁶ Vuorinen O. 1972, 364.

virallisesti perustettu Valkeakoskelle.⁴⁷

Organisatorisesti Valkeakosken punakaarti kuului Tampereen rykmenttiin. Alueen ylin johto oli Toijalassa, jonka esikunnassa oli edustus myös Valkeakoskelta. Sääksmäellä toimi Valkeakosken kaartin lisäksi myös Saarioispuolen ja Huittulan punakaartit. Punakaartilaisten tunnuksena oli lakkiin kiinnitetty punainen nauha, johon oli valkoisilla kirjaimilla kirjoitettu Wkoski. Pitäjän väestön lukumäärään verrattuna punakaartilaisten määrä Valkeakoskella oli suuri. Sääksmäen pitäjän kokonaisväestö oli vuoden 1917 lopussa 8160 henkilöä.⁴⁸ Ylimmillään Valkeakosken punakaartissa on kaartin jäsenluetteloiden mukaan ollut kirjoilla yli 600 henkeä. Palkkaluetteloissa ei välttämättä ole mainittu kaikkien toimintaan kuuluneiden nimiä, joten luku on saattanut olla suurempikin, kuitenkin korkeintaan noin 700 henkeä.⁴⁹ Kaartiin kuului siis 6,1–8,6 prosenttia sääksmäkeläisistä.

Kustaa Estlin toimi Valkeakosken punakaartin päällikkönä kaatumiseensa 10.3. asti. Kaarti oli jaettu neljään komppaniaan, jotka jakaantuivat edelleen plutooniin. Näihin taisteluyksiköihin on arvioitu kuuluneen noin 370–400 miestä. Lisäksi ikääntyneistä kaartilaisista muodostettiin 125 miehen suuruinen reservikomppania. Vapaaehtoisista kaartilaisista muodostettiin noin sadan hengen rintamakomppania ja loput jäsenet toimivat paikkakunnalla järjestely-, vartiointi- ja muonitustehtävissä. Valkeakoskella näihin tehtäviin kuului muun muassa punakaartin huoltoon tarvittavien elintarpeiden hankinta lähiseudun talollisilta, sekä hevosten takavarikointia punakaartin kuljetuksia varten.⁵⁰

Valkeakosken punakaartin joukkojen harjoittamisesta ja sotilaskoulutuksesta ei ole saatavilla paljonkaan tietoa. Koska Suomessa ei ollut vuosien ollen asevelvollisuutta, voi olettaa että kaartilaisilla ei ollut juuri lainkaan kunnollista sotilaskoulutusta. Punakaartin päällikkönä toiminut Kustaa Estlin oli tosin kuulunut Suomalaiseen Tarkk' ampujapataljoonaan vuosisadan vaihteessa, sekä ollut myöhemmin Tampereen poliisilaitoksen palveluksessa.⁵¹ Aseenkäytön kouluttaminen tapahtui mitä todennäköisimmin sellaisten paikkakuntalaisten miesten toimesta, joilla oli ollut edes jonkinlaista kokemusta kunnollisesta sotilaskoulutuksesta. Punaiseen naiskaartiin aseettomana kuuluneen Hilma Rautalinin haastattelun mukaan punakaartin esikunta oli perustettu Valkeakosken

⁴⁷ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 70–71; Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirja, 30.1.1918, Aå 463, VRO SyA, KA.

⁴⁸ Selin 1982, 49.

⁴⁹ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 73; Vuorinen O. 1972, 365.

⁵⁰ Vuorinen O. 1972, 367.

⁵¹ Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 69.

työväentalolle. Punakaartin harjoittelusta hän kertoi:

”No, siellä harjoiteltiin, ei mittään ampumista, mutta marssittiin ja puhuttiin ja neuvottiin, ja semmoset jotka joskus ennen oli ollu sotaväessä, niin ne sitten oli vähänninku ohjaajia ja neuvovat kuinka sitä sitte pitäis olla.”⁵²

Valkeakosken punakaartin rintamakomppania sai tulikasteensa Vehkajärven taistelussa 26. helmikuuta. Punakaartilaiset joutuivat valkoisten yllättäviksi, ja taistelun tappioiksi laskettiin 18 kaartilasta.⁵³ Surmansa saaneet miehet kuljetettiin kotipaikkakunnalle noin kymmenen päivän kuluttua taisteluista, ja heidän kunniakseen järjestettiin Valkeakoskella suuret sankarihautajaiset 17.3.1918.⁵⁴ Myös Valkeakosken naiskaartilaiset ottivat osaa sankarihautajaisiin Paviljonginmäellä. Punakaartin sairaanhoitajiin kuuluneen Fanny Lindeqvistin haastattelun mukaan soittokunta esitti hautajaisissa tilaisuutta varten sävelletyn surumarssin, ja punakaartilaiset ampuivat kunnialaukauksia. Vallankumouskomitean pöytäkirjan mukaan aseettomina naiskaartiin kuuluneet Betty Kivinen ja Hulda Ström oli valittu sankarihautajaisten runonlukijoiksi.⁵⁵ Insinööri Niskan päiväkirjamerkinnän mukaan ”punaisenristin työillä oli hurmaava kranssi”, ja Hulda Ström luki runon.⁵⁶

3.2. Naiskaarteista yleisesti

Suomen sisällissodan ensimmäiset varsinaiset aseistetut naiskaartit perustettiin jo helmikuun 1918 alussa Helsinkiin ja Viipuriin. Maaliskuussa naiset alkoivat muodostaa oma-aloitteisesti kaarteja myös muualla Suomessa. Tähän punakaartin sotilasjohto ja hallintoelimet reagoivat kuitenkin vasta maaliskuun alussa. Naiskaartien vahvuus Suomessa vaihteli aina kymmenestä hengestä lähes viiteen sataan naiseen. Tavanomaisin naiskaarti käsitti noin 40–100 naista. Suurimmat aseelliset naiskaartit olivat Helsingin kuolemanpataljoona (466), Tampereen naiskaartit (221), Viipurin naiskomppania (151), sekä Turun punaisenkaartin naiskomppania (113).⁵⁷

Siitä huolimatta, että punakaartin ylin johto ei periaatteessa hyväksynyt naisten liittymistä

⁵² Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

⁵³ Vuorinen K. 1966, 62.

⁵⁴ Vuorinen O. 1972, 367.

⁵⁵ Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto; Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirja, 13.3.1918, Aå 463, VRO SyA, KA.

⁵⁶ Johan Niskan päiväkirja, 17.3.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto. ”Rödakorsflickorna hade en förtjusande krans..” ”Så framsade Hulda Ström något poem för dagen..”

⁵⁷ Piironen-Honkanen 1995, liite 3.

asekaarteihin, antoi Kansanvaltuuskunta 13.3.1918 naisten asekaarteja koskevan lausunnon, joka velvoitti punaisen Suomen kansanedustuselimenä toimineen Suomen työväen pääneuvoston hyväksymään niiden perustamisen. Lisää naiskaarteja syntyi eri paikkakunnille aina sisällissodan loppuvaiheisiin asti.⁵⁸ Vaikka naiskaartit toimivat aktiivisesti jo aikaisemmin, saivat ne ensimmäisen kerran punakaartin ylimmältä johdolta määräyksen sotilaalliseen tehtävään vasta huhtikuun 10. päivänä 1918, kun punakaartin ylipäällikkö Kullervo Manner määräsi vartiopalvelun naisten tehtäväksi.⁵⁹

Jussi T. Lappalainen on laskenut punaisten palkkalistoista aseellisten naiskaartilaiden kokonaismääräksi noin 1440 naista. Luku on todennäköisesti suurempi, sillä myöhäisessä vaiheessa kaarteihin liittyneet naiset eivät näy palkkalistoissa, jotka muutenkin ovat kovin epätarkkoja.⁶⁰ Piironen-Honkanen mainitseeekin pro gradu – tutkielmassaan omaksi arviokseen yli 2000 naista. Myös Ohto Manninen esittää kokonaisluvuksi noin 2000.⁶¹ Naisten osuus punakaartien aseellisesta kokonaisvahvuudesta oli Piironen-Honkasen mukaan 2–3 prosenttia. Naiskaartilaiset toimivat varsinaisten asekaartien lisäksi usein vartiopalveluksissa ja sairaanhoito-, muonitus- ja huoltotehtävissä. Häätätapauksissa osallistuivat myös nämä naiset taisteluihin, kuten usein kävi viimeisten epätoivoisten puolustustaisteluiden aikana. Valtiorikosoikeuksissa syytettiin 5533 naista, luku joka antaa suuntaa punakaartien toimintaan osallistuneiden naisten kokonaismäärästä. Valtiorikosoikeuksissa syytettyjen naisten lukumäärään sisältyy myös punaisten siviilihallinnossa toimineita naisia. Kuten myöhemmin nähdään, läheskään kaikkia punakaartiin kuuluneita naisia ei syytetty valtiorikosoikeudessa, joten naisten määrä on voinut olla suurempi kuin mitä valtiorikosoikeuksissa syytettyjen lukumäärä kertoo.⁶²

Sisällissodan käynnistyttyä tarvittiin toimielin, joka huolehtisi punakaartin sairaanhoidon yhtenäistämistä ja sen toiminnan valvomisesta. Pääkaupungissa oli jo marraskuun yleislakon aikana perustettu Helsingin punakaartin Ensiapuosasto, mutta se ei kyennyt järjestämään koko maan kattavaa lääkintähuoltoa. Tämän johdosta perustettiin helmikuun 7. päivä 1918 Punakaartin Ambulanssijaosto, jonka alaisuuteen paikalliset ensiapuosastot alistettiin. Punakaartin lääkintähuolto omaksui kansainvälisen Punaisen Ristin toimintaperiaatteet ja Geneven konvention mukainen punainen risti valkoisella pohjalla tuli myös punakaartin lääkintäjoukkojen tunnukseksi.

⁵⁸ Piironen-Honkanen 1995, 22–24.

⁵⁹ Piironen-Honkanen 1995, 71.

⁶⁰ Lappalainen 1981a, 159.

⁶¹ Manninen 1993, 138.

⁶² Piironen-Honkanen 1995, 36–38.

Näistä syistä punakaartin sairaanhoitoon osallistuneita naisekin kutsuttiin usein punaisen ristin naisiksi. Näin tehdään myös tämän tutkimuksen puitteissa. Punakaartin sairaanhoitajille annettiin parhaimmillaankin hyvin lyhyt koulutus, jonka pituus vaihteli parista päivästä pisimmillään kolmeen viikkoon.⁶³

Yllättäen sotaan joutuneet punakaartit tarvitsivat sairaanhoitajien lisäksi myös muusta huollosta, kuten vaatetuksesta, ruuasta ja majoituksesta huolehtivia joukkoja. Esikuntiin tuli perustaa muonituskomiteoita, jotka jaettiin muonitus-, vaatetus- ja majoitusjaostoihin. Tästä järjestelmästä tuli lopulta hyvin kirjava, ja muonituskomiteoista melko itsenäisiä organisaatioita. Punakaartin sairaanhoitajista ja muista Valkeakosken naiskaartin huoltoon osallistuneista naisista tulen kertomaan tarkemmin luvuissa 4.2. ja 4.3.

3.3. Naiskaartin perustaminen Valkeakoskelle

Naiskaarti perustettiin Valkeakoskelle helmikuun alussa 1918. Valkeakosken työväen vallankumouskomitean esikunnan kokouksessa helmikuun toisena päivänä:

”keskusteltiin naisten kaarttiseen ottamisesta, kun olisi kaarttiseen pyrkiviä naisia vaan ei ole vastaan ottajaa, päätettiin antaa määräys, asettaa naisille vastaan ottaja.”⁶⁴

Naisia oli toiminut järjestyskaartien huoltojoukoissa jo ennen sisällissotaakin. Aseellisiin kaarteihin liittyvät naiset herättivät kuitenkin paljon ristiriitoja. Antimilitaristisen Sosiaalidemokraattisen Naisliiton yleinen kanta naisasekaarteja kohtaan oli kielteinen. Myöskään punakaartin ylin johto ei aluksi hyväksynyt naisten värväytymistä aseelliseen toimintaan. Naiskaarteja kuitenkin perustettiin ympäri maata, ja maaliskuun 13. päivänä 1918 Kansanvaltuuskunta päätti tilanteen velvoittamana hyväksyä jo perustetut kaartit.⁶⁵

Kuten muissakin punakaarteissa, myös Valkeakoskella edellä esitetyn pöytäkirjamerkinnän mukaan oli aluksi ehkä vierastettu naisten liittymistä kaartiin. Toisaalta edellisenä päivänä, eli 1.2.1918, pöytäkirjaan oli merkitty, että jokaisen työväenyhdistyksen jäsenen tulisi ottaa osaa yhteiseen toimintaan.⁶⁶ Ohto Manninen mainitsee kirjassaan Valkeakosken naiskaartin perustamispäiväksi

⁶³ Lehtiaho 2007, 16, 23, 30.

⁶⁴ Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirja, 2.2.1918, Aå 463, VRO SyA, KA.

⁶⁵ Piironen-Honkanen 1995, 18–24; Kilpi 1953, 153.

⁶⁶ Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirja, 1.2.1918, Aå 463, VRO SyA, KA.

14.2.1918.⁶⁷ Itse määrittelen päivän ennemmin edellä mainituksi helmikuun toiseksi päiväksi, koska noin kahdenkymmenen naisen liittymisajankohdaksi on voitu selvittää juuri 2.2.1918, ja seitsemäntoista naista on liittynyt kaartiin myöhemmin helmikuun aikana. Helmikuun jälkeen liittymistahti hiljeni, maaliskuussa kaartiin liittyi vain viisi naista. Kuten muuallakin Suomessa, huhtikuussa myös Valkeakoskella liitettiin kaartiin vielä suhteellisen innokkaasti, 15 naisen on merkitty liittyneen huhtikuun aikana. Luvut on esitelty taulukossa 1, vaikkakaan lähes kuudenkymmenen naisen liittymisajankohdasta ei ole tietoja.

Taulukko 1. Milloin naiset liittyivät punakaartiin?

2.2.1918	muu helmikuu	maaliskuu	huhtikuu	ei tietoa
21	17	6	15	56

Arviot Valkeakosken naiskaartin vahvuudesta vaihtelevat eri lähteissä 70–100 hengen välillä.⁶⁸ Keräämäni aineiston perusteella olen saanut kokoon 115 naista, jolloin koko naiskaartin vahvuudeksi saadaan noin 16 prosenttia Valkeakosken punakaartin suurimmasta oletetusta kokonaisvahvuudesta. Aseelliseen komppaniaan oletetusti kuuluneet noin 50 naista edustivat noin 7 prosenttia Valkeakosken punakaarista. Nämä ovat poikkeuksellisen suuria lukuja, sillä keskimäärin naisasekaartit muodostivat noin 3 prosenttia kaikista punakaartilaisista.⁶⁹ Punakaartilaisten suuri osuus Sääksmäen väestöstä, sekä naisten erityisen iso edustus punakaartissa on mielenkiintoista. Valkeakoskella oli suuri työläisväestö, joten yhteisöllä on luultavasti ollut suuri merkitys punakaartin suosiolle.

Valkeakosken naiskaartin ytimen muodosti paperitehtaan yhdyskunta.⁷⁰ Keräämieni tietojen mukaan yli 70 naisen ammatti kertoo heidän työskennelleen Valkeakosken paperitehtaalla, kuten taulukosta 2 voidaan nähdä.

⁶⁷ Manninen 1993, 137.

⁶⁸ Piironen-Honkanen 1995; Vuorinen O. 1972, 365; Paavolainen 1967, 203.

⁶⁹ Piironen-Honkanen 1995, 37 & liite 3.

⁷⁰ Paavolainen 1967, 203.

Taulukko 2. Naisten ammatti.

paperityöläinen	piika/palvelijatar	sekatyöläinen	muu*	ei tietoa
72	13	5	5	22

*valokuvaaja, kutoja, ompelija, elintarvikelautakunta, kotona
Luvuissa on päällekkäisyyttä, sillä muutama nainen on merkitty useaan ammattiin.

Valkeakoskelle perustettu naiskaarti jakaantui aseelliseen naiskomppaniaan ja erilaisissa huoltotehtävissä, kuten sairaanhoitajina, muonittajina ja ompelijoina toimineisiin naisiin, kuten taulukko 3 osoittaa.

Taulukko 3. Naisten tehtävät punakaartissa.

aseellinen	sairaanhoitaja	muonitus/huolto	ei tietoa
46	28	32	21

Luvuissa on päällekkäisyyksiä, sillä muutama nainen oli merkitty toimineeksi useassa tehtävässä.

Osa aseettomista naisista jäi Valkeakoskelle, osa lähti esimerkiksi Toijalan sairaalaan tai sairaanhoitajiksi ja keittäjiksi joukko-osastojen mukaan rintamille. Ilmeisesti raja aseellisen komppanian ja aseettomien naisten välillä on ainakin jossain tapauksissa ollut häilyvä. Osa naisista on esimerkiksi merkitty toimineeksi sekä sairaanhoitajana tai muonittajana että naiskomppaniassa. Tiedot vaihtelevat suuresti eri lähteiden välillä.

Pidän todennäköisenä sitä, että sodan kuluessa jotkut naiset olisivat voineet toimia ensin aseettomina ja myöhemmin aseellisina kaartilaisina. Myös Piironen-Honkanen esittää tutkimuksessaan, että naisia siirtyi varsinkin huhtikuun lopulla huolto- ja sairaanhoitotehtävistä aseellisiin kaarteihin.⁷¹ Joka tapauksessa aseellisten ja aseettomien naisten kokonaislukumäärästä on mahdollista tehdä jonkinlainen arvio. Näyttäisi siltä, että vähemmistö naiskaartilaisista, noin 40–50 henkeä, toimi ainakin jossain vaiheessa aseellisessa naiskomppaniassa. Aseettomiin tehtäviin osallistui noin 60–80 naista. Sisällissodan loppuvaiheessa myös siihen asti aseettomana toimineet naiskaartilaiset saattoivat monesti ottaa osaa sodan perääntymisvaiheen kiivaisiin puolustustaisteluihin.⁷²

⁷¹ Piironen-Honkanen 1995, 32.

⁷² Piironen-Honkanen 1995, 36–38.

3.4. Naiskaartilaisten sosiaalinen tausta

Tässä luvussa esittelen Valkeakosken naiskaartilaisten sosiaalista taustaa, kuten ikää, siviilisäätystä, ammatteja ja perhetaustaa. Viitataan tässä tutkimusta varten kokoamiini taulukoihin, joiden tekemisessä käyttämäni aineisto esitellään lähteissä. Tässä esitetyt luvut perustuvat niihin naiskaartilaisiin, joista tietoja on ollut saatavilla, taulukoissa esitetyt kokonaisluvut eivät siis välttämättä täsmää.

Vaikka naiskaarteihin lähteneet naiset olivat usein vielä nuoria tyttöjä, oli Valkeakosken naiskaartilaisten joukossa hyvin monen ikäisiä ihmisiä. Naisten ikäskala ulottuu 15 vuodesta aina 51 vuoteen. Naiskaartilaisten ikätaulukossa on hyvä edustus, vain 11 naisen iästä ei ole ollut saatavilla tietoa. Suurin edustus on 20-vuotiailla ja sitä nuoremmilla, naisista jopa 70 kuului tämän ikäisten ryhmään. Seuraavissa ikäryhmissä edustus on huomattavasti vähäisempää, yli 30-vuotiaita kaartilaisista oli vain 12 naista. Kaikkien Valkeakosken naiskaartilaisten ikäjakauma on esitelty taulukossa 4.

Taulukko 4. Naisten ikä 2.2.1918.

15-16	17-18	19-20	21-22	23-24	25-26	27-30	31-40	41-	ei tietoa
15	38	18	9	7	4	2	8	3	11

Aseellisten ja aseettomien naisten ikäjakaumia vertailtaessa on havaittavissa selkeä ero, kuten taulukoista 5 ja 6 nähdään. Aseellisista naisista selkeästi suurin osa oli 18-vuotiaita tai nuorempia. Aseellisista naisista nuorimpien, 15–16-vuotiaiden ryhmään kuului 9 henkilöä, kun siihen aseettomien kohdalla kuului vain yksi tyttö. Yksikään lähteissä aseelliseen naiskomppaniaan kuuluvaksi merkitty nainen ei ollut yli 26-vuotias, kun taas aseettomissa tehtävissä toimineista naisista 12 oli yli 26-vuotiaita.

Taulukko 5. Aseellisten naisten ikä 2.2.1918.

15-16	17-18	19-20	21-22	23-24	25-26	27-30	31-40	41-	ei tietoa
9	22	8	3	1	2	0	0	0	1

Luvuissa on päällekkäisyyksiä, sillä muutama nainen on merkitty useaan tehtävään. Taulukkoon on laskettu vain niiden naisten iät, joiden tehtävästä on tietoa.

Taulukko 6. Aseettomien naisten ikä 2.2.1918.

15-16	17-18	19-20	21-22	23-24	25-26	27-30	31-40	41-	ei tietoa
1	17	11	4	4	1	2	7	3	7

Luvuissa on päällekkäisyyksiä, sillä muutama nainen on merkitty useaan tehtävään. Taulukkoon on laskettu vain niiden naisten iät, joiden tehtävästä on tietoa.

Aseellisten ja aseettomien naiskaartilaiden ikäjakaumien ero vastaa mielestäni osaltaan siihen, miksi toiset tarttuivat aseisiin ja toiset eivät. Voidaan olettaa, että nuoruuden innolla ja pelottomuudella on ollut osansa tehtävän valinnassa. Aseellisiin naiskomppaniioihin liittyneiden nuori ikä selittää myös sitä, miksi sisällissodassa kuolleet naiset olivat usein vasta tyttöissä. Jaakko Paavolaisen mukaan se, että juuri naiset olivat osallistuneet taisteluihin, olisi vaikuttanut pian taisteluiden jälkeen tehtyihin ryhmäteloituksiin.⁷³ Punakaartin huolto- ja sairaanhoitotehtävissä toimineet, hieman vanhemmat naiset kävivät läpi pitkälle syksyyn kestäneet valtiorikosoikeuden kuulustelut, jolloin teloitukset olivat jo vähentyneet.

Enemmistö niistä naisista, joiden syntymä- tai kotipaikka on tiedossa, olivat Sääksmäen kylistä. Sääksmäelle ja erityisesti Valkeakoskelle oli kuitenkin paperitehtaan kasvavan työvoiman takia ollut käynnissä voimakasta muuttoliikettä varsinkin lähipitäjistä, mutta myös kauempaa.⁷⁴ Myös Valkeakosken naiskaartilaisista moni oli kotoisin Sääksmäen naapurikunnista, kuten Akaasta ja Lempäälästä. Pisimmän matkan takaa Sääksmäelle muuttaneet olivat Mikkelistä ja Kempeleeltä. Tiedot naisten syntymäpaikoista ovat kuitenkin puutteellisia, 54 naisen kohdalla tietoa ei ole, kuten liitteestä 1 nähdään.

Kuten olettaa saattaa, naiset olivat perhetaustaltaan työväenluokkaisia, niin kuin taulukko 7 osoittaa. Enemmistö naisista oli työmiehien tyttäriä, seuraavaksi eniten oli mäkitupalaisten ja itsellisten tyttäriä. Joukossa oli myös kuusi irtolaiseksi merkittyä. Valkeakosken vahvan tehdasväestön vuoksi on perusteltua olettaa, että naisten vanhemmat, tai ainakin isät olivat suurimmaksi osaksi töissä paperitehtaalla. Perhetaustan kohdalla ilman merkintää olevien naisten lukumäärä on myös suuri, 49 naisen vanhemmista tai muusta perhetaustasta ei ole tietoa.

⁷³ Paavolainen 1967, 203.

⁷⁴ Vuorinen O. 1972, 122.

Taulukko 7. Naisten perhetausta.

työmiehen tr	itsellisen tr	mäkitupal. tr	irtolainen	muu*	ei tietoa
32	11	11	6	6	49

*voudin tytär, vaskisevän tytär, kirvesmiehen tytär, työmiehen leski, aliupseerin tytär, kasvatusvanhemmat

Naisista suurin osa oli naimattomia, taulukon 8 mukaan heitä oli 75. Jo naisten nuori ikä selittää naimattomien suurta määrää, myös työssäkäynnillä on varmasti ollut oma vaikutuksensa. Naisista vain kuuden oli merkitty olevan avioliitossa, ja yhdellä heistä on mainittu olleen lapsia. Tosin neljällä naisella on ollut avioton lapsi. Naisten joukossa oli yksi työmiehen leski. 32 naisen siviilisäädystä ei ole tietoa, mutta oletan ainakin osan heistä olevan muiden tavoin myöskin naimattomia.

Taulukko 8. Naisten siviilisäätty.

naimaton	naimisissa	leski	ei tietoa
76	6	1	32

Naiskaartilaisten joukossa on muutamia naisia, jotka ovat sisaria keskenään. Samasta perheestä olivat ainakin Jenny ja Suoma Aalto, Olga ja Hilja Fagerlund, Hilja ja Lempi Helin, Ester ja Katri Peltonen, Aino ja Aune Selin, sekä Rosbergin neljä sisarusta, Martta, Naima, Alli ja Katri. Myös naiskaartilaisten isiä ja veljiä kuului punakaartiin. Käytettävissäni on ollut 62 naisen kirkonkirjojen tiedot, ja taulukko 9 osoittaa, että 22 naiskaartilaisen kohdalla joku perheestä on kuollut, kadonnut tai ollut valtiorikosoikeuden kuulusteltavana.⁷⁵ Luku voi olla kokonaisuudessaan suurempikin. Tämän perusteella voidaan olettaa, että osa naiskaartilaisista kuului taustaltaan sisällissodassa aktiivisesti toimineeseen ympäristöön.

Taulukko 9. Naisten perheenjäsenet punakaartissa.

isä kuollut	veli /veljiä kuollut	isä ja veli kuollut	veli kadonnut	veli kuollut, isä mahd. VRO	veli mahdollisesti valtiorikosoikeus	ei tietoa
6	8	5	1	1	1	39

Luvut laskettu niistä 62 naisesta, joista on saatavilla kirkonkirjojen tiedot.

⁷⁵ Ks. myös liite 1.

Naiskaartilaiden ammatteja esittelevän taulukon 2 mukaan suuri enemmistö, 72 naista, oli työssä Valkeakosken paperitehtaalla. Tästä voi päätellä, että työympäristö ja -toverit ovat luultavasti osaltaan olleet vaikuttamassa kaartiin liittymiseen. Paperitehtaan työt työskentelivät pääasiallisesti paperisalissa lajittelijana, sekä sulfiittisalissa, joten voi olettaa heidän tunteneen toisensa ainakin jollain tasolla.⁷⁶ Oletan, että työpaikka on osittain luonut myös sosiaalista painetta liittyä punakaartiin.

Seuraavaksi suurin ammattiryhmä ovat palvelijattarina ja piikoina työskennelleet naiset, joita oli Valkeakosken naiskaartilaisista yhteensä 13. Nämä niin sanotun palkollissäännön alaiset naiset olivat usein vielä huonommassa tilanteessa kuin tehdastyöläiset, jotka saivat vapaasti vaihtaa työpaikkaa. Palkolliset joutuivat sitoutumaan palveluspaikkaansa vuodeksi kerrallaan, ja he olivat lähes täysin isäntävään vallan alla.⁷⁷ Sekatyöläisinä Valkeakosken naiskaartilaisista toimi viisi naista ja loppujen ammatteina oli valokuvaaja, ompelija, kutoja, ja elintarvikelautakunnan työntekijä. Yksi naisista oli kotona hoitamassa sairasta isäänsä. 23 naiskaartiin kuuluneen naisen ammasteista ei ole löytynyt tietoja.

Tiedot Valkeakosken naiskaartilaiden koulusivistyksestä, sekä luku- ja kirjoitustaidosta ovat puutteellisia. Se mitä olen näistä kirkonkirjojen ja valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjojen vähäisistä tiedoista saanut irti, esitellään taulukoissa 10 ja 11.

Taulukko 10. Naisten koulusivistys.

rippikoulu	kansakoulu	rippi- ja kansakoulu	kiertokoulu	ei kansakoulua	ei rippikoulua	ei tietoa
5	11	8	1	1	1	88

Taulukko 11. Naisten luku- ja kirjoitustaito.

luku- mutta ei kirjoitustaitoa	kirjoitustaito	luku- ja kirjoitustaito	ei tietoa
2	4	12	97

⁷⁶ D2, paperi- ja sulfiittisalin työntekijämatrikelit, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

⁷⁷ Sulkunen 1989, 34.

Hilma Rautalin kertoi haastattelussaan koulunkäynnistään Valkeakoskella:

”Sipilän talossa oli alakoulu, ja Hilma Sipilä oli opettajana, siellä opetettiin tavvaan ja lukkee, ja vähä kirjottaa ja numeroita tekkee, ja sitten sen päätyttyä, kaksvuotisesti käytyä ninnoi sitten minä siirryn Tiatolaan, siällö neljä opettajaa, neljä luakkaa, ja siällä minä kävin neljävuotta koulua, siis täyren senaikasen oppimäärän mitä silloin oli.”⁷⁸

Rippikoulunsa Rautalin kertoi käyneensä 14-vuotiaana niin sanottuna ”kymppin kouluna”. Pastori piti kymmenen markan maksusta joukolle nuoria ylimääräistä rippikoulua, jotta he pääsisivät nopeasti töihin.

3.4. Naisten motiivit kaartiin liittymiselle

Piiroinen-Honkasen mukaan naisasekaartilaiden liittymismotiivit voidaan jakaa aatteellisiin, taloudellisiin ja sosiaalisiin syihin, jotka usein vaikuttivat kaikki yhdessä liittymispäätökseen.⁷⁹ Mielestäni tätä jaottelua voidaan hyvin käyttää myös käsiteltäessä aseettomissa tehtävissä toimineita naisia.

Kuten jo aikaisemmin on mainittu, Valkeakosken vallankumouskomitean pöytäkirjaan oli merkitty, että jokaisen työväenyhdistyksen jäsenen tulisi ottaa osaa yhteiseen toimintaan.⁸⁰ Järjestäytyneellä työväenliikkeellä on siis nähtävästi ollut suuri rooli sosiaalisen paineen luomisessa. Kuten taulukko 12 osoittaa, 47 Valkeakosken naiskaartilaisen on merkitty kuuluneen työväenyhdistykseen tai ammatti-, nuoriso- ja naisosastoihin. Taulukosta 13 taas nähdään, että suurin osa järjestöihin kuuluneista oli kuulunut niihin vain vuoden tai kaksi. Työväen järjestäytyminen Suomessa ennen Venäjän vallankumousta oli vähäistä eikä ammattiosastoon kuuluminen ollut hyväksi työmarkkinoilla. Maaliskuun vallankumouksen jälkeen tilanne muuttui ja työnantajat alkoivat suhtautua järjestäytymiseen myönteisemmin, mikä selittää myös Valkeakosken naisten liittymistä yhdistyksiin juuri vuonna 1917.⁸¹

⁷⁸ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

⁷⁹ Piiroinen-Honkanen 1995, 25.

⁸⁰ Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirja, 1.2.1918, Aå 463, VRO SyA, KA.

⁸¹ Hakala 2006, 50.

Taulukko 12. Naisten kuuluminen työväenjärjestöihin.

paperityöl. a.o.	sekatyöl. a.o.	nuoriso-osasto	naisosasto	TY	ei tietoa
24	7	7	3	6	68

Taulukko 13. Kuinka kauan naiset olivat kuuluneet työväenjärjestöihin?

vähemmän kuin vuoden	vuoden	kaksi vuotta	kolme vuotta	enemmän kuin kolme vuotta	ei tietoa
2	23	10	5	1	74

Piironen-Honkasen mukaan poliittisten muutosten, elintarvikepulan ja suurtyöttömyyden nostaman luokkatietoisuuden myötä Suomen sosialidemokraattinen puolue ja ammattiyhdistysliike saivat joukoittain uusia jäseniä juuri 1917. Aatteellisilla syillä on varmasti ollut vaikutusta myös Valkeakosken naispunakaartilaisten keskuudessa. Piironen-Honkanen esittää tutkimuksessaan myös, että aatteellisilla syillä oli eniten merkitystä niissä naispunakaarteissa, jotka perustettiin jo helmi- maaliskuussa, sillä taloudelliset syyt kaartiin liittymiselle lisääntyivät usein vasta sodan kestäessä.⁸²

⁸² Piironen-Honkanen 1995, 26.

Kuva 1. Valkeakosken tehtaan paperisalin työntekijöitä v. 1916 tai 1917. Naiset vasemmalta Helminen, Maria Syrjänen, Anna Nummi, Miina Parvell, Maija Koivu, Liisa Lähteenmäki, Jenny Aalto, Hilma Koivisto, Lyyli Rosberg, Ida Helin, Ida Jokiniemi, Hilja Helin, Eeva Nurmi, Kaisa Lindroos, Ida Nieminen, Hilja Sundström, Fanni Mäntylä ja Olga Fagerlund. UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Työväenjärjestöjen ohella sosiaalista painetta loi myös työympäristö. Yli 70 Valkeakosken naiskaartilaisista työskenteli paperitehtaalla⁸³, joten joukkohenki on saattanut vaikuttaa joidenkin naisten kaartiin liittymiseen. Sama työpaikka on myös pienen paikkakunnan lisäksi vaikuttanut sosiaalisen verkoston kehittymiseen. Työväentaloilla pidetyt propagandatilaisuudet vaikuttivat yhteishengen nousuun; Piironen-Honkanen kertoo esimerkkinä naisesta, jonka kuulustelujen mukaan ”kaikki kiihottivat toisiaan” tällaisissa tapahtumissa.⁸⁴ Perheenjäsenten vaikutus on myös ollut yksi sosiaalista painetta luova tekijä. Kuten liitteessä 1 (sama kirkonkirjan sivu) ja taulukossa 9 nähdään, muutamat naiskaartilaiset olivat sisaruksia keskenään, ja heidän perheenjäseniään oli kuulunut kaartiin.

⁸³ Ks. taulukko 2.

⁸⁴ Piironen-Honkanen 1995, 29.

Taloudelliset syyt ovat olleet merkittävä tekijä aatteellisten ja sosiaalisten syiden rinnalla. Koko maassa työttömyys oli nousussa ensimmäisen maailmansodan ja Suomen itsenäistymisen seurauksena. Naisten työttömyyteen vaikutti myös se, että monet valkoiset eivät enää halunneet pitää ”punaisia” piikojaan työssä. Myös elintarvikepula paheni.⁸⁵ Valkeakosken paperitehdas pysäytettiin tammikuun lopulla punakaartin määräyksestä.⁸⁶ Kun suurin osa kaartiin liittyneistä tytöistä ja naisista oli paperitehtaan työntekijöitä, tuntuu työttömyys uskottavalta syyllä lähteä punakaartin palvelukseen.

Punakaartin jäsenille maksettu palkka saattoi myös olla parempi kuin siviilitöissä, vaikkakin palkkausjärjestelmä oli hyvin kirjava paikallisine eroavaisuuksineen. Vuonna 1918 paperitehtaalaisen (miehen) keskiansio oli 10,42 markkaa päivässä. Punakaartiin liittyneille luvattiin myös ilmainen muonitus.⁸⁷ Helmikuun 20. päivänä Valkeakosken vallankumouskomitean kokouksessa keskusteltiin punakaartiin kuuluvien naisten palkkauksesta, ja kokouksessa tultiin siihen tulokseen että tulisi:

”järjestää apujoukoille ja naisille jonkun verran pienemmän palkan kuin täysikuntoisille jäsenille ja näiden palkaksi määrättiin 8 mk päivältä.”⁸⁸

Myös tehtaaninsinööri Niska kertoo päiväkirjassaan naisten palkkauksesta. Helmikuun 21. päivän merkinnän mukaan:

”Eilen maksettiin punaisenristin palkka, ja huhujen mukaan tulisi punaistenristin tyttöjen sekä kanslian tyttöjen, sekä niiden jotka ovat kirjoittautuneet punaiseen kaartiin saada 10 mk päivässä.” (suomenkos tekijän)⁸⁹

Niska näyttää olevan palkkausasiassa oikeassa, Kansallisarkistossa sijaitsevien Valkeakosken punakaartin tililistojen mukaan ainakin sairaanhoitajille ja muonitustehtävissä toimineille naisille maksettiin 10 markkaa päivässä.⁹⁰

Mitä motiiveja valkeakoskelaiset naiset itse nimesivät kaartiin liittymiselle? Taulukossa 14 olen eritellyt syitä sille, miksi Valkeakosken naiskaartilaiset kuulustelujen mukaan liittyivät punakaartiin. Valitettavasti naisten itse ilmoittama motiivi on tiedossa vain 30 valtiorikosoikeudessa

⁸⁵ Piiroinen-Honkanen 1995, 29.

⁸⁶ Sirén 1997, 136.

⁸⁷ Lappalainen 1981, 183–187.

⁸⁸ Aå 463, VRO SyA, KA.

⁸⁹ Johan Niskan päiväkirja, 21.2.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto. ”I går utbetalades röda gardets aflöning och enligt ryktet skulle rödakorsflickorna samt kansliflickorna samt de som inskrifvit sig i röda gardet få 10 mk om dagen.”

⁹⁰ Aå 463, VRO SyA, KA.

kuulustellun naisen kohdalla. Oletan kuitenkin, että syyt ovat olleet jokseenkin samankaltaisia koko naiskaartissa. Puhuttaessa kuulustelupöytäkirjoista on muistettava, että naiset luultavasti yrittivät vähätellä osallisuuttaan kapinaan, ja tämä on luultavasti vaikuttanut myös siihen, mitä motiiveja he ovat kuulusteluissa kaartiin liittymiselle kertoneet.

Taulukko 14. Naisten kuulusteluissa ilmoittama syy kaartiin liittymiselle.

vapaaehtoisuus	työnpuute	kiihotus	pakotus	ei tietoa
13	12	3	1	87

Luvuissa on päällekkäisyyttä, sillä yksi nainen mainitsi liittymisen syyksi sekä työnpuutteen että kiihotuksen.

Kolmesta naista kertoi kuulusteluissa liittyneensä Valkeakosken naiskaartiin vapaaehtoisesti. Pöytäkirjoissa ei ollut tarkemmin eritelty sitä, tarkoittiko vapaaehtoisuus myös jonkinlaista aatteellisuutta. Olettaisin kuitenkin niillä olevan yhteyttä toisiinsa. Luultavasti vapaaehtoisuuden ilmi tuominen vaati kuulustelutilanteessa rohkeutta, sillä usein motiiveja yritettiin vähätellä pienemmän tuomion toivossa. Toisaalta esimerkiksi Valkeakosken punakaartin keittäjänä toiminut Jenny Saarela ilmoitti liittyneensä kaartiin ”vapaaehtoisesti kun ei ollut muutakaan tekemistä”.⁹¹

Yli kymmenen naista nimeää työnpuutteen syyksi liittymiselleen punakaartiin. Lydia Lindberg kertoi kuulustelussa menneensä punakaartiin ”nälän takia, kun tehdas seiso i eikä ollut muuta työtä saatavissa”.⁹² Palkkaa naiskaartilaisille oli kuulustelujen mukaan luvattu 8–15 markkaa päivältä, palkkaan sisältyi myös ruoka.⁹³ Jotkut naisista tosin kertoivat, ettei palkasta ollut sovittu mitään, mutta saivat jonkin verran rahaa tai vaatetusta. Jotkut taas kertoivat, etteivät olleet saaneet lainkaan palkkaa.⁹⁴ Suurin osa palkkaa nostaneista naisista kertoi saaneensa punakaartilta noin 100–300 markkaa. Punakaartilaisille luvattu palkka oli tärkeä houkutin kaartiin liittyneille. Palkkojen maksu alkoi kuitenkin takkuilla jo maaliskuussa, eikä palkkoja usein voitu enää lunastaa, joten palkkaus ei voinut olla ainoa syy naiskaartilaisien pysymiselle punakaartin riveissä.⁹⁵

Kolme naista on kertonut muiden kiihotuksella ja esimerkillä olleen vaikutusta liittymispäätökseen. Esimerkiksi Hilma Levänen kertoi kuulustelussaan Ida Tuomen yllytyksen olleen työnpuutteen

⁹¹ Saarela Jenny, 40/344, 260, 119, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹² Lindberg Lydia, 56/340, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹³ Esim. Nieminen Fanny, VRO 55/252; Kataja Vilhelmiina, VRO 45/184, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹⁴ Esim. Sirén Anna, VRO 45/524, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹⁵ Lappalainen 1989, 222.

ohella vaikuttamassa kaartiin liittymiseen.⁹⁶ Muiksi kiihottajiksi kuulusteluissa nimettiin Hilda Syrjänen, Martta Helminen, Aili Lahtinen, Iida Järvinen ja Aino Suhonen.⁹⁷ Anna Sirén kertoi Valkeakosken punakaartin päällikön Kustaa Estlinin kehottaneen häntä liittymään kaartiin.⁹⁸ Anna Wirtanen taas liittyi punakaartin keittäjäksi pakotettuna. Hänen isänsä, punakaartilainen Ville Wirtanen haki tyttärensä pois palveluspaikastaan, jonka miehet olivat lähteneet taistelemaan valkoisten puolelle.⁹⁹

* * *

Jo aiemmin perustettuja punaisia järjestyskaarteja seurasi tammikuun viimeisenä päivänä virallisesti perustettu Valkeakosken punakaarti. Lähes samaan aikaan, 2.2.1918 perustettiin myös suurimmaksi osaksi paperitehtaan työntekijöistä koostunut punainen naiskaarti, jonka jäsenet jakaantuivat aseelliseen naiskomppaniaan sekä sairaanhoito- ja huoltotehtävissä toimineisiin naisiin. Tutkimukseni perusteella naiskaartilaisia olisi ollut yhteensä 120–130, sillä vain sisällissodan alkuaikana palkkalistoissa olleet muutamat huoltotehtävissä olleet naiset olen jättänyt tämän tutkimuksen ulkopuolelle. Valkeakosken naiskaartin sisällä on luultavasti ollut ainakin jonkinlaista vaihtelua aseellisten ja aseettomien tehtävien välillä, kuitenkin lähinnä vasta sisällissodan lopulla käydyissä perääntymistaisteluissa.

Syitä naiskaartin perustamiselle voi vain arvailla, sillä selitystä ei asiakirjoista löydy. Ei ole myöskään tiedossa, kuka kaartin perustamista on alun perin ajanut. Tuomas Hoppu esittää tutkimuksessaan Tampereen naiskaartista, että kipinä naiskaartin perustamiselle lähti nimenomaan naisilta itseltään, sillä vielä maaliskuun alussa punakaartien johto ei erityisesti kaivannut naisia aseelliseen toimintaan.¹⁰⁰ Huoltojoukkoihin ja sairaanhoitajiksi naisia toki haluttiin punaisten johdon taholta, mutta on todennäköistä, että Valkeakoskellakin naiset itse halusivat perustaa aseellisen kaartin.

⁹⁶ Levänen Hilma, VRO 19/627, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹⁷ Esim. Hellsten Ester, VRO 19/624; Jägerroos Naimi, VRYO 22840, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹⁸ Sirén Anna, VRO 45/524, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

⁹⁹ Wirtanen Anna, VRO 43/648, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁰⁰ Hoppu 2008, 60–61.

Naiskaartilaisten motiivit punakaartiin liittymiselle noudattelevat kuulustelupöytäkirjoista saatavien tietojen mukaan melko hyvin Marja Piironen-Honkasen esittämää jakoa aatteellisiin, sosiaalisiin ja taloudellisiin syihin. Taloudelliset syyt tosin korostuivat kuulustelutilanteessa, sillä ymmärrettävästi kuulustellut halusivat mahdollisimman lievän tuomion. Tästä huolimatta kaartista saadulla palkalla ja ruualla on ollut merkitystä työttömiksi jääneiden naisten kaartiin liittymiselle. Tärkeitä vaikuttimia olivat kuitenkin myös sosiaalista painetta luoneet työ- ja perheyhteisöt. Valkeakosken paperitehtaan saleissa työskentelevät naiset epäilemättä tunsivat toisensa. Vaikuttimina olivat myös työväenyhdistyksen ja ammattijärjestöjen toiminta sekä vaikeammin määriteltävä ja selvitetävissä oleva aatteellisuus, jonka olen tulkinnut tarkoittavan osittain samaa kuin kuulustelupöytäkirjoissa esiintyvä vapaaehtoisuus.

Tyypillinen Valkeakosken naiskaartiin liittynyt oli alle kaksikymmentävuotias nuori naimaton nainen, joka monen muun tulevan naiskaartilaisen kanssa työskenteli Valkeakosken paperitehtaalla. Naiset olivat perhetaustaltaan lähes poikkeuksetta työväenluokkaisia. Useissa tapauksissa myös veljet ja isät kuuluivat punakaartiin, naiskaartilaisten joukossa oli myös saman perheen tyttäriä. Sitoutumattomuus perheeseen on varmasti vaikuttanut punakaartiin liittymiseen, vaikka muutama naisista olikin naimisissa, ja yhteensä viidellä naisella oli lapsia. Valkeakosken naiskaartilaisten sosiaalinen tausta noudattelee muissa naiskaarteista tehdyissä tutkimuksissa saatuja tuloksia nuoruudesta, naimattomuudesta ja työväenluokkaisuudesta.¹⁰¹ Edellisessä kuvatus kaltaisen naisjoukko lähti eri syistä mukaan punaiseen naiskaartiin, jonka sisällissodan aikaista toimintaa Valkeakoskella ja rintamalla esitellään seuraavassa luvussa.

¹⁰¹ Piironen-Honkanen 1995; Hakala 2006; Hoppu 2008; Lehtiaho 2007.

4. VALKEAKOSKEN NAISKAARTI SODASSA

Valkeakosken aseellisen naiskomppanian päällikkönä toimi muutamien valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjoissa annettujen tietojen mukaan Harald Nederström -niminen mies.¹⁰² Nimeen en ole törmännyt muualla, mutta Suomen sotaturmat 1914–1922 -projektin mukaan vuonna 1894 syntynyt turkulainen punaisiin kuulunut työmies Henrik Harald Nederström teloitettiin toukokuussa 1918, teloittamisen syystä ei ole merkintää.¹⁰³ Tutkimistani naisista aseelliseen naiskomppaniaan kuului todennäköisesti ainakin 46 naista, joista yhdeksän toimi osittain myös huolto- ja sairaanhoitotehtävissä.¹⁰⁴

Piironen-Honkasen mukaan naiskomppanioiden naispäälliköiden ohella oli usein miehiä kouluttajina. Naispäälliköt naiset valitsivat äänestämällä, kuten punakaarteissa yleensäkin. Monesti päälliköiksi nousi hyvinkin nuoria tyttöjä, sillä parempaa sotakokemusta ei vanhemmillakaan ollut.¹⁰⁵ Valkeakosken aseellinen naiskomppania oli ilmeisesti jaettu kolmeen osastoon. Ensimmäisen osaston päällikkönä toimi 22-vuotias Ida Järvinen, toisen osaston 16-vuotias Lydia Lehto, ja kolmannen 18-vuotias Amanda (Mandi) Kujala.¹⁰⁶ Lähteissä on mainintoja myös erityisestä ”kuularuiskuosastosta”, eli konekivääriosastosta, johon Katri Rosberg luetteli valtiorikosoikeuden kuulustelussaan kuuluneen 6 naista. Ei ole selvää, oliko konekivääriosasto yksi edellä mainituista kolmesta naisosastosta.¹⁰⁷ Sylvi Saarinen oli naiskomppanialaisten ikätoveri. Hän kuvasi tyttöjä haastattelussaan seuraavasti:

”Nättiä tyttöjä olivat, eivät polttaneet tupakkaa kuten nykyiset, eivätkä juoneet. Neitoja heistä saivat miehet vaimokseen. Monet tytöistä harrastivat teatteria, jotkut olivat laulukuoressa. Työväentalolla ja kesäisin paviljongissa käytiin tanssimassa. Paperisalista olivat useimmat tytöt, lajittelijoita ja muita, nuorimmat juoksutyttöjä.”¹⁰⁸

Insinööri Niskan mukaan naiskomppanialla eli ”kuolemanpataljoonalla” oli varusteinaan salonkikivääri tai kevyt sotilasaseistus.¹⁰⁹

¹⁰² Esim. Hellsten Ester, VRO 19/624 ja Niemelä Aino, VRYO 20515, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁰³ Suomen sotaturmat 1914–1922 -tietokanta, <http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmahaku/input?hakuid=10650>, 9.3.2009.

¹⁰⁴ Ks. taulukko 4.

¹⁰⁵ Piironen-Honkanen 1995, 39.

¹⁰⁶ Esim. Rosberg Katri, VRYO 6062 ja Sirén Martta, VRO 50/219, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁰⁷ Rosberg Katri, VRYO 6062, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁰⁸ Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁰⁹ Johan Niskan päiväkirja, 8.4.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Naiskaarteista puhuttaessa usein esiin nouseva kysymys on, miksi toiset liittyivät aseelliseen komppaniaan ja toiset pysyttelivät sairaanhoito- ja huoltotehtävissä. Marja Piironen-Honkanen on pohtinut pro gradu -tutkielmassaan samanlaisia kysymyksiä. Hän esittää syiksi naisten ja tyttöjen nuoruutta, seikkailunhalua, sekä sitä, että useilla paikkakunnilla kaartien huoltoyksiköt ja ensiapuosastot olivat jo täynnä, eikä niitä ollut järkevää kasvattaa varsinaisia punakaartien rintamajoukkoja suuremmaksi. Tästä johtuen naiset usein hyvin spontaanisti perustivat myös aseellisia kaarteja.¹¹⁰

Valkeakosken naiskaartin tapauksessa huolto- ja sairaanhoitotehtävien täyttyminen ei kuitenkaan mielestäni välttämättä toimi pätevänä selityksenä sille, miksi paikkakunnalle perustettiin myös aseellinen naiskomppania. Tätä perustelen sillä, että naiskaarti aloitti toimintansa Valkeakoskella jo sisällissodan alkuvaiheessa, ja jo tuolloin kaartiin liittyi sekä naiskomppaniaan kuuluneita että huolto- ja sairaanhoitotehtävissä toimineita naiskaartilaisia. Naiset ovat siis mielestäni tehneet kaartiin liittyessään tietoisia valintoja siitä, osallistuvatko punakaartin aseelliseen vai aseettomaan toimintaan.

Suurin osa aseellisen naiskomppaniaan kuuluneista sai surmansa sisällissodan seurauksena, joten varmoja tietoja heidän motiiveistaan ei ole saatavissa. Edellisessä kappaleessa esitettyyn valintatilanteeseen vaikuttivat varmasti naisten ja tyttöjen erilainen luonne, nuoruus, sitoutumattomuus ja innokkuus. Kuten kappaleessa 3.4. esitin, olivat aseelliseen toimintaan osallistuneet naiset huomattavasti nuorempia, kuin sairaanhoitajina ja huoltotehtävissä toimineet.¹¹¹ Nuorella iällä ja sen mukanaan tuomalla radikaaliudella on varmasti ollut merkitystä valintoja tehtäessä. Sylvi Saarinen kertoi haastattelussaan, että naiskomppaniaan kuuluneiden ”tyttöjen keskuudessa oli suuri innostus”, ja että vaikka heitä oli tarkoitus käyttää huoltotehtäviin, halusivat monet silti aseeseen.¹¹²

Muiden yllytyksellä ja painostuksellakin on saattanut olla vaikutusta. Ester Hellstén kertoi valtiorikosoikeudelle, että häntäkin ”tahdottiin siihen (aseistettuun naiskaartiin, V.A.) liittymään, muttei liittynyt, monista vaatimuksista huolimatta.”¹¹³ Kuten taulukosta 1 nähdään, huhtikuussa naiskomppaniaan liittyi lisää väkeä. Sylvi Saarisen mukaan perääntymisen tullessa lähemmäksi

¹¹⁰ Piironen-Honkanen 1995, 31–32.

¹¹¹ Ks. kappale 3.4. s. 33.

¹¹² Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹¹³ Hellstén Ester, VRO 19/624, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

”tyttöjä liittyi joukkoon vielä suurin joukoin”.¹¹⁴ Ehkä edessä oleva tappio ja viimeisten taisteluiden epätoivoisuus sai myös aikaisemmin aseettomina toimineet naiset tuntemaan aseeseen tarttumisen ja taistelemisen tarpeelliseksi. Toisaalta toivottomuuden lisääntyessä on voitu ajatella, ettei tulevaisuudella kuitenkaan ole mitään väliä, ja näin aseelliseen vastarintaan ryhtyminen olisi ollut helpompaa.

4.1. Aseellisen naiskomppanian toiminta Valkeakoskella

On saatavilla hyvin vähän tietoja siitä, mitä Valkeakoskella olleet aseelliset naiskaartilaiset tekivät ennen huhtikuun loppua 1918. Todennäköisesti he oleilivat Valkeakoskella harjoitellen ja vahtipalvelusta suorittaen. Sylvi Saarisen mukaan heitä koulutettiin yhdessä miesten kanssa.¹¹⁵ Edellä mainitun Katri Rosbergin lisäksi myös ainakin Naimi Jägerroos kertoi kuulusteluissa toimineensa vahdin pitäjänä kylällä.¹¹⁶ Piironen-Honkasen mukaan naisasekaartit jäivät useilla paikkakunnilla alueidensa piiriesikuntien alaisuuteen, koska punakaartin johto suhtautui nihkeästi naisten lähettämiseen rintamalle. Aseellisten naisten suorittamaan rintamantakaiseen toimintaan kuului muun muassa rekrytointia, aseistamista, järjestyksenpitoa ja alueiden valkoisen väestön ”puhdistamista”.¹¹⁷

Piironen-Honkasen mukaan helmi- ja maaliskuun aikana perustetuille naiskomppanioille ehdittiin antaa jopa miehiä parempi sotilaskoulutus. Miehet joutuivat nopeasti rintamalle, kun taas naiset olivat kotipaikkakunnalla, jossa koulutusta jatkettiin pidempään. Koulutus oli kuitenkin hyvin alkeellista ja keskittyi vain perusasioihin, kuten kiväärinkäyttöön ja ampumisen harjoitteluun, marssimiseen ja vahtipalvelukseen. Aino Niemelä kertoi kuulustelussaan, että naiskaartilaisille pidettiin ampumaharjoituksia. Naiskomppanioihin kuuluneiden vaatetukseen kuuluivat yleensä miesten tapaan housut, takki ja lippalakki, ja naisten pitkät hiukset leikattiin monesti polkkatukaksi.¹¹⁸

Kuulustelupöytäkirjojen mukaan naiskomppanialaiset osallistuivat myös valkeakoskelaisten

¹¹⁴ Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹¹⁵ Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹¹⁶ Jägerroos Naimi, VRYO 22840, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹¹⁷ Piironen-Honkanen 1995, 38.

¹¹⁸ Niemelä Aino, VRYO 20515, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; Piironen-Honkanen 1995, 44–48.

valkoisten vangitsemiseen ja kuljettamiseen. Katri Rosberg kertoi jo aiemmin mainitun ”kuularuiskulikkain sakin” tuoneen vankeja työväentalolle. Kuularuiskuostoon kuuluneet Hilda Syrjänen, Aili Lahtinen, Hilja Lassila, Maria Liljeström, Maija (Ida Maria) Järvinen ja Martta Halminen olivat vankienhakumatkaltaan tultuaan maininneet syöneensä kuljettamansa ”paroonin kellarista kaikki syltit, munat ym.”¹¹⁹

Kuten sanottu, aseellisessa naiskomppaniassa toimineista naisista on vain vähän lähdeaineistoa. Kerron seuraavassa kuitenkin kahdesta yksittäisestä naiskomppanialaisesta, joista olen löytänyt tavallista enemmän tietoja.

Siiri Lehtisen hautajaiset Valkeakoskella

17-vuotiaan aseelliseen naiskomppaniaan kuuluneen Sigrid Lehtisen tie punakaartissa päättyi ikävällä tavalla. Hän oli törmännyt huhtikuun 10. päivänä Valkeakosken työväentalon näyttämön takaisissa portaissa Matti Rämä -nimiseen nuoreen mieheen, jonka ase tuntemattomasta syystä laukesi vahingossa, ja Siiri sai surmansa.¹²⁰ Insinööri Niska kertoi tapahtuneesta päiväkirjassaan näin:

”Tämä päivä alkoi surullisella onnettomuudella punaisille, sananlaskun mukaan ”yhtenä päivänä punainen, toisena päivänä kuollut”. Niin lähti tarkka-ampuja Siiri Lehtinen, joka tänä aamuna tuli ammutuksi nuoren Matti Rämän toimesta. Hän oli ensimmäinen housutyöstä joka kuoli onnettomuuden kautta, joka jälleen kerran näyttää että huonotapaisten henkilöiden ei koskaan tulisi olla ampuma-aseiden kanssa sisällä.” (suomennos tekijän)¹²¹

Siirin hautajaiset pidettiin 14. huhtikuuta. Insinööri Niskan mukaan ”Siiri Lehtinen saatettiin kirkkomaalle seuranaan kaikki housutyöt”¹²² Hautajaissaattoa esittävässä ainutlaatuisessa valokuvassa nähdään, kuinka Valkeakosken naiskomppanialaiset ovat muodostaneet kunniakujan arkkua kuljettavalle saattueelle. Naiset seisovat kuvan vasemmassa reunassa hautajaissaattueen vieressä kiväärit kädessään. Tämä on ainoa näkemäni kuva Valkeakosken naiskaartilaisista aseiden kanssa.

¹¹⁹ Rosberg Katri, VRYO 6062, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹²⁰ Aarre Sallisen kortisto Valkeakosken punakaartilaisnaisista, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹²¹ Johan Niskan päiväkirja, 10.4.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto. ”Denna dag började med en sorglig olyckshändelse för de röda, enligt ordstäfvet: 'ena dagen röd andra dagen död'. Så gick det skarpskytten Siiri Lehtinen, som denna morgon blef skjuten af unge Rämä, Matti. Det var nu den första af byxflickorna som gick bort genom en olyckshändelse, som åter i sin tur visar att personer ovana vid sjuktvapen aldrig borde handskas med sjuktvapen inne i rum.”

¹²² Johan Niskan päiväkirja, 14.4.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto. ”Flickan Siiri Lehtinen blef fördd till kyrkogården med följe af alla byxflickorna.”

Kuva 2. Sigrid Lehtisen hautajaissaatto Valkeakoskella. Seppo Rustaniuksen valokuva-arkisto.

Liisa Laurén ja insinööri Niskan¹²³ teloitus

Edla Elisabeth (Liisa) Laurén, s. 20.11.1898, on ehkä tunnetuin Valkeakosken naiskomppaniaan kuulunut nainen. Hänestä on mainintoja useissa muistelmissa ja kirjoissa.¹²⁴ Hämeenlinnan vankileirillä 19. toukokuuta 1918 ammuttu nuori paperityöläisnainen Laurén osallistui Valkeakoskea kauhistuttaneeseen teloituspartioon. Hän on esimerkki siitä, että myös naiset osallistuivat punaisten tekemiin teloituksiin.

Huhtikuun 15. päivänä Valkeakosken punaiset pidättivät kolmisenkymmentä punakaartiin kuulumatonta miestä, joukossa oli muun muassa insinöörejä, kauppiaita ja virkailijoita.

¹²³ Kyseessä on sama Johan Sebastian Niska, jonka päiväkirjamerkintöjä on käytetty tämän tutkimuksen aineistona.

¹²⁴ Esim. Paavolainen 1967, 203–204.

Vangitsemisen taustalla oli punaisten 10.4. antama käsky, jonka mukaan kaikkien 18–55-vuotiaiden miesten tuli saapua työväentalolle ja sitä kautta punakaartin pakkotyökomppanioihin. Harva totteli käskyä, ja tästä syystä Viialan esikunta määräsi miesten vangitsemisesta. Samana päivänä Valkeakosken punakaarti alkoi kuljettaa vankeja kohti Sääksmäen Metsäkansaa, jossa ammuttiin ensimmäiset kaksi vankia. Tehtaan tekninen johtaja Gunnar Carpelan ja insinööri Johan Sebastian Niska vietiin Riihimäelle, jossa heidät teloitettiin 17.4. Näiden lisäksi kahdeksan vangituista miehistä ammuttiin punaisten toimesta.¹²⁵

Paperitehtaan isännöitsijä Candelin ilmoitti Carpelanin ja Niskan kuolemasta Helsinkiin Sundberg & Wallénin Yksityisetsivätoimistoon. Ilmoituksen mukaan miesten ruumiit oli löydetty

”Riihimäen rautatieasemalta noin 1/2 kilometriä etelään ja radalta itään noin 300 metrin päässä metsässä suon reunalla haudattuina ja peitettyinä kivillä, mullalla ja sammalilla, ja huomattiin lähemmin tarkastettaessa että Carpelania oli ammuttu päähän räjähtävällä kuulalla niin, että takaraivo oli murskautunut sekä rintaan kahdella räjähtävällä kuulalla, jättäen selkäpuolelle ammottavia haavoja, sekä insinööri Niskaa kolmella räjähtävällä kuulalla rintaan. Sitäpaitsi oli murhatuilta ryöstetty rahaa, kellot ja sormukset sekä Carpelanilta kengät ja Niskalta lippalakki.”¹²⁶

Yksityisetsivätoimisto alkoi selvittää tapahtumien kulkua, ja kävi Lahden vankileirissä kuulustelemassa ajomies Kalle Kustaa Waldénia, ulkotyömies Yrjö Gabriel Lindbergia, Eino Johannes Anttilaa sekä Lauri ja Kustaa Aadolf Halmista. Liisa Laurénia hän ei voinut kuulustella, sillä hänet oli jo ammuttu ennen etsivän saapumista Hämeenlinnan vankileirille.

Kaikki haastatellut kertoivat tapahtumista jokseenkin yhdenmukaisesti. Valkeakosken punakaartin esikunnan ylipäällikkö Aittonen oli määrännyt Waldénin, Lindbergin, Laurénin, Anttilan ja Halmisen veljekset kuljettamaan Carpelania ja Niskaa Viialaan. Joukko lähti hevosilla ja rattaila Konhoon, josta jatkoivat laivalla Viialaan. Viialasta he lähtivät junalla Riihimäelle, jossa paikallinen esikunta otti vangit haltuunsa. Huhtikuun 17. päivän aamuna Riihimäen esikunnan päällikkö ilmoitti, että vangit tullaan ampumaan, ja lähetti kaksi miestä kaivamaan hautaa. Riihimäen punakaartin tiedusteluosaston päällikkö Leppänen ja yksi kuulustelluille tuntematon mies lähtivät valkeakoskelaisten kanssa saattamaan vankeja kohti läheistä suota.

Suon reunalla olivat kaksi aikaisemmin mainittua miestä kaivaneet haudan. Leppänen oli kysynyt vangeilta, että kuinka monta työmiestä he olivat jo eläessään ampuneet, johon Niska oli vastannut:

¹²⁵ Sirén 1997, 138; Tikka 2008, 57.

¹²⁶ Yksityisetsivätoimisto Sunberg&Wallénin selvitys teloituksesta, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

”Ei yhtään.” Tämän jälkeen vangeille kerrottiin, että heidät tulnaisiin ampumaan, ja valkeakoskelaiset ampuivat vangit yhteislaukauksella. Carpelan oli kuollut heti, mutta Leppänen oli ampunut maassa korisevaa Niskaa vielä revolverilla rintaan. Liisa Laurén otti Carpelanin kengät ja laittoi ne jalkaansa. Vangeilta riisuttiin kellot, sormukset ja Niskalta lakki. Carpelanilta löytyneet 300 markkaa he jakoivat keskenään. Kuulusteltujen mukaan ruumiit laitettiin hautaan ja peitettiin kivillä ja mullalla.¹²⁷

Yllä kerrotut tapahtumat siis todistavat, että naiskaartilainen Liisa Laurén oli teloittamassa vankeja. On olemassa monia silminnäkijätodistuksia teloituspöydän ja vankien lähdöstä Valkeakoskelta. Tosin tuolloin useat luulivat vankeja vietävän pakkotyöhön. Esimerkiksi Fanny Nieminen ja Martta Sirén kertoivat kuulustelupöytäkirjoissaan nähneensä Laurénin vankien kanssa. Sirénin mukaan paikalla oli paljon katselijoita, ja puhuttiin vankeja vietävän pakkotöihin.¹²⁸ Katri Rosberg kertoi Laurénin vankeja kuljettamaan lähtiessään sanoneen: ”kyllä minä ammun ne”.¹²⁹

Liisa Laurén jäi valkoisten vangiksi toukokuun toisena päivänä 1918. Todennäköisesti hänkin on ollut pakolaisjoukon mukana Hauholla ja Syrjäntakana. Hänet vietiin Hämeenlinnan vankileirille, jossa hänet teloitettiin 19.5.1918.¹³⁰ Hilma Rautalin kertoi haastattelussaan Laurénin viimeisistä hetkistä Hämeenlinnassa. Hänen mukaansa Valkeakoskelta saapui ihmisiä vankileireille tunnistamaan vankeja. Hilma ja muut naisvangit laitettiin riviin. Muille naisille ei Hilman mukaan tehty mitään, mutta:

”Laureenin Liisan niskasta otettiin kiinni ja viätiin niin että viuku, ja sen koomin me ei Liisaa nähty. Sanottiin vaan että tääläkö sinä piru olekkin.”¹³¹

Liisa Laurénin vankileirillä olosta, kuulusteluista tai teloituspäätöksestä ei ole löytynyt asiakirjoja tai muuta aineistoa.

¹²⁷ Yksityisetsivätoimisto Sunberg&Wallénin selvitys teloituksesta, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹²⁸ Nieminen Fanny, VRO55/252; Sirén Martta, VRO 50/219; VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹²⁹ Ροσβεργ Κατρι, ΩΡΥΟ 6062, ΩΡΥΟ:”ν ξα ΩΡΟ:”ν αρκιστο, KA.

¹³⁰ I.1:78, SSSP, KA.

¹³¹ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

4.2. Valkeakosken punakaartin sairaanhoitajattaret

Aseettomia naisia kuului Valkeakosken naiskaartiin enemmän kuin aseellisia, varmuudella aseettomissa tehtävissä toimi 60 naista¹³² Luku on todellisuudessa luultavasti noin 70 naista, mutta täyttä varmuutta ei saada, sillä 23 naiskaartiin kuuluneen tehtävästä ei ole saatavissa tietoa. Aseettomissa tehtävissä toimineiden naisten lukumäärät menevät osin päällekkäin, sillä jotkut toimivat esimerkiksi sekä sairaanhoitajina että keittäjinä, kuten esimerkiksi 17-vuotias työmiehen tytär Lempi Helin. Hän liittyi vapaaehtoisesti Valkeakosken naispunakaartiin heti helmikuun alussa. Aluksi hän toimi Lempäälässä punakaartin ruuanlaittajana, kunnes lähti kahdeksi viikoksi Tampereelle sairaanhoitokurssille. Tampereelta hänet lähetettiin heti Kuhmoisten rintamalle, jonka jälkeen Helin toimi punakaartin sairaanhoitajana rintamilla, muun muassa Vehkajärven taistelussa.¹³³

Tutkimani ryhmän naisista 28 on merkitty harjoittaneen sairaanhoitajan tointa sisällissodan aikana. Heistä viisi on lähteiden mukaan tehnyt myös kaartin huoltotehtäviä, kuten ruuanlaittoa, ompelua ja puhelinvaihteen hoitajan töitä ja yhden naisen on mainittu kuuluneen myös kuularuisku- eli konekivääriosastoon. Valkeakosken paperitehtaan insinööri Johan Niskan päiväkirjamerkinnän mukaan Valkeakosken punakaartin sairaanhoitajien johtajana ja kouluttajana toimi Hilda Rantanen.¹³⁴

Yhtä lukuun ottamatta kaikki ne sairaanhoitajiksi merkityt naiset, joista tieto on saatavilla, ovat liittyneet punakaartiin joko heti sen perustamisesta 2.2.1918 alkaen, tai myöhemmin helmikuun kuluessa. Viiden naisen kohdalla ei ole tietoa liittymisajankohdasta. Osa naisista oli koko sisällissodan ajan Valkeakoskella, osa kävi komppanioiden mukana rintamilla. Esimerkiksi 18-vuotias Anna Virtanen kertoi kuulustelussa käyneensä Kuhmoisten rintamalla, jossa hän noin viikon ajan oli hoitamassa Vehkajärveltä tuotuja haavoittuneita.¹³⁵ Jotkut sairaanhoitajattarista lähtivät Toijalan sairaalaan, josta osa naisista kävi punakaartin joukkojen mukana rintamilla sitomassa haavoja. Fanny Lindeqvist kertoi haastattelussaan, että jokaista komppaniaa varten oli aina oma punaisen ristin ryhmä, joka lähti komppanian mukana rintamalle. Näiden ensiapuosastojen

¹³² Ks. taulukko 3.

¹³³ Helin Lempi, VRO 47/42, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹³⁴ Johan Niskan päiväkirja, 14.2.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹³⁵ Virtanen Anna, VRO 10/208, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

tavallisin vahvuus oli kuusi naista ja neljä miestä. Sairaanhoitajattaret eivät liikkuneet vain Valkeakosken punakaartin osastojen mukana. Ida Tuomi kertoi kuulustelussaan olleensa sairaanhoitotehtävissä Toijalan komppanian mukana Ruovedellä.¹³⁶

Vaikka punakaartin ambulanssijaosto yritti pitää lääkintähuollon hyvin organisoituna, toimivat paikalliset ensiapuosastot monesti hyvin itsenäisesti. Punakaartin sairaanhoitajiksi lähdettiin usein ilman minkäänlaista koulutusta tai vain viikon tai parin kurssikoulutuksen saaneena. Henkilöstöä siirrettiin ensiapuosastoihin joskus myös naiskomppanioista pikakoulutuksella. Sodan alussa raja ensiapuosastojen ja taisteluhenkilöstön välillä oli epäselvä, kunnes haavoittuneiden ensiapu ja toimittaminen ambulansseihin ja sairaaloihin vakiintui kaartin sairaanhoitajien tehtäviksi. Lappalaisen mukaan lääkkeet riittivät koko sodan ajan, sillä apteekit olivat auki normaalisti.¹³⁷ Valkeakosken apteekkiin oli maaliskuun 15. päivänä punaisen ristin toimesta jätetty seuraavanlainen kuitti:

”Walkeakosken Punasen Kaartin Punasen Risti Maksava Walkeakosken apteekkiin tarvikkeita helmi- maaliskuulta, Jodia, pumpulia, boorisalvaa, lysoolia, sidelaastaria, aspiiriinipulveria, vatsatippoja, kalkkilinimenttiä, yskäntippoja (ym.)”¹³⁸

Kuten kappaleessa 4 sivulla 46 kerrottiin, punakaartin ensiapuosastoihin oli monesti pyrkijöitä yli tarpeen. Myös Valkeakoskella vallankumouskomitea keskusteli kokouksessaan helmikuun loppupuolella kaartin sairaanhoitajattarien määrästä:

”Keskusteltiin siitä kun Punaisen ristin naisia on liika paljon. Mutta koska selvisi, että meidän Punaisen ristin sairaalamme on vielä puutteellista niin päätettiin Punaisen ristin henkilökunta pitää entisellään.”¹³⁹

Valkeakoskella ei nähtävästi myöskään myöhemmin vähennetty sairaanhoitajien määrää, sillä jo maaliskuun 4. päivänä kokouksessa keskusteltiin kuuden uuden sairaanhoitajattaren ottamisesta kaartin palvelukseen. Samoin 18.3. vallankumouskomitean kokous päätti, ettei se hyväksy ehdotusta punaisen ristin naisten vähentämiseksi.¹⁴⁰

Osa Punaiseen ristiin kuuluneista naisista kertoi kuulusteluissa lähteneensä Valkeakoskelta Toijalaan punakaartin sairaanhoitotehtäviin. Sairaanhoitajattarien oleskelu Toijalassa tulee ilmi

¹³⁶ Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto; Lappalainen 1981a, 200; Tuomi Ida, VRO 43/465, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹³⁷ Lappalainen 1981a, 198–201.

¹³⁸ E1, Paikallisyhteisöasiat, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹³⁹ Aå 463, VRO SyA, KA.

¹⁴⁰ Aå 463, VRO SyA, KA.

myös Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirjamerkinnästä helmikuussa:

”Keskusteltiin Toijalassa olevain Punaisen ristin naisten suhteen, josko Toijalassa olevain Walkeakosken naisten on pakko lähteä ilman omaa joukko osastoa rintamalle jos niin tultaisi määräämään. Ja päätettiin antaa vapaa oikeus Toijalan Esikunnalle lähettää Walkeakoskelta Toijalaan lähetetyt Ensiapuostoon kuuluvat naiset, jos tarpeelliseksi näkevät.”¹⁴¹

Valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjoista ja entisten naiskaartilaisten haastatteluista tuleekin ilmi, että valkeakoskelaisia naisia lähti Toijalaan nopeasti kaartin perustamisen jälkeen helmikuun alussa. Toijalassa he viipyivät muutamia viikkoja toimien joko paikallisessa sairaalassa, tai käyden eri rintamilla sitomassa taisteluissa haavoittuneita. Jotkut toimivat myös punakaartin keittiössä. Hilja Helin kertoo kuulustelussa saaneensa ennen Toijalaan lähtöä opetusta sairaanhoidossa Valkeakoskella.¹⁴²

Hilma Rautalin oli yksi Toijalaan lähteneistä sairaanhoitajista. Hän kertoi haastattelussaan lähteneensä Valkeakoskelta Toijalaan helmikuun alussa 1918. Lähtöä oli seuraamassa paljon saattoväkeä, hälinää oli paljon. Osa naisista lähti Toijalaan ja osa Kuhmoisiin. Matkalla naiset istuivat reessä ja miehet kävelivät perässä. Kuskina toimi Ananias Tähtinen Valkeakoskelta, Rautalinin mukana oli myös Hilja Helin. Toijalassa majoituttiin aluksi kansakoululle. Kaksiviikkoisen koulutuksen aikana Rautalinin mukaan heitä:

”opetettiin veteleen niitä sitteitä, semmitä me siinä ajjaassa opimme. Ei siinä paljon kerkiä oppiin kun ihan pystystä, pystystä ruppee.”¹⁴³

Toijalasta Hilma Rautalin lähti muiden kanssa junalla Korkeakoskelle, josta jatkettiin hevosilla ja jalkaisin Juupajoelle reserviin. Jonkin ajan kuluttua tuli hälytys Ruovedelle, jolloin Rautalin oli ensimmäistä kertaa kosketuksessa varsinaisten taisteluiden kanssa.¹⁴⁴

Myös Fanny Lindeqvist kuului haastattelunsa mukaan Toijalaan lähteneisiin sairaanhoitajiin. Hän lähti helmikuun alussa Valkeakoskelta Toijalaan opettelemaan sidontaa kolmeksi tai neljäksi viikoksi. Rintamalta tuotiin haavoittuneita junalla Toijalaan, aluksi vähemmän, mutta sodan edetessä haavoittuneiden määrä kasvoi. Toijalasta hän palasi Valkeakoskelle, josta punaisen ristin naisia lähetettiin rintamille tarpeen mukaan.¹⁴⁵

¹⁴¹ Aå 463, VRO SyA, KA.

¹⁴² Helin Hilja, VRO 10/74, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁴³ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁴⁴ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁴⁵ Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

4.3. Huoltotehtävissä toimineet naiset

Valkeakosken aseettomista naisista 21 on kertonut kuulusteluissa toimineensa punakaartissa muun muassa keittäjänä, siivoojana tai ompelijana. Viisi naista on toiminut muiden huoltotehtävien ohella myös sairaanhoitajana.¹⁴⁶ Keittäjinä toimineet naiset olivat ruuanlaittajina punakaartilaisille kotirintamalla sekä osa myös komppanioiden mukana taisteluissa. Osa oli töissä sairaaloiden keittiöissä. Joidenkin huoltotehtävissä toimineiden naisten toimenkuvat olivat hyvin vaihtelevia. Esimerkiksi Lydia Lindberg kertoi kuulusteluissa toimineensa ensin siivoojana, sen jälkeen parin viikon ajan puhelinvaihteen hoitajana, kunnes hänet lähetettiin Forssaan kolmannen komppanian ruuanlaittajaksi.¹⁴⁷

Helmikuun alussa punakaartien miehistön huollosta ja elatuksesta vastaamaan perustettiin intendenttilaitos, joka oli rinnakkaiselin kansanvaltuuskunnan elintarvikeosastolle. Intendenttilaitoksen tarkoituksena oli organisoida esikuntiin perustettavia muonituskomiteoita. Todellisuudessa paikallisesti perustetut punakaartien muonituskomiteat olivat hyvin itsenäisiä organisaatioita.

Rahapalkan lisäksi punakaarti lupasi jäsenilleen ilmaisen ruuan ja muonitusta varten perustettiin useita ruokaloita. Suurissa kaupungeissa, kuten Helsingissä ja Tampereella, ruokaloita oli toistakymmentä. Useimmiten paikkakunnan elintarvikkeet koottiin keskusvarastoihin, joista niitä annosteltiin ruokaloiden keittiöihin. Valkeakoskella punakaartilaiset ruokailivat työväentalolla. Myös kaartilaisten vaatehuolto edellytti mittavia toimenpiteitä. Valkeakoskellakin toimi punakaartin käytössä ollut räätälinverstas, jossa neulottiin vaatteita ja muita tarvikkeita punakaartille. Vallankumouskomitean esikunnan kokouksessa 18.2.1918 päätettiin järjestää naisille neulomatyötä ”niin paljon kuin mahdollista”. Esimerkiksi Jenny Aalto kertoi tehneensä punakaartin neulomossa ”reikäpusseja kankaista, jotka eri kaupoista neulomoon tuotiin.”¹⁴⁸ Tästä huolimatta miehistö lähti rintamalle usein siviilivaatteissaan.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Ks. taulukko 3.

¹⁴⁷ Lindberg, Lydia VRO 56/340, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁴⁸ Aalto Jenny, VRO 19/630, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁴⁹ Lappalainen 1981a, 188–196; Hellstén Ester, VRO 19/624, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; Aå 463, VRO SyA, KA.

Punakaartit vaativat toimiakseen paljon elintarvikkeita, lääkkeitä, kankaita ja lukemattomia muita huollolle välttämättömiä tavaroita. Nämä hankinnat toteutettiin sekä normaaleilla ostoilla että takavarikoinneilla. Punakaartin johto pyrki pitämään takavarikoinnit järjestelmällisinä. Takavarikoista piti tehdä tarkat pöytäkirjat ja luettelot ja luovuttajalle tuli jättää tarkoitusta varten painettu lomake tai kuitti. Punakaartin räätälinverstaalla ompelijana työskennellyt Ester Hellstén kertoi kuulusteluissa, että yleensä kankaat ja tarpeet saatiin esikunnasta. Joitakin kertoja ompelijat kävivät muonitusosaston määräyksestä hakemassa tarvikkeita kylän kaupoista. Myös Jenny Aalto kertoi käyneensä punakaartin käskystä hakemassa neulomatöitään varten kangasta Valkeakosken kaupapuodista. Aallon mukaan maksua ei suoritettu vaan hän sai kaupasta laskun joka punakaartin piti maksaa myöhemmin.¹⁵⁰

Kaartin hankinnat aiheuttivat kiihtymystä valkoisissa, ja ne onkin vapaussotakirjallisuudessa tulkittu usein automaattisesti ryöstöiksi. Virallisten takavarikointien ohella tapahtuikin paljon ”sotasaaliin” keräämistä ja suoranaista ryöstöjä. Muutaman aseettoman naisen kuulustelupöytäkirjoissa on syytöksiä osallistumisesta ryöstöihin sisällissodan aikana. Kuten olettaa saattaa useimmat naisista kiistivät osallistuneensa mihinkään ilkivaltaan.

Ompelija Helmi Leppänen oli punakaartin sairaanhoitajana. Hän oli myös sitomassa haavoittuneita Vehkajärven rintamalla. Valkeakosken suojeluskunnan lausunnon mukaan hän oli matkalla Vehkajärvellä ryöstänyt Aitoon yhteiskoulun johtajan rouvan omaisuutta ja tätä ryöstettyä tavaraa olisi löytynyt myös syytetyin kotoa. Valtiorikosoikeuden istunnossa Leppänen myönsi nähneensä muiden kaartilaisten ottavan johtajattaren omaisuutta, mutta hän itse ei ottanut eikä ymmärrä miten varastettua tavaraa olisi voinut joutua hänen kotiinsa.¹⁵¹

Mielenkiintoisen lisän Helmi Leppäsen kertomukselle antaa myös Vehkajärvellä sairaanhoitajana käyneen Anna Sirénin kuulustelu. Hän kertoi komppanian ja sairaanhoitajien viipyneen Aitoon yhteiskoululla 3-4 päivää. Monien muiden punakaartin suorittamien ryöstöjen lisäksi hän kertoi, että Aitoon yhteiskoululta vietiin kaikki sieltä löytyneet ruokatavarat, miesten ja naisten pukuja ja liinavaatteita. Sirénin mukaan:

”Punaisen ristin naisista oli etenkin Helmi Leppäsellä paljon ryöstettyä tavaraa, etupäässä liinavaatteita. Samoin Anna Tannerilla ja Martta Salosella, joille näki miesten tavaroita antavan.”

¹⁵⁰ Hellstén Ester, VRO 19/624; Aalto Jenny, 19/630, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁵¹ Leppänen Helmi, VRO 44/94, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

Myös Sirénin kotiin oli ilmestynyt paketti ryöstettyä tavaraa, jotka hän väitti saaneensa. Kuulustelussa Sirénillä oli päällensä varastettuja vaatteita, mutta hän kielsi tienneensä niiden olleen ryöstettyjä. Helmi Leppänen vapautettiin syytteistä ja Anna Sirén sai ehdollisen tuomion avunannosta valtiopetokseen.¹⁵²

Valkeakosken naiskaartin aseettomat naiset siis jossain määrin osallistuivat punakaartien tekemiin ryöstöihin ainakin rintamalla. Tosin lähes kaikki varkauksista syytetyt kielsivät osallisuutensa tai väittivät luulleensa, että tavaroista oli maksettu. Tähänkin pitää suhtautua varauksella, sillä kuulustelutilanteessa naiset ymmärrettävästi kielsivät osallistuneensa ryöstöihin, vaikka niitä olisikin tapahtunut.

* * *

Harald Nedersrömin johtama naiskomppania jakaantui Valkeakoskella kolmeen osastoon, joiden johtajat valittiin äänestämällä. Aseelliseen naiskomppaniaan kuului ainakin 44 naista, jotka osin toimivat myös huolto- ja sairaanhoitotehtävissä. Nuoruus näyttää olevan näkyvin selittäjä sille, miksi osa naisista liittyi juuri aseelliseen naiskomppaniaan. Yksiselitteistä vastausta kysymykselle on vaikea antaa, sillä suurin osa aseellisina toimineista naisista sai surmansa sisällissodassa, eikä heidän motiiveistaan ole tietoa. Erilaisten luonteenpiirteiden ja nuoruuden tuoman radikaaliuden ohella vaikuttimena on ainakin Ester Hellsténin kuulustelujen mukaan jossain tapauksissa saattanut olla jopa painostusta. Tosin tässä pitää ottaa huomioon kuulustelutilanteen vaikutus tietoihin. Huhtikuussa naiskomppaniaan liittyi vielä lisää jäseniä, jotkut tarttuivat aseisiin vasta perääntymisvaiheen kiivaissa taisteluissa Hauholla, Alvettulassa ja Syrjäntakana.

Naiskomppanialaisten kouluttajina toimivat miehet, ja naiset saivat luultavasti enemmän koulutusta kuin nopeasti rintamalle lähetetyt miehet. Housuihin ja lakkeihin pukeutuneet naiskomppanialaiset suorittivat Valkeakoskella vahtipalvelusta ja osallistuivat jossain määrin vangittujen valkeakoskelaisten kuljettamiseen työväentalolle. Todennäköisesti he osallistuivat myös takavarikointeihin. Naiskomppania oli mukana myös ainakin kaksissa Valkeakoskella pidetyissä sankarihautajaisissa.

¹⁵² Leppänen, Helmi VRO 44/94; Sirén Anna VRO 45/524, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

Naiskomppaniaan kuulunut Liisa Laurén oli yksi näkyvimpiä ja tunnetuimpia naisasekaartilaisia Valkeakoskella. Olemassa olevien tietojen mukaan hän oli ainoa Valkeakosken aseellinen naiskomppanialainen joka oli mukana teloittamassa valkoisia. Laurénin tapaus on poikkeuksellinen, mutta osoittaa silti, ettei naisten osallistuminen teloituksiin ollut mahdotonta.

Valkeakosken punakaartin sairaanhoitajat olivat mukana useissa taisteluissa, esimerkiksi Vehkajärvellä, Kuhmoisissa ja Ruovedellä. He näkivätkin luultavasti paljon enemmän varsinaista sotaa kuin aseelliseen komppaniaan kuuluneet naiset. Osa sairaanhoitajista sai pikaisen koulutuksen tehtäväänsä, mutta yleisesti ottaen naiset lähtivät sanitääreiksi hyvin kokemattomina, ja joutuivat sodan aikana varmasti hyvin vaikeisiin tilanteisiin. Suurin osa sairaanhoitajanaisista oli sisällissodan aikana joko Valkeakoskella tai Toijalassa, josta heitä lähetettiin komppanioiden mukana rintamille.

Punakaartin huoltoon osallistuneet valkeakoskelaisnaiset toimivat hyvin vaihtelevissa tehtävissä sodan aikana. Keittäjät olivat joko punakaartin ruokalassa, sairaaloissa tai rintamilla joukkojen mukana. Kotipaikkakunnalla naiset valmistivat vaatteita ja muita tarvikkeita punakaartilaisille. Naisia tarvittiin myös vastaamaan siivouksesta ja muista punakaartin huollolle välttämättömistä töistä. Näissä toimissaan naiset osallistuivat joskus myös elintarvikkeiden ja muiden tavaroiden takavarikointeihin. Valkeakosken naiskaartilaisia osallistui kuulustelupöytäkirjojen mukaan myös suoranaiseen ryöstelyyn niin kotipaikkakunnalla kuin rintamillakin.

5. VALKEAKOSKEN NAISKAARTI SISÄLLISSODAN LOPPUSELVITTELYISSÄ

Tampereen antautuminen ankarien taistelujen jälkeen 6.4. ajoi punaiset ahtaalle, ja valkoisten voitto alkoi olla enää ajan kysymys.¹⁵³ Valkoisten avuksi tulleet saksalaiset joukot olivat nousseet maihin Hangossa huhtikuun 3. päivänä. Punaiset asejoukot sekä suuri joukko Hämeenlinnaan kerääntyneitä pakolaisia pakenivat saksalaisten tieltä huhtikuun 25. ja 26. päivän aikana päämääränään päästä Hauholle ja sieltä itään kohti Lahtea, josta he toivoivat pääsevänsä eteenpäin Venäjälle. Huhtikuun 24. päivänä ruotsalainen prikaati aloitti hyökkäyksen kohti Valkeakoskea. Valkeakosken punaiset pakenivat kohti Hämeenlinnaa, ja ruotsalainen prikaati valtasi kaupungin huhtikuun 26. päivän aamuna.¹⁵⁴

Osa Valkeakosken punakaartilaisista, kuulustelupöytäkirjojen mukaan joukossa oli myös naiskaartilaisia¹⁵⁵, lähti paperitehtaalta otetuilla proomuilla ja laivoilla kohti Hämeenlinnaa, sillä he eivät vielä tienneet Hangossa maihin nousseiden saksalaisten saaneen kaupungin haltuunsa. Punakaartilaisia pakeni Hämeenlinnaa kohti myös maitse. Martta Koivisto (os. Sirén) kertoi haastattelussaan Vilho Siivolalle, että laivamatkustajat kuului Hämeenlinnan valloituksesta Hattulan Mierolassa, josta he jatkoivat kävellen kohti Hauhoa.¹⁵⁶ Katri Rosbergin mukaan punakaartilaiset heittelivät Mierolan sillalta veteen kiväärejä ja kiväärilaatikoita.¹⁵⁷ Kaikki naiskaartilaiset eivät olleet Valkeakoskella pakomatkan alkaessa. Eri paikkakunnilla esimerkiksi sairaanhoitajina tai keittäjinä työskennelleet kulkivat eri reittejä, mutta lähes kaikki päätyivät lopulta pakolaisjoukon mukana Hauholle ja Syrjäntaakse.¹⁵⁸

5.1. Taistelut Alvettulassa ja Hauholla

Pakolaiskuormaston tavoitteena oli päästä Lahteen, jota kohti tuhansien ihmisten karavaani alkoi

¹⁵³ Tampereen valtauksen liittyen, ks. Ylikangas 1993.

¹⁵⁴ Lappalainen 1981b, 232–233; Tikka 2008, 56; Selin 1982, 473.

¹⁵⁵ Esim. Aalto Jenny, VRO 19/630; Helin Lempi, VRO 47/42; Hellstén Ester, VRO 19/624, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁵⁶ Martta Koiviston haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁵⁷ Rosberg Katri, VRYO 6062, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁵⁸ Esim. Ahjo Tyyne, VRO 101/187; Jägerroos Naimi, VRYO 22840, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

pyrkiä. Alvettulan kylässä punakaartilaisista ja siviileistä koostunut pakolaisjoukko kohtasi valkoisten asemat ja yön yli jatkunut taistelu päättyi iltapäivällä 27.4. punaisten onnistuttua aukaisemaan tie kohti Hauhoa.¹⁵⁹ Alvettulan sillasta käyty taistelu toistuu usein Valkeakosken naiskaartin vaiheita koskevissa muistelmissa, erityisen paljon korostetaan naisten urheutta tärkeän ylikulkupaikan valloittamisessa valkoisilta:

”Nyt astuu esiin Valkeakosken naiskomppania pyytää lupaa (sillan ylitykseen V.A.). (...) Mutta kuinka kävikään päästyäni sillan puoliväliin huomaankin samalla rinnallani naiskomppanian päällikön joka hurraata huutaen rientää eteenpäin kohti kk-suihkuja”.¹⁶⁰

”..toiset (valkoiset V.A.) tulivat Tampereelta sinne Hauhon kirkolle Alvettulan kylään, Alvettulan sillalle ja siinä niitten piti katkasta punasten sakkia, mutta se ei käynytäkään päinsä, sillä siellä oli semmonen niitä oli jotain toistasataa naista punasessa sotilaspuvuissaan ja punaisia olivat ne naiset. Ne hyökkäs lujasti sinne Alvettulan sillalle ja valtasivat sen sillan. Toisella puolella oli valkoset ja toisella puolella punaset. Mutta ne naiset hyökkäs sinne sillalle ja valakoset perässä siihen.”¹⁶¹

Useiden silminnäkijäkertomusten ja muisteluiden perusteella naiskaartilaisilla todennäköisesti oli osansa Alvettulan sillan valloittamisessa. Martta Koivisto (os. Sirén) kertoi haastattelussaan, että ”pyrittiin Alvettulan sillan yli, toisella kerralla päästiin kaiteen avulla suojellen.”¹⁶² Punakaartin sairaanhoitajana toiminut Fanny Lindeqvist muisteli Alvettulan taistelua haastattelussaan vuonna 1980. Hän kertoi, että ”siinä oli kaikki kovempi paikka mitä minulla on koskaan ollu.” Hän kertoi ensiapujoukkojen olleen eräällä kansakoululla haavoittuneita vastaanottamassa, paikalla oli Lindeqvistin mukaan muitakin kuin Valkeakosken punaisen ristin sairaanhoitajia.¹⁶³

Alvettulasta punaisten asejoukot ja pakolaiset jatkoivat 28.4. Hauhon kirkonkylään. Siellä he varhain aamulla tulivat ensimmäistä kertaa vastatusten saksalaisten sotilaiden kanssa, joihin liittyi myös lähellä oleva valkoisten pataljoona. Saapuessaan kirkonkylään saksalaiset näkivät tuhansista punaisista koostuvan kuormaston levittäytyneen teille ja pihaille. Saksalaisten ampumatykinlaukaus sai punaiset ryhtymään hyökkäykseen. Sampo Ahton mukaan punaiset olivat saaneet tietoja saksalaisten lähestymisestä, ja osanneen näin varautua taisteluun. Ylivoiman edessä saksalaisten oli peräännyttävä, ja punaiset pääsivät jatkamaan matkaansa. Arvioiden mukaan saksalaisia ja valkoisia oli Hauholla korkeintaan 450 miestä, aseistettujen punaisten määräksi on arvioitu 3000–4000.¹⁶⁴

¹⁵⁹ Lappalainen 1981b, 234.

¹⁶⁰ Suomen luokkasota 1918 (6b), s. 9&10, KansA.

¹⁶¹ CXLIII (143) 284/13, s. 4, 19. Naisten sotatoiminnot, TA.

¹⁶² Martta Koiviston haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁶³ Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁶⁴ Ahto 2008, 30–34.

Kuva 3. Alvetulan silta kuvattuna keväällä 2008. Vuonna 1918 sillankaide oli peittävämpi, joten sen suojassa on ollut helpompi edetä. Kuva tekijän.

Kauko Tamminen haastatteli Väinö Syvästä, joka toimi punakaartin joukkueenjohtajana. Hän oli myös tekemisissä Valkeakosken naiskomppanian kanssa. Hauhon taistelun jälkeen naiskomppania laitettiin Syväsen mukaan järjestämään estettä erälle tielle saksalaisten joukkojen saapumisen varalta:

”Haettiin talloista justeria ja miähet kaato, kaato tota kahlenpuolen tiätä mäntyjä kauheesti poikittain siihen suuren röykkiön, ja sitte minä järjestin, minä sanon nille naisille, että toson teitille helppo tyämaa. Nyt olette vahlissa tässä, järjestin ne tiänviereen ketjuun, ja vahtiin sitten jos saksmannia olis tullu.”¹⁶⁵

Tästä naiskomppanialaiset ilmeisesti lähtivät kohti Syrjäntakaa, kun saksalaisia ei tietä pitkin

¹⁶⁵ Väinö Syväsen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

tullutkaan.

5.2. Syrjäntaan taistelu

Tuuloksen kylän Syrjäntaan taistelun on sanottu olevan yksi sodan tunnetuimmista ja verisimmistä taisteluista, jossa myös saksalaisten tappiot olivat hyvin suuret, noin 50–90 miestä.¹⁶⁶ Tunnetuin sitaatti taistelusta on saksalaisen kenraali von der Goltzin kuvaus:

Naisia housut jalassa etummaisissa riveissä, paljon venäläisiä univormuja. Asema oli äärimmäisen vakava. Näin tuimasti lienevät tuskin ranskalaisetkaan hyökänneet kuin nämä raakalaisuuden uuden evankeliumin kiihkomieliset kannattajat.¹⁶⁷

Punaisten joukkojen kokonaisvahvuuden taistelussa on arvioitu olleen noin 4000 miestä, ja tappioiksi on punaisten omissa tiedoissa mainittu noin 300 kaatunutta.¹⁶⁸

Pakolaiskaravaani jatkoi matkaansa kohti Syrjäntakaa, jonne se saapui illalla 28. päivä huhtikuuta. Taistelut saksalaisten joukkojen kanssa Syrjäntaan tienristeyksessä Hauholta Lammille johtavan tien varrella alkoivat samana iltana. Punaisten tykkituli saksalaisten aseisiin jatkui läpi yön, ja aamulla 29. huhtikuuta punaiset aloittivat hyökkäyksen, jonka myötä tienristeys saatiin avoimeksi pakolaisia varten. Hugo Alen kertoo dramaattisessa muistelmassaan Valkeakosken naiskomppanian hyökkäyksestä pellon yli saksalaisia päin:

Nämä tehtaista tulleet raatajanaiset tunsivat ennestään raskaan orjanikeen painon ja jouduttuaan vangiksi, tiesivät joutuvansa voittajain häpäisemiksi. Siksi pitivät kuolemaa parempana. Pellolle tuupertuneet naiset - mikäli voivat – yrittivät nousta ylös saadakseen sattuman saksalaisten konekiväärisuihkusta.¹⁶⁹

Ylivoiman edessä saksalaiset perääntyivät Syrjäntakärjen niemeen kylän itäpuolelle, josta he katselivat, kun punaisia joukkoja ja pakolaisia marssi kylän läpi noin kuuden tunnin ajan. Pakenevien joukko oli suuri, Fanny Lindeqvistin mukaan letkan pituus olisi ollut jopa 18 kilometriä.¹⁷⁰ Punaisten kuormasto oli harventunut matkan kuluessa jouduttuaan saksalaisten konekivääritulen kohteeksi jo ennen Syrjäntakaa. Punaisten onnistui kuitenkin vielä tässä vaiheessa murtautua saksalaisten saartorenkain läpi. Ryhmä valkeakoskelaisia naisia jäi kuitenkin

¹⁶⁶ Roselius 2006a, 104.

¹⁶⁷ von der Goltz 1920, 103.

¹⁶⁸ Lehén 1978, 251; Roselius 2006a, 104.

¹⁶⁹ Suomen luokkasota 1918, s. 29, KansA.

¹⁷⁰ Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

saksalaisten vangiksi sekavissa olosuhteissa.¹⁷¹ Kylästä läpi päässeet pakolaiset jatkoivat matkaansa vielä muutamia päiviä, viimeistään matka katkesi Lahden lähellä olleeseen valkoisten mottiin.¹⁷²

Hilma Rautalin kertoi haastattelussaan, että

”Syrjäntaustan kylä palo täyttä vauhtia molemminpuolin tiätä. Siittä ajo kaikki sitte niimpaljo kun pääsi, kuka selkis kuka ei.”

Hilma Rautalin jatkoi pakoan kuormaston kanssa kohti Hollolaa, jossa hän jäi vangiksi toukokuun viides päivä.¹⁷³

Punakaartilaisten kuolinsyyt ovat monesti hyvin ristiriitaisesti merkittyjä ja välillä on vaikea saada selvyyttä siitä, kuka on kaatunut ja kuka teloitettu (punaisten kokoamassa terroritilastossa teloitetuista puhutaan usein murhattuina). Aineiston pohjalta tekemieni tulkintojen mukaan Valkeakosken naiskaartilaisista kaatui taisteluissa varmuudella kolme naista. Anna Tähtinen on merkitty kaatuneeksi jo Hämeenlinnan valloituksessa. Ida Johanna Järvinen ja Hilda Syrjänen kaatuivat todennäköisesti Syrjäntaan taistelussa. Ida Maria Järvisen ja Suoma Järvisen tapauksessa on epäselvää, kaatuivatko he Hauhon tai Syrjäntaan taisteluissa, vai teloitettiin heidät vapunpäivänä Hauholla.¹⁷⁴

Syrjäntaan taistelun jälkeen saksalaiset joukot lähtivät kylästä illalla 29. huhtikuuta Hämeenlinnaan. Ennen lähtöään he olivat kuitenkin ilmeisesti Tuuloksen kylässä ottaneet vangiksi Valkeakosken punakaartiin kuuluneita naisia, jotka luovutettiin valkoisille.¹⁷⁵ Nämä naiset teloitettiin myöhemmin Hauholla. Muutkin kiinni saadut naiskaartilaiset jäivät vangeiksi pian Syrjäntaan taistelun jälkeen. Toukokuun ensimmäisinä päivinä naisia vangittiin muun muassa Hollolassa, Iitissä, Hauholla ja Tuuloksessa ja Lahdessa, kuten taulukosta 15 nähdään.

Taulukko 15. Naisten vangitsemispaikkakunnat.

Hollola	Lahti	Iitti	Hauho	Valkeakoski	Hämeenkoski	Tuulos	Tyrvääntö	Kärkölä	ei tietoa
9	2	2	3	4	2	3	1	1	87

¹⁷¹ Lappalainen 1981b, 234–235; Ahto 2008, 46–50; Piironen-Honkanen 1995, 66.

¹⁷² Ahto 2008, 52.

¹⁷³ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto; Rautalin, Hilma VRO 10/119, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁷⁴ I.1:78, SSSP, KA; sarja KT kansio 18.00, Vuoden 1918 arkisto, TA.

¹⁷⁵ Häppölä 2008, 62.

Jotkut pääsivät ilmeisesti pakenemaan takaisin Valkeakoskelle, jossa osa otettiin vangiksi. Vangittuja vietiin Lahden, Hämeenlinnan ja Suomenlinnan vankileireille odottelemaan kuulusteluja. 47 naiskaartilaista kuoli joko kaatuneena, teloitettuna tai sairauteen vankileirillä.¹⁷⁶ Surmansa saaneiden naiskaartilaisten kuolinsyyt on eritelty taulukossa 16.

Taulukko 16. Surmansa saaneiden naiskaartilaisten kuolinsyyt.

kaatunut	teloitettu	kaatunut/ teloitettu	kuollut sairauteen*	haavoittunut/ teloitettu	vahingon laukaus	teloitettu / ei tietoa	ei tietoa	yht.
3	29	2	5	1	1	2	1	47

*verenmyrkytys, espanjankuume, ”pään ajetus”

Kuva 4. Syrjäntaan taistelun jälkeen pidätettyjä naiskaartilaisia. Seppo Rustaniuksen valokuva-arkisto.

¹⁷⁶ I.1:78, SSSP, KA; sarja KT kansio 18.00, Vuoden 1918 arkisto, TA.

5.3. Hauhon joukkoteloitus

Kuten edellisessä kappaleessa kerrottiin, joukko Valkeakosken naiskaartin naisia jäi valkoisten vangiksi Syrjäntakana. Olosuhteet olivat sekavat, eikä vangitsemisen yksityiskohtia ole selvillä. Punakaartin joukkueenjohtajana toiminut Väinö Syvänen ihmetteli haastattelussaan sitä, miten naiset jäivät vangiksi, kun lähes kaikki muut punaiset pääsivät kylästä läpi.¹⁷⁷ Aarne Heinosen muistelun mukaan pakolaiskaravaanin loppupää jäi vangiksi saksalaisten onnistuttua katkaisemaan tien ja Valkeakosken naiskomppanialaiset kulkivat juuri joukon loppupään mukana, ja jäivät näin vangeiksi. Syrjäntaan taistelun jälkeen saksalaiset joukot lähtivät kylästä illalla 29. huhtikuuta Hämeenlinnaan. Ennen lähtöään he kuitenkin luovuttivat vangeiksi saadut naiskaartilaiset paikalla olleille valkoisille joukoille. Martta Koivisto (os. Sirén) on kertonut, että saksalaiset kohtelivat vankejaan hyvin.¹⁷⁸

Virallisia asiakirjoja Hauhon tapahtumista en ole löytänyt, enkä usko sellaisia olevan olemassa. Aapo Roseliuksen mukaan teloitajista ja teloituksista ei koskaan tehty virallisia selvityksiä. Valkoisen puolen toimijat eivät myöskään juuri ole muistelleet teloituksiin liittyviä tapahtumia.¹⁷⁹ Tiedot joukkoteloituksesta perustuvatkin aiheesta löytämäni muistitiedon varaan. Tämän vuoksi on mahdotonta saada luotettavaa kokonaiskuvaa tapahtumien kulusta. Teloituksesta kertovaa muistitietoa on kuitenkin niin paljon, että en pidä tarpeellisena kyseenalaistaa teloituksen laajempia ääri viivoja. Kertomuksissa on osittain ristiriitaista tietoa, mutta niitä vertailemalla yritän saada selville tapahtumien todennäköisimmän kulun.

Vangittujen naisten lukumäärästä on esitetty vaihtelevia arvioita:

”Tuuloksessa otti saksalaisten vartio seuraavana yönä vangiksi n. 40 punaista naiskaartilaista, jotka ratsumiehen johdolla olivat menossa Tuulokseen, luullen sen olevan omiensa hallussa. Vangit luovutettiin paikkakunnalle perustetun suojeluskunnan haltuun.”¹⁸⁰

”Tuuloksesta lähdetessä esittivät saksalaiset ensi töikseen vangiksi ottamansa naisjoukkueen. Naiset olivat puettu ryssien sotilaspukuihin. Joukkue jätettiin rintaman taakse.”¹⁸¹

Taisteluissa joukkueenjohtajana mukana ollut saksalainen luutnantti Kunkel puolestaan kertoo tapahtumista:

¹⁷⁷ Väinö Syväsen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁷⁸ Häppölä 2008, 62; Tukkinen 2008, 22; CLXV (165) 471, 19. Naisten sotatoiminnot, TA.

¹⁷⁹ Roselius 2006b, 15.

¹⁸⁰ PK 869:1-14, s. 8, SARk.

¹⁸¹ PK 869:20, s. 18, SARk.

”Kun saksalaiset olivat käyttäneet ampumatarpeensa loppuun, kiinnittivät he pistimet kivääreihin ja valtasivat rynnäköllä entiset asemansa Syrjäntakana. Tällöin saatiin vangiksi 150 punaista, niiden joukossa 30 miehen pukuun pukeutunutta naista.”¹⁸²

Piironen-Honkasen tutkimuksessa mainitaan sekavissa oloissa vangeiksi jääneiden lukumääräksi parikymmentä naista. Naisten vangitsemispaikoista ja -ajoista annetut tiedot ovat hyvin epämääräisiä, joten Syrjäntakana vangittujen naisten täysin tarkkaa lukumäärää on mahdotonta laskea. Tästä johtuen on tyydyttävä esittämään, että vangiksi jääneessä joukossa on ollut noin 30–50 naista. Sivulla 64 oleva Syrjäntaan taistelun jälkeen otettu kuva on esittää luultavasti juuri vangiksi jääneitä Valkeakosken naiskaartilaisia saksalaisten ja valkoisten sotilaiden kanssa, vaikka täyttä varmuutta asiasta ei ole. Kuten kuvasta nähdään, pidätettyjen joukossa on ollut luultavasti muitakin kuin aseellisia naisia, jotka ovat säästyneet vähemmällä.¹⁸³

Väinö Syväsen mukaan vangittuja naisia pidettiin yön yli Suomaan talon ladossa. Tässä kohtaa tarinassa on aukko: Aiemmin kerrotun mukaan naiset vangittiin 29.4., ja heidät teloitettiin vapunpäivänä eli 1.5.1918. Väinö Syvänen puhuu vain yhdestä yöstä, kun vangitsemisen ja teloittamisen välissä kului kaksi yötä. Teloituspäivä on melko varmasti ollut juuri toukokuun ensimmäinen, joten joko vangitsemispäivä oli vasta 30.4., mikä taas ei sovi tietoihin saksalaisten oleskelusta paikkakunnalla, tai sitten naiset olivat vangittuina kaksi yötä ennen teloitusta. Tätä tietoa tukee Sylvi Saarisen haastattelu, jossa hän kertoo kuulleensa naisia pidetyn ladossa kaksi päivää. Mukana oli Saarisen mukaan myös muita vankeja.¹⁸⁴

Myös ladossa vietetyn yön/öiden tapahtumista on ristiriitaisia kertomuksia. Aarre Sallisen haastattelema punakaartilainen Hugo Kaukoranta kertoi olleensa vangittuna samassa ladossa valkeakoskelaisnaisten kanssa. Häneen mukaansa vartijat eivät käyneet sisällä ladossa, vaan kiertelivät vaan sen ympärillä. Myös Sylvi Saarisen mukaan valkoiset ympäröivät latoa hevosilla ratsastaen.¹⁸⁵ Vilho Siivola on kirjoittanut sisällissodan tapahtumista omaelämäkerrallisessa romaanissaan ”*Myllykylästä maailmalle*”. Hänen mukaansa ladossa olleet naiskaartilaiset olisi saatettu raiskata. Hän kertoo tehneensä pyörämatkan alueen lähitaloihin kymmenen vuotta sodan jälkeen. Ihmiset kertoivat hänelle sodan aikaisista tapahtumista:

”Kerrottiin myös kysymättä siitä yöstä, tuskanhuudoista, voihkeista, kiroilemisesta, joka ladolta kuuluvana täytti tuon yön. Emme kukaan uskaltaneet mennä edes ulos katsomaan ja yön äänet

¹⁸² Häppölä 2008, 61–62.

¹⁸³ Piironen-Honkanen 1995, 66.

¹⁸⁴ Väinö Syväsen haastattelu; Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁸⁵ Tukkinen 2008, 22; Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

vaivaavat vieläkin.' ”¹⁸⁶

Siivolan kirjassaan esittämä kertomus ei kuitenkaan riitä todistukseksi ladon tapahtumista. Tutkimusten mukaan sotatilanteissa vangiksi joutuneet naiset hyvin usein joutuvat seksuaalisen väkivallan ja nöyryyttämisen uhreiksi.¹⁸⁷ Valkoisten suhtautuminen punakaartien naissotilaisiin oli myös paikoin hyvin kielteistä. Muistelussaan tykistökomppanian päällikkö Eino Iisakki Järvinen kertoi huomioitaan naiskaartilaisista:

”Naiset, varsinkin 20-25v. olivat vallan mahdottomia suustaan. He puhuivat mitä suurimpia rivouksia ja tuntui siltä kuin koko joukko seksuaalisesti olisi ollut aivan epänormaalia kokoonpanoa. Minkäänlainen kielto ei heihin pysynyt. –Nyt käsitin hyvin myöskin, mistä johtui niiden naisten hurjuus, jotka ase kädessä Tampereellakin olivat heiluneet aina viimeiseen vaiheeseen saakka ja sitten vielä sala-ampujina esiintyneet. Käsitän hyvin myöskin sen kovan käsittelyn millä meikäläiset niitä kohtelivat, sillä parempaa he tosiaan eivät ansainneet.”¹⁸⁸

Tutkimuksessa käytetyn aineiston perusteella kysymys naisten mahdollisesta raiskauksesta jää vaille pitävää vastausta.

Valkoiset olivat Väinö Syväsen mukaan teloitusta edeltäneenä päivänä käyneet tiedustelemassa paikkaa haudalle. He olivat kysyneet Koiviston talosta lupaa haudata naiset talon lähellä olevalle suolle, jolloin isäntä Emil Raunistula oli sanonut, ettei hautaa hänen mielestään voisi laittaa ihan niin lähelle asutusta. Hän oli tarjonnut paikaksi Mustilan kylän Siikaisten suon reunaa, jonne hauta sitten kaivettiin. Muistelmissa on esitetty että naiset olisivat itse joutuneet kaivamaan hautansa¹⁸⁹, mutta Syväsen mukaan valkoiset kaivoivat haudan etukäteen. Tämä kuulostaa mielestäni todennäköisemmältä, sillä naiset sekä kuljetettiin teloituspaikalle että ammuttiin Vapun päivän aamuna, ja haudan kaivamiseen olisi mennyt paljon aikaa ehkä heikossakin kunnossa olleilta naisilta.¹⁹⁰

Toukokuun ensimmäisen päivän aamuna naisia alettiin kuljettaa teloituspaikalle. Väinö Syväsen mukaan joukossa olisi ollut myös miesvankeja, mutta heitä ei kuitenkaan ammuttu suon laidalla. Jos mukana on ollut muitakin vankeja, en ole löytänyt tietoja heistä mistään muualta. Muisteluissa toistuu tieto siitä, että haudan poikki laitettiin lankku, johon käskettiin viisi naista kerrallaan teloitettavaksi. Esimerkiksi muistelija Arvo Laine kertoi:

”Ja pari riukua kuopan poikki johon sitte aina 5 naista kerrallaan talutti ja pyövelit ampuivat

¹⁸⁶ Siivola 1975, 34–36.

¹⁸⁷ Esim. Brusila 2006, 333.

¹⁸⁸ PK 869:6 s. 62, SArk.

¹⁸⁹ Esim. XXX: 68/6, 19. Naisten sotatoiminnot, TA.

¹⁹⁰ Väinö Syväsen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

nämä naiset siihen. Tämä hauta on tänäkin päivänä siinä.”¹⁹¹

Sylvi Saarisen mukaan paikalla olisi ollut myös lähitalojen asukkaita. Naisten teloitajista ei ole olemassa sen tarkempaa tietoa, kuin että osa miehistä olisi ollut Pohjanmaalta, osa Tuuloksen suojeluskuntalaisia. Arvo Laine muisteli, että mukana olisi ollut eräs valkoisten komppanian päällikkö, jääkäriluutnantti Österman.¹⁹²

Tekemieni laskelmien mukaan Hauholla teloitettiin lähes varmasti 24 naista, kuten taulukosta 17 nähdään. Heidän lisäksi kolmen naisen kuolinpaikka on epävarma, mutta on mahdollista että he olivat Hauholla teloitettujen joukossa. Kaksi naista on merkitty kuolleeksi Hauholla, muttei ole varmaa teloitettiin heidät, vai kaatuivatko he taistelussa. Täten korkeintaan 29 naista sai surmansa Hauholla.¹⁹³

Talukko 17. Lähes varmasti teloitettujen naisten kuolinpaikat.

Hauho	Hauho/Tyrvöntö	Valkeakoski	Hämeenlinna	Tuulos	yhteensä
24	1	2	1	1	29

Naisten teloituspaijalle, joka oli ollut riukuaidan ympäröimä vuodesta 1948, pysytettiin 1.5.1968 Valkeakosken työväenyhdistyksen toimesta muistomerkki, johon kirjoitettu teksti kuuluu seuraavasti:

”Kunnioittaakseen niiden 36 valkeakoskelaisen 15–23-vuotiaan työläisneitosen muistoa, jotka kansalaissodan uhreina tällä paikalla surmattiin 1.5.1918 ja tähän haudattiin, pystytti tämän muistomerkin Valkeakosken Työväenyhdistys 1.5.1968.”¹⁹⁴

¹⁹¹ CLXV (165) 471, 19. Naisten sotatoiminnot, TA.

¹⁹² Väinö Syväsen haastattelu; Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto; CLXV (165) 471, 19. Naisten sotatoiminnot, TA.

¹⁹³ Hauholla varmasti teloitettut: Halminen Martta, Karlsson Maria, Amanda (Mandi) Kujala, Lassila Hilja, Nieminen Aina, Nieminen Lydia, Nissilä Josefiina, Peltonen Ester, Peltonen Katri, Piirilä Katri, Rosberg Alli, Rosberg Martta, Rosberg Naima, Saari Fanny, Sal Aina, Salminen Hilda, Selin Aino, Selin Aune, Slag Agatha, Suojanen Sigrid, Tuomisto Anna, Westerlund Karin, Vilander Martta, Virtanen Aina ja Vuorela Fanny. Epävarmat tapaukset: Järvinen Ida Maria, Järvinen Suoma, Lehto Lydia, Niemi Aina ja Tuomisto Aina. Ks. Liite 1.

¹⁹⁴ Peltonen 2003, 230.

Kuva 5. Hauhon joukkoteloituksen muistomerkki keväällä 2008. Kuva tekijän.

Muistomerkissä esitetty 36 teloitettua valkeakoskelaista naista on siis liian suuri luku. Minulla ei ole tietoa siitä, mistä kyseinen luku on aikanaan saatu. On tietenkin mahdollista, että paikalla olisi teloitettu myös muita kuin valkeakoskelaisia. Jaakko Paavolainen esittää tutkimuksessaan, että osa teloitetuista olisi ollut hauholaisia.¹⁹⁵

Joka tapauksessa Valkeakosken naiskaartilaisia teloitettiin Hauholla korkeintaan 29. Teloituksen motiiveista ja suorittajista ei ole tietoa. Jotain merkittävää tapahtumien taustalla on kuitenkin oltava, muuten naisia tuskin olisi teloitettu. On mahdollista, että Hauhon ja Syrjäntaan taisteluissa olisi tapahtunut jotain, mikä olisi vaikuttanut surmaamispäätökseen. Tutkimuksen aineiston perusteella Valkeakosken naiskaartin maineen kannalta ei ennen perääntymistaisteluja olisi tapahtunut mitään

¹⁹⁵ Paavolainen 1967, 201–202.

erityisen raskauttavaa, ellei oteta huomioon Liisa Laurénin osallistumista Riihimäellä tehtyihin murhiin.

5.4. Naiskaartilaisten vangitseminen

Kuten kappaleessa 5.2. todettiin, Valkeakosken naiskaartilaisia vangittiin huhti-toukokuun vaihteessa ja toukokuun kuluessa muun muassa Hollolassa, Iitissä, Hauholla, Tuuloksessa ja Lahdessa. Sivulla 64 olevasta kuvasta nähdään, että housupukeisten naisten kanssa vangittuina on myös hameeseen pukeutuneita naisia, ja ainakin yhden naisen käsivarressa on punaisen ristin tunnus. Todennäköisesti joukossa olleet sairaanhoitajat ja huoltojoukkoon kuuluneet naiset vietiin vankileireille ja kuulusteluun. Moni eloonjäänyt Valkeakosken naiskaartilainen vangittiin Syrjäntaan taistelun jälkeen, kuten Hauholla teloitettut. Naisten vangitsemispäivämäärät on esitelty taulukossa 18.

Taulukko 18. Naisten vangitsemispäivämäärät.

26.4.	29.4.	30.4.	1.5.	2.5.	4.5.	6.5.	15.5.	21.5.	26./27.5.	ei tietoa
1	11	6	5	10	1	4	1	1	1	74

Osa naisista pääsi palaamaan takaisin Valkeakoskelle, jossa heidät vangittiin. Luultavasti osa naiskaartilaisista ei edes lähtenyt pakomatkalle, kuten Martta Koivisto (os. Sirén) haastattelussaan kertoi.¹⁹⁶ Useat vangiksi jääneet naiskaartilaiset vietiin suoraan vankileireille, jotkut kävivät Valkeakosken kautta, kuten esimerkiksi Hilma Rautalin. Hän joutui vangiksi Hollolassa toukokuun toisena päivänä. Rautalin kertoi heidän vangitsemisensä jälkeen nukkuneen yhden yön pellonojassa, kunnes heidät marssitettiin Lammille, jossa vangit sullottiin palaneeseen kirkkoon. Hänen mukaansa

”kuularuiskut oli joka ovella ja lasinlävellä, ei siällä mahtunu maata eikä istuu eikä seisoon, mutta siäoli oltava vaan, ja aamulla lährettiin.”¹⁹⁷

Tästä vankeja kuljetettiin ilmeisesti takaisinpäin, sillä Syrjäntakana vangit tarkastettiin. Rautalinin mukaan rivissä oli myös miesten housuihin pukeutunut tyttö, joka kuitenkin katosi yhtäkkiä.

¹⁹⁶ Martta Koiviston haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

¹⁹⁷ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Rautalinilta otettiin tarkastuksessa taskussa ollut markan raha. Syrjäntakaa Rautalin kertoi vankien kävelleen Hämeenlinnaan. Rautalinin mukaan marssivista punakaartilaisista ivailtiin, että ”nyt sitten likat olette vappumarssilla.” Ennen Hämeenlinnaan menoa Rautalinin on kuitenkin kuulustelupäiväkirjojen päiväyksen mukaan täytynyt käydä Valkeakoskella, sillä esikunnan tekemä pöytäkirja on päivätty siellä Hämeenlinnassa tehtyä kuulustelua aikaisemmin.¹⁹⁸

Jotkut naiskaartilaisista jäivät vangeiksi jo ennen perääntymisvaihetta. Esimerkiksi Valkeakosken työväenyhdistyksen pöytäkirjassa kerrotaan viiden valkeakoskelaisen Punaiseen ristiin kuuluneen naisen olleen kadoksissa Vehkajärven taistelun jälkeen.¹⁹⁹ Insinööri Niskan päiväkirjan ja Anna Sirénin kuulustelupöytäkirjojen mukaan nämä viisi sairaanhoitajina toiminutta naista olivat Anna Sirén, Martta Salonen, Anna Tanner, Selma Kosonen ja Hilda Rantanen. He jäivät valkokaartilaisten vangiksi eräässä talossa taistelujen alettua. Niska kertoi maaliskuun 8. päivän merkinnässään Anna Sirénin lähettäneen kirjeen Valkeakoskelle, jossa hän kertoi kaikkien vangittuna olleiden olevan hyvässä kunnossa. Kuulustelun mukaan vangit kuljetettiin Vehkajärveltä Seinäjoelle, josta he pääsivät ehdonalaiseen vapauteen Kemiin. Kemistä heidät passitettiin takaisin Valkeakoskelle. Anna Sirén vangittiin uudestaan Valkeakoskella toukokuun 21. päivänä.²⁰⁰

Valkeakoskella vangiksi jääneet punakaartilaiset sijoitettiin aluksi tehtaan niin sanottuun metsäkonttoriin, ja sitten raittiusseura Pyrkivän taloon. Valkoisten perustaman kenttätuomioistuimen puheenjohtajana toimi aluksi paperitehtaan isännöitsijä Georg Candelin. Hän oli hankkinut tehtaalaisten kunnioituksen pyrkimällä toimimaan ristiriitojen sovittelijana. Vuonna 1917 hän oli tukenut punaista järjestyskaartia taloudellisesti, kuten hän teki ruotsalaisen prikaatin kohdalla 1918. Työläisten luottamuksen saavuttanut isännöitsijä säästyi teloitukselta valkeakoskelaisten punakaartilaisten toimesta. Sisällissodan jälkeen Candelinia syytettiin salapunaakaartilaisuudesta, sillä hän ei suosinut punaisten teloittamista toimiessaan Valkeakosken kenttätuomioistuimen puheenjohtajana sodan jälkeen. Hän joutuikin myöhemmin todistamaan, ettei ollut kuulunut punakaartiin, ja Candelinin eron jälkeen jyrkemmän linjan miehet saivat yliotteen kenttäoikeudessa. Joukko punaisia vankeja teloitettiin kuulustelujen jälkeen Sorrilan koulun takaisessa metsässä. Teloituksia suorittamassa olivat pohjalaiset vapaaehtoiset ja myöhemmin

¹⁹⁸ Rautalin Hilma, VRO 10/119, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

¹⁹⁹ Aå 463, VRO SyA, KA.

²⁰⁰ Sirén Anna, VRO 45/524, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; Johan Niskan päiväkirja 8.3.1918, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Hämeen lentävä ratsuosasto.²⁰¹

Mainitussa ensimmäisessä teloituksessa surmansa saivat luultavasti myös naiskaartilaiset Martta Helminen ja Edla Honkanen, jotka on merkitty teloitetuksi Valkeakoskella toukokuun kolmantena päivänä. Valitettavasti en löytänyt Sääksmäen suojeluskunnan aineistosta merkintöjä naisten kuulusteluista tai teloittamispäätöksistä. Seuraava joukkoteloitus oli helluntaipyhien välisenä yönä Palmunmäellä, jolloin teloitettiin myös kauppiaan leski Justina Selin, josta tarkemmin myöhempanä. Parin viikon jälkeen vangit siirrettiin raittiustalosta tehtaan varastorakennukseen, ja edelleen valkoisten takavarikoimaan työväentaloon. Siellä vankeja säilytettiin kesäkuun kuudenteen päivään asti, jolloin heidät kuljetettiin laivalla Viialaan ja sieltä edelleen eteenpäin Tampereen vankileireille.

Vankien kohtelusta Valkeakoskella ei ole juurikaan tietoa. Sääksmäen suojeluskunnan säilyneestä aineistosta löytyi kuitenkin kirje, joka kuvaa Valkeakoskella sattunutta erikoista tapahtumaa. Suojeluskunnan esikunnan Toijalaan Hämeen piirin III:n alueen komendantille lähettämän kirjeen mukaan eräs jääkäri oli toukokuun 21. päivänä saapunut esikuntaan vaatimaan vangittujen naiskaartiin kuuluneiden Betty Kivisen, Ester Hellsténin ja erään miesvangin päästämistä vapaaksi ja luovuttamista hänen haltuunsa. Kun pyyntöön ei suostuttu, hän kertoi valmistuttaneensa vangeille ruokaa ja saikin luvan viedä vangit kanssaan syömään. Miesvanki saapui takaisin jonkin ajan päästä, mutta naisia ei kuulunut, ja heitä lähdettiin illalla etsimään. Betty Kivinen löydettiin kotoaan, hänen mukaansa jääkäri oli kieltänyt häntä palaamasta. Ester Hellstén löydettiin myöhemmin jääkärin kanssa metsästä. Hän ei suostunut luovuttamaan vankia, mutta toi Hellsténin itse takaisin aikaisin seuraavana aamuna. Raportissa ei ollut mainintaa siitä, mitä jääkäri mahdollisesti oli naisten kanssa tehnyt. Raportin kuvailema tilanne vaikutti mielestäni kovin erikoiselta, ja voi olla että se viittaa seksuaaliseen väkivaltaan.²⁰²

Mielenkiintoista on se, että 68 henkiin jääneestä naisesta vain 30 kohdalla on löydettävissä kuulustelupöytäkirjoja. Tämä tarkoittaa sitä, että 38 tiedossani olevaa naiskaartilaista jäi luultavasti ilman seuraamuksia osallistumisestaan sisällissotaan. Voi olla että heidät on vangitsemisen jälkeen kuulusteltu, ja todettu ettei heitä tarvitse lähettää vankileireille. Marko Tikan mukaan suuri osa

²⁰¹ Vuorinen O. 1972, 376–379; Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, 82–83; Sirén 1997, 16–17.

²⁰² Sk 2426, mappi 18, Sääksmäen suojeluskunnan vuoden 1918 aineisto, Suojeluskuntien vuosien 1917–1918 kokoelma, Kansallisarkiston Sörnäisten toimipiste.

kenttäoikeuksissa kuulustelluista naisista vapautettiin kuulustelujen jälkeen.²⁰³ On toki myös mahdollista, että en ole löytänyt kaikkia naisista tehtyjä kuulustelupöytäkirjoja, tai että osa niistä on hävinnyt.

Justina Selinin kohtalo

67-vuotias kauppiaan leski on kummajainen nuorten naimattomien naiskaartissa kuolleiden naisten joukossa. Hänet oli kuitenkin merkitty punaiseksi, joten otin hänet mukaan tutkimukseeni Valkeakosken naiskaartissa kuolleista naisista, vaikkei hän selkeästi kuulunutkaan punakaartiin. Lähteiden perusteella Justina on valkeakoskelainen esimerkki siitä, kuinka naisten teloituksia saattoivat aiheuttaa punakaartilaisuuden ohella muutkin motiivit, kuten Jaakko Paavolainen esittää tutkimuksessaan. Hänen mukaansa monet naiset joutuivat maksamaan lastensa tai miestensä punaisuuden omalla hengellään.²⁰⁴ Justina teloitettiin Valkeakoskella toukokuun 19. päivä 1918.²⁰⁵ Eri tahot ovat kertoneet syitä Justinan teloitukselle.

Eila Salokuusen tekemän sukututkimuksen mukaan vuokratilallisen tytär Justina Selin os. Härmälä syntyi Pirkkalan Härmälässä 13.1.1853. Vuonna 1875 hän muutti Tampereelle maakauppias Gustaf Selinin palvelukseen. 1879 hän siirtyi Sääksmäelle myyjäksi Valkeakosken paperitehtaan kauppaan. Liikkeen lopettamisen jälkeen vuonna 1880 Justina toimi maakauppiana Valkeakosken kylässä. Justina avioitui vuonna 1881 Lempäälästä Sääksmäelle muuttaneen David Alfred Selinin kanssa, ja vuodesta 1883 he harjoittivat maakauppaa Roukon kylässä Sääksmäellä.

Justinan aviomies kuoli vuonna 1892, jonka jälkeen Justina piti mahdollisesti pienimuotoista kauppaa. Vuoden 1918 tapahtumissa Justinan kohtaloon oli sukulaisten ja lähimpien tuttavien mukaan syynä henkilökohtainen kateus ja se että hän oli myynyt tupakkaa punakaartilaisille. Myös Justinan pojan Paavo Salokuusen näkyvä toiminta punakaartissa saattoi vaikuttaa asiaan. Useiden anomusten jälkeen omaiset saivat syksyllä luvan joukkohaudan avaamiseen. Justina siunattiin ja haudattiin Sääksmäelle 13.10.1918.²⁰⁶

²⁰³ Tikka 2004, 345.

²⁰⁴ Paavolainen 1967, 204.

²⁰⁵ I.1:78, SSSP, KA.

²⁰⁶ Eila Salokuusen Justinasta antamat tiedot, tekijän hallussa.

Ebba Syvänen kertoi haastattelussaan vuonna 1988 päivästä, jolloin Justina vietiin muiden mukana teloitettavaksi. Hänen mukaansa

”Samalla kertaa ne vei sen vanhan naisen, sen Seliinin rouvan. Se Seliinin rouva oli vanha lihava ihminen. Tää Pelastusarmeijalainen oli ottanut Seliinin rouvaa kädestä kiinni ja tukenut häntä kun heitä vietiin ammuttavaksi. Seliinin rouvakaan ei ollut koskaan missään mukana. Oli kuulemma sanonut Meijerististä joskus jonkin, sen mielestä pahan sanan. Tästä meijeristi oli saanut aiheen sanoo, että viekää toikin. (...) Siitä Juliinin liiterin nurkan takaa me katteltiin kun niitä vietiin. Muistan hyvin että me oltiin niin pieniä että sen hevospuomin alta me nähtiin. Äiti kyllä sano meille että ei saa mennä katteleen.”²⁰⁷

Myös Lyyli Tähtinen kertoi haastattelussaan Justina Selinin ammutun siksi että hän olisi myynyt tupakkaa punakaartilaisille.²⁰⁸ Tämä ei kuitenkaan kuulosta uskottavalta selitykseltä, ja todennäköisesti Selinin teloittamisen taustalla on täytynyt olla joitain muita syitä.

5.5. Valkeakosken naiskaartilaiset vankileireillä

Valkeakoskelaisia naisia vietiin naisten kuolinpaikkojen mukaan ainakin Hämeenlinnan, Lahden ja Suomenlinnan vankileireille, kuten taulukosta 19 nähdään.

Taulukko 19. Surmansa saaneiden kuolinpaikat.

Hauho	Hml	Valkea koski	Suomen linna	Lahti	Tuulos	Syrjäntaka	Hauho / Tyrvääntö	Hauho/Hml*	ei tietoa
27	7	3	1	1	1	1	1	2	3

*kuollut joko teloitettuna Hauholla tai Sylvi Saarisen mukaan tuntemattomasta syystä Hämeenlinnan vankileirillä

Eniten heitä oli valtiorikosoikeuden pöytäkirjojen mukaan Hämeenlinnassa, jonne valkoisten oli tarkoituskin keskittää naisvankeja. Olot vankileireillä olivat kurjat ja ruokapula vaivasi vankeja.²⁰⁹

Hilma Rautalin kertoi haastattelussaan Hämeenlinnan vankileirillä vallinneista kurjista ruokaoloista seuraavaa:

”.. kaunoneen (kuorineen) jauhatetusta kaurasta keitettiin velliiä ja viis sitä livo siitä pesuvarista niinpäljon kun kerkis, kuka vaan enemmän sai, ja sitten niitä tikkuja oli joka paikassa.”²¹⁰

²⁰⁷ Ebba Syväsen haastattelu, s. 5, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

²⁰⁸ Lyyli Tähtisen haastattelu, s. 4, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

²⁰⁹ Tarkemmin vankileireistä ks. Paavolainen 1971.

²¹⁰ Hilma Rautalinin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Toisaalta jotkut naisista saattoivat päästä vankileireillä sellaiseen työhön, jossa ruokaakin sai enemmän. Esimerkiksi Fanny Lindeqvist ei omien sanojensa mukaan joutunut paljon nälkää näkemään, sillä hän oli töissä leipomossa vankeutensa ajan. Fannyn mukaan leireillä leivottu leipä oli ”semmosta piikkileipää”.²¹¹

Vankileirikuolleisuutta ilmeni myös naisten keskuudessa, vaikka se (1,8 %) oli paljon alhaisempi kuin miesten (16 %). Vankileireille asti päässeet valkeakoskelaiset naiset eivät enää joutuneet teloitettavaksi, aiempina kerrottua Liisa Laurénia ja kolmea epäselvää tapausta lukuun ottamatta. Esimerkiksi Hämeenlinnan vankileirille tuotu Katri Rosberg oli suojeluskunnan lausunnon mukaan riisunut housunsa Tuuloksessa ja ottanut hameen tilalle. Tämä on saattanut olla vaikuttamassa siihen, että hän säästyi taisteluiden jälkeen teloitukselta. Katri Rosberg kuoli Hämeenlinnassa verenmyrkytykseen heinäkuussa 1918.²¹² Hämeenlinnassa kuolivat Katrin lisäksi myös Aino Suhonen, Aili Lahtinen, Edla (Liisa) Laurén ja Aino Niemelä. Maria Liljeström kuoli joko haavoittuneena tai teloitettuna Lahden vankileirillä, ja Vieno Suominen verenmyrkytykseen Suomenlinnassa.²¹³

Jotkut naisista viettivät vankileirillä koko ajan ennen valtiorikosoikeuden istuntoa, kun taas osa pääsi ehdonalaiseen vapauteen kotipaikkakunnalleen. Esimerkiksi Hilma Rautalin pääsi kotiin vasta heinäkuussa tuomionsa saatuaan. Keittäjänä toiminut Anna Erenius oli valtiorikosoikeuden istunnossa vasta syyskuussa, mutta hänet pääsettiin kotiin Lahdesta jo heinäkuussa. Hänen vankipassinsa takana oli merkintä:

”Lääkärin tarkastuksessa huomattu vapaaksi tarttuvien kulkutautien näkyvistä oireista. Vaatteet desinfioitu. Lahden sotavankila 17.7.1918”.

Myös Lydia Lindberg pääsi kotiin Hämeenlinnasta jo heinäkuussa, ja saapui uudestaan valtiorikosoikeuden istuntoon syyskuussa 1918. Samoin Fanny Lindeqvist kertoi haastattelussaan olleensa valtiorikosoikeuden istuntoa odottaessaan heinäkuusta syyskuuhun ”vaan sillälaila, semmosella vapaalla jalaalla.”²¹⁴

²¹¹ Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

²¹² Paavolainen 1971, 330; Rosberg Katri, VRYO 6062, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; I.1:78, SSSP, KA.

²¹³ I.1:78, SSSP, KA; sarja KT kansio 18.00, Vuoden 1918 arkisto, TA.

²¹⁴ Hilma Rautalinin haastattelu; Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto; Erenius Anna, VRO 54/386; Lindberg Lydia, VRO 56/340, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

5.6. Valtiorikosoikeuden kuulustelut ja tuomiot

Valtiorikosoikeuden aktit koostuvat yleensä kolmesta erillisestä kuulustelupöytäkirjasta. Niihin sisältyi pian vangitsemisen jälkeen tehty esitutkintapöytäkirja, jossa syytetty vastaili hänelle esitettyihin kysymyksiin, sekä useimmiten Valkeakosken suojeluskunnan esikunnalta saatu lausunto, jossa kuvailtiin vangin mainetta paikkakunnalla ja annettiin ehdotus rangaistuksesta. Viimeisenä pöytäkirjana on valtiorikosoikeuden istunnon pöytäkirja, jossa luettiin syyte, sekä lopullinen päätös tuomiosta. Kuulustelupöytäkirjojen tarkemmat kysymykset on esitelty liitteissä 1 ja 2.

Valkeakosken naiskaartilaisten syytteitä käsiteltiin pääasiassa Hämeenlinnassa, muutama tapaus tuomittiin myös Tampereen valtiorikosoikeudessa. Taulukossa 20 on esitelty Valkeakosken naiskaartilaisia käsitelleiden valtiorikosoikeuksien paikkakunnat.

Taulukko 20. Valkeakosken naiskaartilaisia käsitelleiden valtiorikosoikeuksien paikkakunnat.

Hämeenlinna	Tampere	Yhteensä
25	5	30

Valtakunnallisesti naiset saivat valtiorikosoikeuksissa paljon lievempiä tuomioita kuin punakaarteihin kuuluneet miehet. Jaakko Paavolaisen mukaan 91,3 % naisista sai ehdonalaisen tuomion. Myös Valkeakosken naiskaartilaisista suurin osa tuomittiin ehdolliseen vankeuteen, kuten taulukosta 21 nähdään. Paavolaisen mukaan naisia ei kuitenkaan asetettu kuulusteluissa etusijalle, sillä heidän lukumääränsä vankileireillä ei vähene nopeammin kuin miesten.²¹⁵

Taulukko 21. Valtiorikosoikeuksien tuomiot.

ehdoton	ehdollinen	vapautettu	yhteensä
4	18	9	31

Kuulustelupöytäkirjat ja tuomiot 30 naisesta, yksi tieto haastattelusta.

²¹⁵ Paavolainen 1971, 329.

Valkeakosken naiskaartilaisia tuomittiin eniten syyskuussa, mutta myös heinä- ja elokuussa tuomittiin yhteensä 14 naista, niin kuin taulukko 22 osoittaa. Naisten rangaistukset olivat yleisesti paljon lyhyempiä kuin miesten tuomiot. Syyteenä ja tuomiona oli Valkeakosken naiskaartissa kaikissa tapauksissa avunanto valtiopetokseen, joka oli punakaartin rivimiesten ”vakiorikos”, ja jota seurasi lisärangaistuksena kansalaisluottamuksen menettäminen tuomiossa määräytyksi ajaksi. Viimeinen Valkeakosken naiskaartilaiselle langetettu valtiorikosoikeuden tuomio annettiin lokakuussa 1918.²¹⁶

Taulukko 22. Milloin naiset tuomittiin valtiorikosoikeudessa?

heinäkuu	elokuu	syyskuu	lokakuu	yhteensä
8	6	16	1	31

Kuulustelupöytäkirjat ja tuomiot on 30 naisesta, yksi tieto haastattelusta.

Kuten edellä mainittiin, enemmistö valtiorikosoikeudessa tuomituista Valkeakosken naiskaartiin kuuluneista naisista sai tuomionsa ehdollisena. Jos tuomittu rikkoi lakia ehdollisen tuomion aikana (kahdesta viiteen vuotta), astui hänelle annettu ehdollinen kuritushuonerangaistus ja kansalaisluottamuksen menetys voimaan. Ehdollisena tuomittujen valkeakoskelaisnaisten kuritushuonetuomiot vaihtelivat kahdesta viiteen vuoteen, ja kansalaisluottamuksen menetys kolmesta viiteen vuoteen. Valkeakosken naiskaartilaisien valtiorikosoikeudessa saamia tuomioita esitellään taulukoissa 23 ja 24.

Taulukko 23. Ehdollisena kuritushuoneeseen tuomittujen rangaistuksen pituus.

2 vuotta	3 vuotta	4 vuotta	5 vuotta	yhteensä
1	2	5	10	18

Taulukko 24. Ehdollisena tuomittujen kansalaisluottamuksen menetyksen pituus.

3 vuotta	4 vuotta	5 vuotta	yhteensä
8	2	8	18

²¹⁶ Kekkonen 1991, 58; Jaakkola 1987, 61.

Ehdottoman tuomion Valkeakosken naiskaartilaisista sai neljä naista: Katri Rosberg, Tyyne Hellqvist, Naimi Jägerroos ja Aino Niemelä. Heidän kuritushuonetuomionsa vaihtelivat kahdesta kuuteen vuoteen, ja kansalaisluottamuksen menetys neljästä kahdeksaan vuoteen. Kaikki ehdottomana tuomitut valittivat tuomiostaan valtiorikosylioikeuteen, mutta eivät saaneet muutosta tuomioihinsa. Kaksi ehdottomana tuomittua naista kuoli Hämeenlinnan vankileirillä, Katri Rosberg verenmyrkytykseen heinäkuussa, ja Aino Niemelä espanjankuumeeseen marraskuussa 1918. Valtiorikosoikeudessa ehdottomina tuomittujen naispunakaartilaisten rangaistukset esitellään taulukossa 25.²¹⁷

Taulukko 25. Ehdottomana tuomittujen rangaistuksen pituus: kuritushuone +kansalaisluottamuksen menetys.

2v + 5v	2v6kk + 4v	5v + 8v	6v + 8v	yhteensä
1	1	1	1	4

Valtiorikosoikeuden tuomiot samankaltaisista rikoksista vaihtelivat hyvin paljon. Joissain tapauksissa tuomioiden erilaisuus tuntuu hyvin irrationaaliselta. Lempi Helin, Anna Virtanen, Hilma Rautalin, Suoma Aalto ja Fanny Lindeqvist olivat kaikki Valkeakosken punakaartin sairaanhoitajina. Anna Virtanen ja Lempi Helin oleilivat sodan aikana Valkeakoskella, josta heitä lähetettiin joukkojen mukana esimerkiksi Vehkajärven ja Kuhmoisten rintamille sairaanhoitajiksi. Muut naisista lähtivät helmikuussa Toijalan sairaalaan, josta myös he kävivät rintamalla haavoittuneita hoitamassa. Naisista Lempi Helin ja Hilma Rautalin mainitsivat saaneensa jonkinlaista koulutusta sairaanhoidossa. Kaikki naiset liittyivät jossain vaiheessa pakolaisjoukkoon, jonka jälkeen heidät vangittiin. Lempi Helin, Anna Virtanen ja Hilma Rautalin saivat ehdolliset tuomiot avunannosta valtiopetokseen, kun taas Suoma Aalto ja Fanny Lindeqvist vapautettiin syytteistä kokonaan.²¹⁸

Mikä sitten olisi voinut vaikuttaa tuomioiden erilaisuuteen? Osa tapauksista voidaan luultavasti

²¹⁷ Rosberg Katri, VRYO 6062; Niemelä Aino VRYO 20515; Hellqvist Tyyne, VRYO 20687; Jägerroos Naimi, VRYO 22840, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; I.1:78, SSSP, KA.

²¹⁸ Helin Lempi, VRO 47/42; Aalto Suoma, VRO 55/254; Rautalin Hilma, VRO 10/119; Virtanen Anna, VRO 10/208, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

selittää sillä, että saman paikkakunnan valtiorikosoikeudessa toimi useita erillisiä osastoja, joten tuomiot eivät tästä syystä varmastikaan olleet yhteneviä keskenään. Uskon kuitenkin muidenkin seikkojen vaikuttaneen tuomioiden erilaisuuteen. Kuten aiemmin mainitsin, esitutkinnan ja suojeluskunnan esikunnan lausunnoilla ei Valkeakosken naiskaartilaisten kohdalla nähtävästi ollut suurta vaikutusta lopullisiin tuomioihin. Lempi Helinin tapauksessa ehdollisen tuomion syynä olisi voinut olla sairaanhoitokurssille osallistuminen, kun vertaa Suoma Aaltoon, joka ei ollut käynyt kurssia ja vapautettiin syyteistä. Tosin Suomen tuomioon on saattanut vaikuttaa myös se, että hän kertoi kuulustelussaan auttaneensa pakomatkan aikana erästä reiteen vaikeasti haavoittunutta valkoista. Kuitenkin muidenkin kuulusteltujen saamien tuomioiden perusteella voi sanoa, että jonkinlaista koulutusta saaneet sairaanhoitajat saivat valtiorikosoikeudelta ehdollisen tuomion, kun taas vapautettujen joukossa ei ole yhtäkään kurssilla käynyttä naiskaartilaista. Sairaanhoitokurssin käyminen saattoi valkoisten mielestä olla osoitus siitä, että syytetty oli osallistunut punakaartin toimintaan järjestelmällisemmin kuin kouluttamattomat sairaanhoitajat. Yleisesti ottaen näyttää siltä, että tuomarina toimineiden oma harkinta ja asenne on saattanut vaikuttaa tuomioiden ankaruuteen ja niiden irrationaalisuuteen.²¹⁹

Esitutkinnan jälkeen naisista pyydettiin niin sanottu mainelausunto paikallisilta suojeluskunnilta. Valmiiksi painetuissa kaavakkeissa oli kysymyksiä muun muassa syytetyn luonteesta (kiivas, rauhallinen, työteliäs vaiko lakkoihin yllyttelijä), elämäntavoista (säännölliset tahi kuljeksivaa elämää) sekä työnantajan arvioista syytetyn työtehtävistä.²²⁰ Esittelen seuraavassa kaksi naiskaartilaista, jotka saivat hyvin erilaiset luonnehdinnat ja mainelausunnot Valkeakosken suojeluskunnan esikunnalta.

Heti naiskaartin perustamisen jälkeen 18 vuotta täyttänyt paperityöläinen Ester Hellstén kertoi esitutkinnassa liittyneensä naiskaartiin helmikuun puolivälissä työttömyyden takia. Hän toimi ompelijana punakaartin räätälinverstaalla tehtävänään neuloa ”vaatteita ja muita tarpeita punakaartille”. Hän kertoi myös Valkeakosken aseellisesta naiskaartista, johon häntäkin oli useasti vaadittu liittymään. Valkeakosken suojeluskunnan pöytäkirjan mukaan Hellstén oli hiljainen ja työteliäs ja omasi säännölliset elämäntavat. Hänen toimeentulonsa oli tyydyttävä ja työnsä hän oli tehnyt myös tyydyttävästi. Esikunnan lausunnon mukaan Ester Hellstén ”ei ole mikään vaarallinen henkilö”. Valtiorikosoikeus kuitenkin tuomitsi hänet syyskuussa 1918 avunannosta valtiopetokseen

²¹⁹ Esim. Helin, Hilja VRO10/74; Leppänen, Helmi VRO 44/94, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

²²⁰ Ks. Liite 2 ja 3.

kahdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen ja olemaan vailla kansalaisluottamusta viisi vuotta. Tuomio annettiin ehdollisena.²²¹

17-vuotias palvelijatar Jenny Saarela ei saanut kovin hyvää lausuntoa maineestaan Valkeakoskella. Esitutkintapöytäkirjan mukaan hän oli liittynyt kaartiin keittäjäksi vapaaehtoisesti, ”kun ei ollut muutakaan tekemistä”. Esitutkinnan lausunnon mukaan Saarela olisi laskettava vapaaksi, jos kotipaikkakunnalta ei tulisi mitään raskauttavaa tietoa.

Valkeakosken suojeluskunnan lausunnon mukaan Saarela oli ”kevytmielinen, kiivas mutta samalla hyvin laiska” ja omasi ”sangen säännöttömät elämäntavat”. Hän ei ollut pysynyt missään työpaikassaan, vaan oli laiskotellut kotona. Sisällissodan aikana Saarela oli ”innokkaimpia kiihoittajia” ja ottanut innokkaasti osaa ryöstöihin. Esikunta ehdotti syytetylle kaikkein ankarinta rangaistusta. Sääksmäen kunnallislautakunnan esimies Martti Hinkka kirjoitti kirjeessään valtiorikosoikeudelle, että

”... Jenny Saarela on viettänyt siveetöntä elämää jo ennen sotaakin. Hän on syntyisin huonomaineisista vanhemmista, jotenka hänellä on perinnöllinen taipumus siveettömään elämään.”

Elokuussa 1918 valtiorikosoikeuden 40. osasto tuomitsi Jenny Saarelan kahdeksi vuodeksi kuritushuoneeseen ja menettämään kansalaisluottamuksensa kolmeksi vuodeksi. Tuomio määrättiin ehdolliseksi.²²²

Mielenkiintoista näiden naisten kohtaloissa on se, että paikallisen suojeluskunnan lausunnolla vangin elämäntavoista ei nähtävästi ainakaan suoraan ollut vaikutusta siihen, minkälaisen tuomion valtiorikosoikeus langetti, toisin kuin Jukka Kekkonen tutkimuksessaan esittää.²²³ Vaikka tuomiot annettiin ehdollisina, oli huonomman lausunnon saaneen Jenny Saarelan tuomio kuitenkin Ester Hellsténin saamaa lievempi. Toisaalta tilanne saattoi olla myös toisinpäin. Usein esitutkinnan ja/tai suojeluskunnan lausunto esitti vankia vapautettavaksi. Silti valtiorikosoikeuden istunnossa langetettiin tuomio, joka useimmiten oli ehdollinen. Tällaisia tapauksia on aseettomien naisten joukossa muutamia.²²⁴

Paikalliselta suojeluskunnalta saattoi myös tulla vangin puolesta puhuvia kirjeitä vankileireille.

²²¹ Hellstén Ester VRO 19/624, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

²²² Saarela Jenny, VRO 40/344,260,119, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

²²³ Kekkonen, 1991, s. 82.

²²⁴ Esim. Rautalin Hilma, VRO 10/119; Ström Hulda, VRO 10/602, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

6.7.1918 Hämeenlinnan vankileirin päällikölle lähetetyn kirjeen mukaan:

”Jos vangit paperitehtaantyöläiset Ström Hulda ja Kivinen Betty Sääksmäen Valkeakoskelta, joita parillaan säilytetään Hämeenlinnan vankileirissä, lasketaan ulos tehtaantyyhön niin sitoudumme taten ottamaan heidät vastaan Valkeakosken tehtaaseen Sääksmäen pitäjään, huoltamaan heidän toimeentulostaan ja valvomaan heitä sekaantumasta yhteiskunnallista häiriötä synnyttäviin toimiin.”²²⁵

5.7. Sodan jälkeen

Tässä luon lyhyen katsauksen Valkeakosken naiskaartilaisten oloista ja liikkeistä sisällissodan jälkeen. Sylvi Saarisen mukaan ”Kapinan jälkeen oli Koskissa pelottavaa olla.” Hän tarkoittanee luultavasti aikaa heti valkoisten saapumisen jälkeen. Kylään jääneitä punakaartilaisia etsittiin ja kuulusteltiin ja teloituksia tapahtui.²²⁶

Tilanne kuitenkin ilmeisesti rauhoittui kesän 1918 aikana. Fanny Lindeqvist ja Hilma Rautalin kertoivat haastatteluissaan tapahtumista kapinakevään jälkeen. He kummatkin pääsivät vankileiriltä palattuaan takaisin entiseen työpaikkaansa paperitehtaalle, eivätkä haastattelujen mukaan kohdanneet mitään painostusta työnantajan suunnalta. Naiset kertoivat tehtaan mestarista Heikki Sirénistä, joka oli Rautalinin mukaan ”vanha uskovainen miäs”. Naisten tultua takaisin Valkeakoskelle Sirén oli sanonut Rautalinille: ”Ei olis pitäny lähteä kaikkiin koohotuksiin mukaan.”, ja Lindeqvistille: ”Jaha. Nyt on tyttären Siperianmatka päättynyt.” Paperitehtaalle pääsi siis töihin punakaartilaistaustasta huolimatta, sillä työntekijöistä oli pulaa. Lindeqvist ja Rautalin menivät kummatkin takaisin paperitehtaalle, mutta Rautalin lähti kuitenkin pian Helsinkiin piiiaksi, josta palasi takaisin Valkeakoskelle räätälinoppiin. Vuonna 1928 hän palasi takaisin paperitehtaalle.²²⁷

Sisällissodan jälkeen työväenyhdistyksen toiminta vilkastui uudelleen. Myös Valkeakosken naiskaartilaiset osallistuivat yhdistyksen toimintaan sodan jälkeen. Esimerkiksi Anna Sirén kuului Valkeakosken nuoriso-osastoon 1920-luvulla, ja Olga Fagerlund osallistui Työväen Näyttämön toimintaan useissa näytelmissä. Punaisten perheiden tilanne oli kuitenkin vaikea, ja ilmapiiri Valkeakoskella oli osittain katkera. Punakaartilaisten leskiä ja punaorpoja kohdeltiin usein

²²⁵ Ström Hulda, VRO 10/602, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

²²⁶ Sylvi Saarisen haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

²²⁷ Hilma Rautalinin haastattelu; Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABV:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

huonosti, eivätkä he saaneet tarpeellisia avustuksia. Paperitehdas ei maksanut punakaartilaisten leskille eläkettä, vaan he joutuivat turvautumaan köyhäinhuoltoon.²²⁸

Sisällissodan seurauksena kuoli hyvin paljon sääksmäkeläisiä, ja paikkakunnan on mainittu kuolleisuuden perusteella kuuluneen sisällissodan mustimpiin yhdyskuntiin.²²⁹ Näin suuren joukon häviäminen kylän elämästä ei voinut olla vaikuttamatta paikkakunnan väestöön ja varsinkin Valkeakosken suureen työläisyhteisöön. Elämä kuitenkin jatkui Valkeakoskella sisällissodan jälkeenkin.

5.8. Esimerkkejä valikoivasta muistamisesta

Jotkut Valkeakosken naiskaartiin kuuluneista naisista ovat todistetusti kertoneet sisällissodan tapahtumista eri lailla eri tilanteissa, tai jopa kieltäneet myöhemmin minkäänlaisen osallisuutensa sisällissotaan. Tämä on hyvin yleistä sisällissodan kaltaiseen traumaattiseen ajanjaksoon liittyvissä muistoissa. Tässä tutkimuksessa otan esimerkeiksi Martta Koiviston (os. Sirén) ja Aino Hurmerinnan tapaukset.

Martta Koiviston on kerrottu olevan ainoita Valkeakosken aseelliseen naiskomppaniaan kuuluneita, jotka selvisivät sisällissodasta hengissä. Hänestä on olemassa valtiorikosoikeuden pöytäkirjat, sekä myöhemmin tehty haastattelu. Hän on hyvä esimerkki siitä, kuinka syytetyt usein kuulustelussa vähättelivät toimiaan punakaartissa lievemmän tuomion toivossa. 16-vuotias Martta Sirén liittyi Valkeakosken punakaartin naiskomppanian kolmanteen osastoon helmikuun alusta. Naimaton Sirén työskenteli palvelijattarena Valkeakoskella. Naiskaartiin hän kertoi liittyneensä työttömyyden takia, muttei kertomansa mukaan saanut hänelle ennen liittymistä luvattua palkkaa, ainoastaan kengät ja housut. Hän kertoi kuulusteluissa, että Valkeakoskella naispunakaartilaisia opetettiin ampumaan salonkikiväärillä.²³⁰

Kuulustelupöytäkirjan ja Vilho Siivolan myöhemmin tekemän haastattelun tiedoissa on suuria eroja koskien perääntymisvaiheen taisteluita Alvetulassa, Hauholla ja Syrjäntakana. Siivolalle Martta

²²⁸ Vuorinen O. 1972, kuva sivulla 317; Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996, kuva sivulla 91; Sirén 139–141. Punaorvoista ks. Kaarninen 2008.

²²⁹ Selin 1982, 476.

²³⁰ Sirén Martta, VRO 50/219, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

Koivisto kertoi, että naiskomppanialaiset olivat harjoittelemassa ennen kuin lähtivät Valkeakoskelta laivalla. Mierolan kohdalla he kuuluivat Hämeenlinnan valtauksesta, ja marssivat yöksi Alvettulan työväentalolle. Keskipäivällä miehet tulivat hakemaan naisia avukseen pyrkiessään Alvettulan sillan yli. Koivisto kertoi osallistuneensa taisteluihin, kunnes tuli Syrjäntakana sairaaksi ja meni kuormastoon nukkumaan. Myös Aarne Heinonen kertoo muistelussaan kahden naiskomppaniaan kuuluneen naisen välttyneen teloitukselta mennessään huonovointisina kuormaston mukana olleille rattaille.²³¹

Kun Sirén sitten myöhemmin heräsi, oli kaikkialla ympärillä hiljaista. Sirén oli muutaman muun punakaartilaisen kanssa yön läheisessä metsässä, kunnes paikalle tullut saksalaisten sotilaiden ryhmä otti heidät vangiksi. Heidät vietiin Hämeenlinnan vankileirille. Valtiorikosoikeuden kuulustelussa Martta Sirén oli kuitenkin kieltänyt osallistuneensa perääntymistaisteluihin Alvettulassa. Hän sanoi saaneensa kiväärin, muttei kertomansa mukaan ampunut sillä kertaakaan. Hän kertoi sairastuttuaan antaneensa kiväärinsä eräälle turkulaiselle punakaartin punaisen ristin miehelle.²³²

Tässä tapauksessa on helppo päätellä, että Sirén valehteli kenttäoikeuden kuulusteluissa saadakseen lievemmän tuomion. Paljon myöhemmin tehdyssä haastattelussa hän kuitenkin kertoi tapahtumien todellisen laidan. Joissain tapauksissa tilanne on kuitenkin ollut toisin päin. Tämän tutkimuksen ulkopuolelle jätetty Aino Hurmerinta vangittiin Valkeakoskella, ja häntä syytettiin sodan aikana paikkakunnalla tehdyistä elintarvikevarkauksista. Punakaartiin Hurmerinta ei kuulustelujen mukaan kuulunut. Valtiorikosoikeus totesi hänet sittemmin syyttömäksi. Aino Hurmerinnan haastattelu vuodelta 1970 on Tampereen yliopiston Kansanperinteen arkistossa. Haastattelussa hän kertoi sisällissodasta ajoista Sääksmäellä, mutta kysyttäessä kielsi olleensa syytettynä tai kuulusteluissa. Ulla-Maija Peltosen mukaan tämänkaltainen vaikeneminen tai pyrkimys unohtaa tapahtuneet on yleistä vuoden 1918 perinteessä. Ne voidaan selittää ristiriitaisten tunteiden ja järjen sovitteluksi, tai yksinkertaisesti niin, että vaikenemalla sisällissodan muistoista asia halutaan tehdään tapahtumattomaksi.²³³

²³¹ CLXVI (166) 501, 19. Naisten sotatoiminnot, TA.

²³² Martta Koiviston haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto; Sirén Martta, VRO 50/219, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

²³³ Hurmerinta Aino, VRO 102/481, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA; Hurmerinta Aino, 2469, Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto; Peltonen 1996, 28–29.

* * *

Huhtikuun kuluessa valkoisen puolen voitto alkoi näyttää selvältä. Tuhannet punakaartilaiset perheineen lähtivät epätoivoiselle pakomatkalta itään ja rajan yli Venäjälle. Tähän joukkoon liittyi lopulta myös osa Valkeakosken naiskaartilaisista. Pakolaiskuormasto kohtasi valkoisten joukot Alvettulassa ja Hauhon kirkonkylässä. Muistitiedon mukaan valkeakoskelaisnaisilla oli osansa Alvettulan sillan valtaamisessa, ja he osallistuiivat taisteluihin myös Hauholla. Punakaartin sairaanhoitajat haastateltujen mukaan joutuivat kovaan paikkaan yrittäessään huolehtia lukuisista haavoittuneista puutteellisilla välineillä taistelujen keskellä.

Hauhon taistelujen jälkeen vastassa olivat saksalaiset Tuuloksen Syrjäntaan kylässä. Kiivaiden taistelujen jälkeen punaisten onnistui avata tie pakolaisjoukolle, mutta jostain syystä osa Valkeakosken naiskaartilaisia jäi saksalaisten vangiksi huhtikuun 29. päivänä. Todennäköisesti aseettomat naiset siirrettiin vankileireille tai Valkeakoskelle kuulusteluja varten, mutta tutkimukseni mukaan 24–29 naista vietiin valkoisten sotilaiden toimesta läheiseen latoon, josta heidät kuljetettiin Hauholle Siikaisten suolle, jossa heidät teloitettiin Vapunpäivän aamuna. Teloitusta edeltäneisiin päiviin liittyy ristiriitaisia tietoja, mutta sotatilanteen ja valkoisten asenteet punakaartilaisnaisia kohtaan tuntien, on mahdollista että heitä kohtaan suoritettiin seksuaalista väkivaltaa ennen teloitusta. Teloituspaikalla sijaitsee nykyään naiskaartilaisille omistettu, Valkeakosken työväenyhdistyksen vuonna 1968 pystyttämä muistomerkki, jonka tieto 36 teloitetusta valkeakoskelaisnaisesta on tutkimukseni mukaan todellisuutta suurempi määrä. Perääntymisvaiheen taistelujen aikana kaatui varmuudella kolme naiskaartilaista, kahden kuolinsyistä aineistossa on ristiriitaisia tietoja.

Loput pakomatkalta lähteneet naiskaartilaiset vangittiin huhti-toukokuun vaihteessa, viimeistään Lahden seudulla. Ilmeisesti osa heistä vietiin vankileireille, mutta on mahdollista, että jotkut joko pakenivat tai pääsivät lähtemään suoraan kotiin Valkeakoskelle. Selvää on, että lähes 40 Valkeakosken naiskaartilaista selvisi sisällissodasta ilman seuraamuksia. Naisia sijoitettiin vankileireille pääasiassa Lahteen ja Hämeenlinnaan. Valkeakoskellakin pidettiin vankeja toukokuun ajan, kunnes heidät siirrettiin Tampereen vankileireille. Tätä ennen kolme naista teloitettiin Valkeakoskella. Vankileireillä olot olivat kurjat, ja viisi Valkeakosken naiskaartilaista kuoli leireillä sairauksiin. Vain yksi valkeakoskelaisnainen teloitettiin aineiston mukaan varmuudella

Hämeenlinnan vankileirillä.

Naisten syytteitä käsiteltiin valtiorikosoikeuden istunnoissa kesällä ja syksyllä 1918. Osa naisista pääsi odottamaan istuntoa kotipaikkakunnalle, osa pysyi vankileirillä tuomion saamiseen asti. Kaikkia naisia syytettiin avunannosta valtiopetokseen, mutta vain neljä naista sai ehdottoman tuomion. Kaksi heistä kuoli vuoden 1918 aikana. Naisten saamissa tuomioissa ei yleisesti ottaen näytä olevan juuri logiikkaa, vaan samankaltaisissa tehtävissä toimineet naiset saattoivat saada hyvinkin erilaisia tuomioita.

Sodan jälkeen olot Valkeakoskella näyttävät rauhoittuneen melko nopeasti, vaikka varsinkin heti valkoisten vallattua paikkakunnan entiset punakaartilaiset pelkäsivät valkoisten kostoa. Yleisesti ottaen punaisten leskien ja orpojen asema oli sodan jälkeen surkea. Sodan aikana punakaartin sairaanhoitajina toimineiden Hilma Rautalinin ja Fanny Lindeqvistin mukaan heidät otettiin entisessä työpaikassaan Valkeakosken paperitehtaalla hyvin vastaan, eivätkä he kokeneet painostusta esimiehiensä taholta.

Vuoden 1918 sisällissota on jättänyt siihen osallistuneisiin usein syvät jäljet, eikä kokemuksista puhuminen ole ollut aina helppoa. Valtiorikosoikeuden syyttämäksi joutunut, punakaartiin kuulumaton valkeakoskelainen Aino Hurmerinta kielsi kysyttäessä olleensa syytettynä. Jotkut aikalaiset yrittivät vaieta sisällissodan muistoista ja näin tehdä ne tapahtumattomiksi. Toisessa esimerkkitapauksessa on nähtävissä, että aseelliseen naiskomppaniaan kuulunut Martta Sirén valehteli tietoisesti kuulustelijoilleen pienemmän tuomion toivossa, ja kertoi vuosia myöhemmin tapahtumien oikean laidan haastattelussaan. Kumpikin naisista muisteli sisällissodan tapahtumia valikoivasti, mutta erilaisista motiiveista.

6. PÄÄTELMÄT

Tämän tutkimuksen tavoitteena oli luoda kuvaa naispunakaartilaisista Valkeakoskeen kohdistuvasta paikallisesta näkökulmasta, sekä tutkia Valkeakosken naiskaartin vaiheita sisällissodassa. Tutkimus perustuu naiskaartilaisien kenttäoikeuksien ja valtiorikosoikeuden kuulustelupöytäkirjoihin, aiheesta kerättyyn muistitietoon ja haastatteluihin, Valkeakosken työväenyhdistyksen ja suojeluskunnan materiaaliin, Suomen sotaturmat 1914–1922 – projektin aineistoon, UPM:n Valkeakosken keskusarkiston materiaaliin ja Sääksmäen seurakunnan kirkonkirjoihin, sekä sisällissodasta ja punakaarteista aikaisemmin kirjoitettuun tutkimuskirjallisuuteen. Vaikka tiedot Valkeakosken naiskaartista ovat hyvin hajallaan ja osin puutteellisia, olen mielestäni tämän tutkimuksessa puitteissa luonut kokonaiskuvan Valkeakoskella vuoden 1918 sisällissodan aikana toimineesta punaisesta naiskaartista.

Tutkimuksessa on mikrohistoriallinen näkökulma, ja tarkoituksena oli yksittäisistä naiskaartilaisista kertovien esimerkkien avulla saavuttaa laajempia kokonaisuuksia. Tutkimus painottuu osittain vahvasti muistitietoaineistoon, jonka edellyttämän lähdekritiikin olen koettanut pitää mielessä kirjoittaessani. Toisaalta olen ottanut tarkasteluun myös kaksi tapausta, joissa voidaan vertailla niin sanotuista virallisista lähteistä ja henkilöiden muisteluista saatavia tietoja, ja pohtia näiden mahdollisia eroavaisuuksia ja syitä niiden taustalla.

Minkälainen tyypillisen Valkeakosken naiskaartilaisen henkilökuva sitten oli? Kuten tutkimuksesta nähdään, mahtui 115 jäsentä kattavan naiskaartin joukkoon monenlaisia ihmisiä. Jonkinlaisen yleiskuvan hahmottaminen on kuitenkin mahdollista. Tyypillinen Valkeakosken naiskaartilainen oli, kuten muutkin naiskaartilaiset ympäri punaista Suomea, nuori ja perheellisesti sitoutumaton. Selvä enemmistö naisista, joita tulisi ehkä joissain tapauksissa kutsua ennemminkin tytöiksi, oli 20-vuotiaita tai nuorempia, sekä lähes poikkeuksetta naimattomia. Naisia yhdisti myös vahva työväenluokkaisuus ja työskentely Valkeakosken paperitehtaan saleissa. Tyypillinen naiskaartilainen oli perhetaustaltaan työmiehen tytär, joka oli ripille päästyään pestautunut töihin paperitehtaalle. Hän osallistui myös Valkeakosken työväenyhdistyksen toimintaan, ehkä hän kuului työväen näytelmäkerhoon tai urheiluseuraan.

Valkeakosken naiskaartilaiset eivät siis juuri poikenneet tyypillisen punakaartilaisen kuvasta.

Kaartiin kuuluneiden ja sisällissodan seurauksena kuolleiden valkeakoskelaisten naisten suuri lukumäärä on kuitenkin hyvin poikkeuksellinen. Valkeakosken väkilukuun nähden suuri punakaarti, ja naisten valtakunnallista keskiarvoa suurempi määrä selittyy ehkä Valkeakosken väestön voimakkaasta työläisedustuksesta. Yhteisö on ehkä ollut poikkeuksellisen aktiivista, ja työväenaatteen kannatus suurta. Valkeakoskella myös naiset ovat olleet aktiivisia toimijoita työläisyhteisössä.

Kaartiin liittymisen motiivit on jaoteltu aiemman tutkimuksen mukaisesti taloudellisiksi, sosiaalisiksi ja aatteellisiksi vaikuttimiksi. Naisten omissa kuulusteluissa antamissa lausunnoissa taloudelliset syyt korostuvat, sillä kuulustelutilanteessa pyrittiin usein vaikuttamaan siihen, että rangaistus olisi mahdollisimman pieni. Taloudellisia syitä ei kuitenkaan voi aliarvioida juuri itsenäistyneessä Suomessa vallinneen työttömyyden ja elintarvikepuulan puitteissa. Kaartiin liittyneille luvattiin palkan lisäksi myös ruoka. Punakaartin palkanmaksu kuitenkin takkuili jo melko varhaisessa vaiheessa, joten se ei voinut olla ainoana syynä kaartissa pysymiselle. Kuulustelupöytäkirjoissa motiiviksi annettu vapaaehtoisuus on ongelmallinen käsite, mutta olen tulkinnut sen tarkoittavan ainakin jossain määrin aatteellista motiivia. Moni naiskaartilainen kuului työväenyhdistykseen tai ammattiosastoihin, joista on luultavasti ammennettu sosialismin aatetta ja propagandaa. Työväenliikkeeseen kuulumisen liittyy myös kaartiin liittymiseen vaikuttaneisiin sosiaalisiin motiiveihin, kuten myös monille Valkeakosken naiskaartiin kuuluneille naisille yhteinen työpaikka paperitehtaalla.

Mielestäni ehkä mielenkiintoisin pohdinnan aihe puhuttaessa naiskaartilaiden motiiveista on se, miksi osa naisista halusi liittyä punakaartiin juuri aseellisena naiskomppanialaisena. Tutkimuksessani olen osoittanut, että aloite naiskomppanian perustamiseen on Valkeakoskella luultavasti tullut juuri naisilta itseltään, punakaartin johto ei heitä erityisemmin kaivannut, eikä ilmapiiri muutenkaan ollut kovin vastaanottavainen. Sairaanhoido- ja huoltotehtävissäkin olisi ollut vapaita paikkoja kaartin toimintaan osallistuville naisille. Jostain syystä osa heistä kuitenkin halusi tarttua aseeseen, ja käsitykseni mukaan he tekivät asiasta tietoista valintaa kaartiin liittyessään.

Aineiston perusteella on havaittavissa, että aseelliseen naiskomppaniaan liittyneet olivat nuorempia kuin aseettomissa tehtävissä toimineet naiskaartilaiset. Usein nuoruus ja radikaalius liitetään yhteen, ja luultavasti sillä on ollut vaikutusta myös naisten ja tyttöjen tehdessä valintaa liittyen rooliinsa punakaartissa. Nuoruuden kanssa käsi kädessä kulkee myös naimattomuus ja sitoutumattomuus,

joka on luultavasti ollut osaltaan vaikuttamassa; perheetön on vastuussa pääasiassa vain itsestään. Monen naisen kohdalla veljet, isät ja joskus siskotkin kuuluivat punakaartiin, joten heidän antamansa esimerkki on voinut vaikuttaa tyttärienkin päätöksiin. Samankaltaisia sosiaalisia vaikuttimia ja ryhmän painetta naiset ovat voineet kokea myös työpaikallaan paperitehtaalla, jossa he luultavasti työskentelivät melko lähekkäin, ja tunsivat toisensa ainakin jollain tasolla. Muutamassa tapauksessa Valkeakosken naiskaartilaiset ovat kertoneet, että jonkinlaista painostustakin aseelliseen naiskomppaniaan liittymiseen olisi esiintynyt.

Edellä esitetyt syyt ovat tutkimuksen kannalta turvallisia ja hyvin perusteltavissa. Ne kuitenkin jättävät osittain huomioimatta ihmisen oman tahdon ja ajatukset, jotka kuitenkin ovat muiden motiivien ohella yhtä tärkeitä, ehkä tärkeämpiäkin. Kun aletaan käsitellä sellaisia vaikuttimia kuten aatteellisuutta, seikkailunhalua ja vakaumusta, liikutaan historiantutkimuksen kannalta hieman vaarallisella alueella. Valkeakosken aseelliseen naiskomppaniaan kuuluneiden naisten motiiveista ei valitettavasti juuri ole säilynyt tutkimuksen käyttöön aineistoa, jos sitä on koskaan olemassa ollutkaan.

Naisten ja tyttöjen persoonallisuuksilla, aatteella ja kokeilunhalulla on todennäköisesti ollut paljon tekemistä aseisiin tarttumisen kanssa. Ehkä työläisnaiset ja -tytöt katsoivat, että heilläkin oli vallinneessa tilanteessa velvollisuus lähteä miesten mukana puolustamaan tärkeäksi kokemiaan aatteita ja parempaa elämää. Ehkä jotkut heistä halusivat tilaisuuden tullen irtautua 1900-luvun alun naiselle asetetusta roolista, lähteä kokeilemaan rajojaan ja jännittävää elämää. Ehkä he saattoivat joidenkin miestovereidensa lailla tuntea katkeruutta suomalaista yläluokkaa ja heidän oikeuksiaan kohtaan. Ehkä he halusivat olla mukana tekemässä Suomesta sosialistista ihanneyhteiskuntaa. Ehkä he halusivat vain ansaita rohkean sankarittaren maineen. Kaikessa tässä on kyse nimenomaan naisten omalähtöisestä toimijuudesta ilman, että heidän toimintaansa ja vaikuttimiansa täytyisi peilata riippuvaiseksi jostain ulkopuolisesta selittävästä tekijästä.

Valkeakosken naiskaartilaiset osallistuivat sisällissodan aikana hyvin monenlaisiin tehtäviin eri paikkakunnilla. Aseellisen naiskomppanian naiset pysyttelivät sodan aikana luultavasti vain Valkeakoskella. He harjoittelivat aseenkäyttöä, ja heidän tehtäviinsä kuului muun muassa vahtipalveluksen suorittaminen ja paikkakunnan valkoisten kuljettaminen kuulusteluihin. Naiskomppaniaan kuulunut Liisa Laurén osallistui paperitehtaan virkailijoiden teloitukseen viiden punakaartilaisen kanssa. Hän ei siis epäroinyt ottaa osaa punaiseksi terroriksi kutsuttuun toimintaan.

Tiedossani ei ole muita valkoisten surmaamiseen osallistuneita naiskaartilaisia. Sekä aseelliset että aseettomat naiskaartilaiset osallistuivat myös Valkeakoskella pidettyihin punakaartilaiden näyttäviin sankarihautajaisiin.

Sairaanhoito- ja huoltotehtävissä toimineet naiset liikkuivat komppanioiden mukana melko laajoilla alueilla. He osallistuivat haavoittuneiden hoitamiseen ja kaartin ruuanlaitosta huolehtimiseen ainakin Vehkajärven, Kuhmoisten ja Ruoveden rintamalla. Osa sairaanhoitajattarista työskenteli Toijalan sairaalassa. Punaisen ristin naisilla oli usein vain hyvin pintapuolinen koulutus tehtäviinsä. Entisten punakaartin sairaanhoitajattarien haastatteluista käy ilmi, että toimiminen sotatilanteessa olemattomalla koulutuksella ja puutteellisilla välineillä oli haastavaa ja luultavasti myös psyykkisesti vaikeaa.

Valkeakoskella punakaartin räätälinverstaalla työskentelevät ompelijat ja neulojat valmistivat kaartilaisille vaatteita ja muita tarpeellisia tarvikkeita. Punakaartin ruokahuoltoon osallistuneet naiset pitivät huolta kaartilaisille luvatussa ilmaisesta ruuanjakelusta esimerkiksi Valkeakosken työväentalolla sijainneessa ruokalassa. Näissä tehtävissä toimiessaan naiskaartilaiset osallistuivat myös paikkakunnalla tehtyihin elintarvikkeiden ja muiden tarpeiden takavarikointeihin, jotka aiheuttivat katkeruutta valkoisessa väestössä. Jossain määrin naiskaartilaiset olivat osallisina myös sekä Valkeakoskella että muilla paikkakunnilla tehdyissä ryöstöissä, joskus heitä nähtiin pukeutuneena varastamiinsa vaatteisiin. Naispunakaartilaiset eivät siis olleet miehiä viattomampia tällaisissa sotatilanteissa usein esiintyvissä tapahtumissa, joita valkoiset pitivät nimenomaan rikoksina.

Valkeakosken naiskaartia koskettaneet punakaartin perääntymisvaiheen taisteluista on hyvin paljon aikalaiskertomuksia ja aikaisemmassa tutkimuksessa esiteltyjä kuvauksia. Toisaalta noihin huhtikuun lopun ja toukokuun alun tapahtumiin liittyy paljon epäselvyyksiä ja ristiriitaisuuksia. Ne olivat hyvin oleellisia naisten tulevaisuuden kannalta. Lähes kolmenkymmenen naiskaartilaisen elämä päättyi Hauhon Siikaisten suon reunaan kaivetun kuopan reunalle. Muutama nainen oli kuollut jo aikaisemmin Alvettulan, Hauhon ja Syrjäntaan kiivaissa taisteluissa saksalaisia ja valkoisia vastaan ja neljä naista teloitettiin sodan jälkeen. Näiden joukossa surmansa sai myös sotatapahtumiin osaa ottamaton 67-vuotias kauppiaan leski Justina Selin. Yhteensä valkeakoskelaisnaisia kuoli tutkimuksen perusteella 47. Suuri lukumäärä selittyy osin Hauholla ammuttujen lähes 30 naisen kohtalolla. Motiivit näiden naisten ampumiselle jäävät arvailujen

varaan. Joka tapauksessa valkoisten oli täytynyt katsoa naisten syyllistyneen joihinkin hyvin raskauttaviin tekoihin.

On vaikeaa arvioida sitä, olisiko kotiin jääminen pelastanut naiset vangitsemiselta ja valtiorikosoikeuden syyteiltä, tai jopa kuolemalta. Suuri osa naiskaartilaisista jäi ilman seuraamuksia sisällissodasta, mutta nähtävästi vangeiksi joutui niin pakomatkalta lähteneitä kuin kotiin jääneitäkin. Kuten useiden muidenkin naiskaartilaisten kohdalla, housuihin pukeutuminen on saattanut ollut ratkaisevassa asemassa sille, joutuivatko naiset teloitettavaksi, vai vangittiinko heidät kuulusteluja varten. Todennäköisesti ainakin yksi Valkeakosken aseelliseen naiskomppaniaan kuulunut saattoi säästyä vangitsemisen jälkeiseltä teloitukselta vaihdettuaan hameen housujen tilalle.

Valtiorikosoikeuksissa Valkeakosken naiskaartilaisia syytettiin avunannosta valtiopetokseen. Tuomiot annettiin useimmiten ehdollisena. Ehdollisuudesta huolimatta varsinkin kaartissa aseettomina toimineiden naisten saamat rangaistukset kuulostavat nykyihmisestä ankarilta. Valkoisen puolen mielestä kuitenkin kaikkia niitä, jotka olivat jollain tavalla osallistuneet toimillaan kapinaan laillista valtiovaltaa vastaan, tuli rangaista. Tällaiseksi toiminnaksi nähtiin myös nykyään vähäiseltä rikokselta kuulostava punaisten ruokahuollossa tai räätälinverstaalla toimiminen.

Tämä tutkimus on valottanut yhden sisällissodassa toimineen punaisen naiskaartin vaiheita keväällä 1918. Kaikesta huolimatta tutkimus jättää jälkeensä myös ratkaisemattomia kysymyksiä, joihin ei välttämättä koskaan saada pitäviä vastauksia. Tutkimusta tehdessäni mielessäni on monesti käynyt, kuinka paljon enemmän tietoa olisi voinut olla saatavilla, jos työhön olisi ryhdytty sisällissotaan osallistuneiden valkeakoskelaisnaisten vielä eläessä. Historiantutkimuksen aikaisemmilla kausilla tutkijoilla ei valitettavasti aikaisemmin ole ollut paljoakaan kiinnostusta sisällissodan marginaaliryhmiin. Vaikka Valkeakosken naiskaartilaiset eivät välttämättä olleet kovin suuressa roolissa sisällissodan ratkaisevissa käännteissä, muodostivat he silti yhden palasen suomalaisessa historiassa. Heidän tarinansa täydentää omalta osaltaan käsitystämme itsenäisen Suomen historian synkimmästä vuodesta.

LÄHTEET

ARKISTOLÄHTEET

Kansallisarkisto (KA)

- Suomen sotasurmat 1914–22 -projektin arkisto (SSSP)
- Valtiorikosylioikeuden ja valtiorikosoikeuden arkisto (VRYO:n ja VRO:n arkisto)
- Valtiorikosoikeuksien syyttäjistön arkisto (VRO SyA)

Kansallisarkiston Sörnäisten toimipiste (SArk)

- Puolustusvoimien kantahenkilökunnan muistelmat
- Suojeluskuntien vuosien 1917–1918 kokoelma

Kansan Arkisto (KansA)

- Suomen luokkasota 1918 kokoelma

Kansanperinteen arkisto, Tampereen yliopisto

- Sääksmäki, Ritvala. Nro 2469: Hurmerinta, Aino.

Työväen arkisto (TA)

- Vuoden 1918 arkisto
- Muistitietokokoelma

UPM-Kymmenen Valkeakosken keskusarkisto

- ABW:n arkisto

INTERNETLÄHTEET

Suomen sotasurmat 1914–1922, vuosina 1914–1922 sotaoloissa surmansa saaneiden nimitiedosto.
<<http://vesta.narc.fi/cgi-bin/db2www/sotasurmaetusivu/main?lang=fi>>, (18.12.2008)

Turun yliopiston historian laitoksen eettinen ohjeisto 2008,

<http://www.hum.utu.fi/laitokset/historia/ajankohtaista/uutiset_etusivu/eettisetohjeet/Eettisetohjeet.pdf>, (6.4.2009)

JULKAISEMATTOMAT TUTKIMUKSET

Lehtiaho, Anna: Rangaistava kapinallisten sairaanhoitajana. Punakaartin naissanitäärit valtiorikosoikeudessa vuonna 1918. Pro gradu -tutkielma. Suomen ja Pohjoismaiden historia. Helsingin yliopisto 2007.

Lintunen, Tiina: Punaisen naisen kuvat. Vuonna 1918 tuomitut Porin seudun punaiset naiset. Licensiaatintutkimus. Poliittinen historia. Turun yliopisto 2006.

Piiroinen-Honkanen, Marja: Punakaartin aseelliset naiskomppaniat Suomen sisällissodassa 1918. Pro gradu -tutkielma. Poliittinen historia. Helsingin yliopisto 1995.

HAASTATTELUT

Kaikki haastattelut sijaitsevat UPM:n Valkeakosken keskusarkistossa, ABW:n arkistossa.

Koivisto, Martta. Haastattelijana Vilho Siivola.

Lindeqvist, Fanny. Haastattelijana Jukka Peltovirta, 4.6.1980, Valkeakoski.

Rautalin, Hilma, s. 8.4.1898. Haastattelijana Aarre Sallinen, kevät 1967, Valkeakoski.

Saarinen, Sylvi. Haastattelijana Kari Rydman, 13.10.1980, Valkeakoski.

Syvänen, Ebba. Haastattelijana Aarre Sallinen, 28.3.1988.

Syvänen, Väinö. Haastattelijana Kauko Tamminen, 1.5.1967, Hauho.

Tähtinen, Lyyli. Haastattelijana Aarre Sallinen, 11.3.1988.

TAULUKOISSA KÄYTETYT LÄHTEET

I 1:78, SSSP, KA.

Fanny Lindeqvistin haastattelu, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Johan Niskan päiväkirja, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Nieminen, Edvard (koonnut) 1923. Muistojulkaisu luokkasodan uhreista Sääksmäellä v. 1918. Muistelmia ja tilastoja luokkasodan vaiheista. Hämeenlinna.

Sarja KT kansio 18.00, Vuoden 1918 arkisto, TA.

Sääksmäen kirkonkirjat, vuodet 1910–1920, Valkeakosken kirkkoherranvirasto.

Työntekijämatriikkelit, ABW:n arkisto, UPM:n Valkeakosken keskusarkisto.

Valkeakosken naiskaartin palkka- ja tililuettelot, Aå 467, VRO SyA, KA.

Valtiorikosoikeuden ja valtiorikosylioikeuden aktit, KA.

Valtiorikosoikeuden osastojen tuomioluettelot, Bb 4, 5, 6, 10 ja 11, VRYO:n ja VRO:n arkisto, KA.

HENKILÖKOHTAISET TIEDONANNOT

Salokuusi, Eila. ”Punaiset naiset”. Justina Selinin historiasta. Sähköpostiviesti tekijälle 18.2.2008. Tekijän (varpu.anttonen@uta.fi) hallussa.

Sirén, Ari. ”Johan Sebastian Niska”. Insinööri Niskan motiiveista. Sähköpostiviestit tekijälle 18. ja 19.2.2009. Tekijän (varpu.anttonen@uta.fi) hallussa.

KUVALÄHTEET

UPM:n Valkeakosken keskusarkisto

Seppo Rustaniuksen valokuva-arkisto

Tekijän omat valokuvat.

KIRJALLISUUS

Ahto 2008: Ahto, Sampo: Tuuloksen taistelut vuonna 1918. Teoksessa Kaloinen Kyllikki (toim.): Syrjäntaan taistelu 1918. s. 9–52. Hämeenlinna 2008.

Alenius 1997: Alenius, Juha: Toimeentulon pakosta valtiota vastaan. Naiset sisällissodan jälkiseurauksissa Lahdessa 1918. Lahden kaupunginmuseo. Tutkimuksia XXXIX/1997. Lahden kaupungin painatuskeskus 1997.

Bourke 1999: Bourke Joanna: An intimate history of killing. Face-to-face killing in twentieth century warfare. Lontoo 1999.

Brusila 2006: Brusila, Pirkko: Uhrin näkökulma. Teoksessa Seksuaalisuus, toim. Apter D. & Väisälä L. & Kaimola K. Jyväskylä 2006.

Donner & Svedlin & Nurmio 1921–1928: Donner, Kai & Svedlin, Th. & Nurmio, Heikki (toim.): Suomen vapaussota I–VIII. Jyväskylä 1921–1928.

von der Goltz 1920: von der Goltz: Toimintani Suomessa ja Baltian maissa. Porvoo 1920.

Hoppu 2008: Hoppu, Tuomas: Tampereen naiskaarti. Myytit ja todellisuus. Jyväskylä 2008.

Häppölä 2008: Häppölä, Leo: Tuuloksen Syrjäntaan taistelu 28.–29.4.1918. Teoksessa Kaloinen Kyllikki (toim.): Syrjäntaan taistelu 1918. s. 54–63. Hämeenlinna 2008.

Jaakkola 1987: Jaakkola, Risto: Vallankumous ja punaiset naiset 1918.

Kaarninen 2008: Kaarninen, Mervi: Punaorvot 1918. Helsinki 2008.

Kekkonen 1991: Kekkonen, Jukka: Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918. Helsinki 1991.

Lappalainen 1981a: Lappalainen, Jussi T.: Punakaartin sota 1. Helsinki 1981.

Lappalainen 1981b: Lappalainen, Jussi T.: Punakaartin sota 2. Helsinki 1981.

Lappalainen 1989: Lappalainen, Jussi T.: Punakaarti sodankävijänä. Teoksessa Lappalainen Jussi.T. & Piilonen, Juhani & Rinta-Tassi, Osmo & Salkola, Marja-Leena: Yhden kortin varassa. Suomalainen vallankumous 1918. s. 211–229. Helsinki 1989.

Lehén 1978: Lehén, Tuure: Punaisten ja valkoisten sota. Helsinki 1978.

Luhtakanta 1938: Luhtakanta, Arvid: Suomen punakaarti. Tampere 1938.

Manninen 1993: Manninen Ohto: Taistelevat osapuolet. Teoksessa Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. osa 2. Taistelu vallasta. s. 94–177. Helsinki 1993.

Mikkola 1979: Mikkola, Marja-Leena: Saima Irene maaliskuussa 1918. Teoksessa Lauuluja, s. 51. Helsinki 1979.

Nieminen 1923: Nieminen, Edvard (koonnut): Muistojulkaisu luokkasodan uhreista Sääksmäellä v. 1918. Muistelmia ja tilastoja luokkasodan vaiheista. Hämeenlinna.

Paavolainen 1967a: Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. 1.”Punainen terrori”. Helsinki 1967.

Paavolainen 1967b: Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. 2.”Valkoinen terrori”. Helsinki 1967.

Paavolainen 1971: Paavolainen, Jaakko: Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki 1971.

- Peltonen 1999: Peltonen, Matti: Mikrohistoriasta. Helsinki 1999.
- Peltonen 1996: Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Helsinki 1996.
- Peltonen 2003: Peltonen, Ulla-Maija: Muistin paikat. Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Helsinki 2003.
- Peltonen 2006: Peltonen, Matti: Lukkari Saxbergin rikos ja herännäispappilan etiikka. Mikrohistoriallinen tutkimus 1800-luvun puolivälin Keuruulta. Helsinki 2006.
- Rasila 1968: Rasila, Viljo: Kansalaissodan sosiaalinen tausta. Helsinki 1968.
- Roselius 2006a: Roselius, Aapo: Amatöörien sota. Rintamataisteluiden henkilötappiot Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki 2006.
- Roselius 2006b: Roselius, Aapo: Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Helsinki 2006.
- Rosén 1977: Rosén, Gunnar: Sata sodan ja rauhan vuotta. Suomen Punainen Risti 1877–1977. Espoo 1977.
- Salkola 1985a: Salkola, Marja-Leena: Työväenkaartin synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa I. Punaisen Suomen historia. Helsinki 1985.
- Salkola 1985b: Salkola, Marja-Leena: Työväenkaartin synty ja kehitys punakaartiksi 1917–18 ennen kansalaissotaa II. Punaisen Suomen historia. Helsinki 1985.
- Selin 1982: Selin, Rauno: Sääksmäen pitäjän historia II. Valkeakoski 1982.
- Siivola 1975: Siivola, Vilho: Myllykylästä maailmalle. Helsinki 1975.
- Sirén 1997: Sirén, Ari: Elämää portin kahta puolta. Valkeakosken paperiteollisuuden 125 vuotta. Tampere 1997.
- Sulkunen 1989: Sulkunen, Irma: Naisen kutsumus. Miina Sillanpää ja sukupuolten maailmojen erkaantuminen. Helsinki 1989.
- Tikka 2004: Tikka, Marko: Kenttäoikeudet. Välittömän rankaisutoimet Suomen sisällissodassa 1918. Helsinki 2004.
- Tikka 2008: Tikka, Marko: Terrorin aika. Suomen levottomat vuodet 1917–1921. Jyväskylä 2008.
- Tukkinen 2008: Tukkinen, Tauno: Naiskapinallisten henkilötappiot 1918. Helsinki 2008.
- Upton 1980: Upton, Anthony F.: Vallankumous Suomessa 1917–1918 I osa. Jyväskylä 1981.
- Upton 1981: Upton, Anthony F.: Vallankumous Suomessa 1917–1918 II osa. Jyväskylä 1981.

Vuorinen K. 1966: Vuorinen, Kalle: Valkeakosken Työväenyhdistyksen 70-vuotistaipaleelta (1896–1966). Valkeakoski 1966.

Vuorinen K. & Vuorinen O. 1996: Vuorinen Kalle & Vuorinen Olli: Valkeakosken Työväenyhdistys ry 100 vuotta (1896–1996). Hämeenlinna 1996.

Vuorinen O. 1972: Vuorinen, Olli: Valkeakosken historia 1. osa. Valkeakoski 1972.

Ylikangas 1993: Ylikangas Heikki: Tie Tampereelle. Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. Porvoo 1993.

LIITE 1						
Sukunimi	Etunimet	Syntymäaika	KK:n s.	Syntymäp.	Kuollut	VRO/ VRYO
Aalto	Jenny Elviira	6.4.1900	873	Huittinen	ei	19/630
Aalto	Suoma Josefiina	27.11.1897	873	Tammela	ei	55/254
Ahjo	Tyyne Katariina Vihtorint.	25.11.1897	268	Sääksmäki	ei	101/187
Blomster	Aili Johanna Hilmantytär	17.6.1900	876	eit	kyllä	eo
Erenius	Anna Katriina	24.11.1900	824	Sääksmäki	ei	54/386
Fagerlund	Hilja Raakel	10.6.1899	1085	eit	ei	eo
Fagerlund	Olga Maria	10.1.1890	1085	eit	ei	eo
Flykt	Ida Matilda	23.11.1902	882	Lempäälä	ei	eo
Halminen	Martta Lydia	17.2.1900	1023	Sääksmäki	kyllä	eo
Helander	Maria	10.7.1894	eit	Längelmäki	ei	eo
Helin	Hilja Elisabeth	22.1.1898	1024	Sääksmäki	ei	10/74
Helin	Lempi Amanda	26.10.1900	1024	Sääksmäki	ei	47/42
Hellqvist	Tyyne Elina	29.9.1896	765	Mikkeli	ei	20687
Hellstén	Ester Augustintytär	6.2.1900	eit	eit	ei	19/624
Helminen	Martta Josefiina	18.3.1894	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Honkanen	Edla	13.5.1896	776	Sääksmäki	kyllä	eo
Johansson	Fanny Vilhelmiina	8.11.1892	831	Akaa	ei	eo
Jägerroos	Naimi Matilda	21.2.1899	754	eit	ei	22840
Järvinen	Ida Johanna	19.9.1895	896	Tyrvöntö	kyllä	eo
Järvinen	Ida Maria Fredrikintytär	9.11.1898	581	Sääksmäki	kyllä	eo
Järvinen	Suoma Amanda	2.10.1902	897	Lempäälä	kyllä	eo
Kataja	Vilhelmiina Erlandintytär	13.5.1894	eit	eit	ei	45/184
Karlsson	Maria Aliina	8.6.1901	1031	Kempele	kyllä	eo
Keronen	Laina	eit	eit	eit	ei	eo
Kivinen	Betty	18.10.1899	eit	eit	ei	eo
Koivisto	Ida Johanna	2.4.1883	728	Lempäälä	ei	eo

Koivu	Anna	eit	eit	eit	ei	eo
Kosonen	Selma	eit	eit	eit	ei	eo
Kujala	Amanda Agneta Miinant.	21.1.1900	1227	Sääksmäki	kyllä	eo
Lagerstam	Martta Vilhelmiina	24.1.1900	K68	eit	kyllä	eo
Lahtinen	Aili Johanna Hilmantytär	3.5./17.6.1900	eit	eit	kyllä	eo
Lahtinen	Katri Maria	9.6.1897	777	eit	ei	eo
Lassila	Hilja Vilhelmiina	29.11.1901	969	Hattula	kyllä	eo
Laurén	Edla Elisabet (Liisa)	20.11.1898	779	Sääksmäki	kyllä	eo
Lehmusvirta	Tyyne	31.3.1886	eit	eit	ei	eo
Lehtinen	Sigrid Susanna	13.7.1900	906	Tyrvántö	kyllä	eo
Lehto	(Aina) Lydia	9.2.(?)1902	eit	eit	kyllä	eo
Lehtonen	Saima Lydia Heikintytär	25.3.1899	eit	eit	ei	101/83
Leppänen	Helmi Maria Hannantytär	12.12.1898	eit	Tre/Lempäälä	ei	44/94
Levänen	Hilma Ilona Aapelintytär	7.12.1900	670	Kylmäkoski	ei	19/627
Liljeström	Maria Fransilia	14.9.1901	970	Tampere	kyllä	eo
Lindberg	Lydia Kallentytär	6.6.1891	1110	eit	ei	56/340
Lindgren	Bertta	23.1.1895	eit	eit	ei	eo
Lindgren	Hilda Amanda Oskarintytär	6.7.1896	1607	Vesilahti	ei	eo
Lindeqvist	Fanny	eit	eit	eit	ei	eo
Lindroos	Katri	18.12.1900	1111	eit	ei	eo
Lähteenmäki	Liisa	4.4.1899	eit	eit	ei	eo
Majanen	Miina	15.11.1868	eit	Pälkäne	ei	eo
Mäkinen	Irene	eit	eit	eit	ei	eo
Mäkinen	Johanna	??.1897	eit	eit	kyllä	eo
Niemelä	Aino Sofia Kaarlentytär	28.7.1898	641	eit	kyllä	20515
Niemi	Aina Matilda	23.4.1901	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Nieminen	Aina Lydia	9.2.1902	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Nieminen	Fanny Serafia Albertintytär	3.11.1899	788	eit	ei	55/252

Nieminen	Lydia Matilda	12.8.1899	1120	Sääksmäki	kyllä	eo
Nissilä	Josefiina	26.4.1902	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Numminen	Karoliina Katriina Aukustint.	18.2.1884	eit	eit	ei	55/247
Nurmi	Elli Maria	18.11.1900	1122	eit	kyllä	eo
Nyman	Anna Karoliina	11.11.1897	eit	Sääksmäki	ei	19/629
Ojanen	Anna	5.11.1872	eit	eit	ei	eo
Peltonen	Ester	1.9.1900	792	Sääksmäki	kyllä	eo
Peltonen	Katri	8.10.1896	792	Sääksmäki	kyllä	eo
Piirilä	Katri Maria	26.6.1899	676	Sääksmäki	kyllä	eo
Puustelli	Hilma Maria	14.1.1887	1587	eit	ei	eo
Rantanen	Hilda	eit	eit	eit	ei	eo
Rautalin	Hilma Kyllikki	8.4.1898	844	Sääksmäki	ei	10/119
Renfors	Selma Elisabeth	5.12.1889	1134	Sääksmäki	ei	45/537
Rosberg	Alli Irene	19.1.1903	817	Sääksmäki	kyllä	eo
Rosberg	Katri Oskarintytär	17.8.1894	817	Sääksmäki	kyllä	6062
Rosberg	Martta Ester	19.3.1900	817	Sääksmäki	kyllä	eo
Rosberg	Naima	8.1.1899	817	Sääksmäki	kyllä	eo
Saarela	Jenny Paulina	11.9.1900	eit	eit	ei	40/344
Saari	Fanny Matilda	29.7.1897	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Saari	Hilja	eit	eit	eit	ei	eo
Saarinen	Alma Mariaana Augustint.	30.4.1897	eit	eit	ei	100/205
Saarinen	Ida	18.7.1899	eit	eit	ei	eo
Sal	Aino/Aina Sofia Kallent.	21.3.1901	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Salminen	Aino	31.8.1898	eit	eit	ei	55/255
Salminen	Hilda (Hilja) Johanna	16.12.1899	591	Akaa	kyllä	eo
Salonen	Martta	12.3.1895	eit	Karkku	ei	eo
Selin	Aino Vihtoriina	26.6.1899	850	Tyrvöntö	kyllä	eo
Selin	Aune Maria	13.4.1901	850	Vanaja	kyllä	eo
Siikonen	Lempi Maria	16.8.1899	1051	eit	ei	eo
Siikonen	Mimmi	eit	eit	eit	ei	eo
Sirén	Anna Maria	13.10.1898	K929	eit	ei	45/524

Sirén	Lydia	7.12.1896	eit	eit	ei	eo
Sirén	Martta Maria	26.7.1901	eit	Akaa	ei	50/219
Slag	Agatha (Agda) Matilda	5.2.1901	643	Sääksmäki	kyllä	eo
Ström	Hulda Maria Augustint.	2.11.1895	980	eit	ei	10/602
Ström	Lydia	2.6.1899	eit	eit	ei	eo
Suhonen	Aina Katri Kustaantytär	16.4.1900	703	Hauho	kyllä	eo
Suojanen	Sigrid Maria	29.1.1901	1642	Sääksmäki	kyllä	eo
Suominen	Vieno Eriika	12.8.1898	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Syrjänen	Hilda Johanna	18.11.1898	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Tamminen	Lempi	15.5.1882	eit	eit	ei	eo
Tanner	Anna Maria	8.3.1900	935	eit	ei	eo
Toivonen	Anna	30.12.1904	eit	eit	ei	eo
Toivonen	Sylvi Juliaana	16.11.1902	734	eit	ei	eo
Tuomi	Ida Mariaana	26.6.1881	eit	Lempäälä	ei	43/465
Tuominen	Ida	eit	eit	eit	ei	eo
Tuomisto	Aino/Aina	17.2.1893	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Tuomisto	Anna	21.3.1900	eit	Sääksmäki	kyllä	eo
Tähtinen	Anna Elisabeth	16.3.1895	265	Akaa	kyllä	eo
Töyräs	Martta Maria	6.2.1891	1151	eit	ei	eo
Valenius	Hulda	1.10.1882	eit	eit	ei	eo
Vanhala	Ida	22.3.1879	eit	eit	ei	eo
Westerlund	Karin Ingeborg	28.12.1892	10	Kärkölä	kyllä	eo
Vilander	Martta Matilda	11.3.1900	1159	Sääksmäki	kyllä	eo
Vilander	Teckla	eit	eit	eit	ei	eo
Vilenius	Eva	eit	eit	eit	ei	eo
Virtanen	Anna Sofia Oskarintytär	15.6.1899	eit	eit	ei	10/208
Virtanen	Aina Amanda	25.10.1900	eit	eit	kyllä	eo
Wirtanen	Anna Matilda Villentytär	24.9.1900	eit	eit	ei	43/648
Vuorela	Fanny Katri	17.8.1899	807	Tyrvöntö	kyllä	eo
Vuorinen	Lotta	7.11.1866	eit	Kokkola	ei	eo

Sukunimi	Etunimet	Kuolinaika	Kuolinpaikka	Kuolintapa
Aalto	Jenny Elviira	-	-	-
Aalto	Suoma Josefiina	-	-	-
Ahjo	Tyyne Katariina Vihtorint.	-	-	-
Blomster	Aili Johanna Hilmantytär	30.07.18	Hml vankileiri	eit
Erenius	Anna Katriina	-	-	-
Fagerlund	Hilja Raakel	-	-	-
Fagerlund	Olga Maria	-	-	-
Flykt	Ida Matilda	-	-	-
Halminen	Martta Lydia	01.05.18	Hauho	teloitettu
Helander	Maria	-	-	-
Helin	Hilja Elisabeth	-	-	-
Helin	Lempi Amanda	-	-	-
Hellqvist	Tyyne Elina	-	-	-
Hellstén	Ester Augustintytär	-	-	-
Helminen	Martta Josefiina	03.05.18	Valkeakoski	teloitettu
Honkanen	Edla	03.05.18	Valkeakoski	teloitettu
Johansson	Fanny Vilhelmiina	-	-	-
Jägerroos	Naimi Matilda	-	-	-
Järvinen	Ida Johanna	28./29.4.1918	Hauho	kaatunut
Järvinen	Ida Maria Fredrikintytär	28.4./1.5.1918	Hauho	kaatunut/teloitettu
Järvinen	Suoma Amanda	28.4./1.5.1918	Hauho	kaatunut/teloitettu
Kataja	Vilhelmiina Erlandintytär	-	-	-
Karlsson	Maria Aliina	01.05.18	Hauho	teloitettu
Keronen	Laina	-	-	-
Kivinen	Betty	-	-	-
Koivisto	Ida Johanna	-	-	-
Koivu	Anna	-	-	-
Kosonen	Selma	-	-	-
Kujala	Amanda Agneta	01.05.18	Hauho	teloitettu

	Miinant.			
Lagerstam	Martta Vilhelmiina	?4.1918	eit	eit
Lahtinen	Aili Johanna Hilmantytär	30.07.18	Hml	kuollut sairauteen
Lahtinen	Katri Maria	-	-	-
Lassila	Hilja Vilhelmiina	01.05.18	Hauho	teloitettu
Laurén	Edla Elisabet (Liisa)	19.05.18	Hml vankileiri	teloitettu
Lehmusvirta	Tyyne	-	-	-
Lehtinen	Sigrid Susanna	10.04.18	Valkeakoski	vahingonlaukaus
Lehto	(Aina) Lydia	1.5.1918?	Hauho/Hml vankileiri	teloitettu?
Lehtonen	Saima Lydia Heikintytär	-	-	-
Leppänen	Helmi Maria Hannantytär	-	-	-
Levänen	Hilma Ilona Aapelintytär	-	-	-
Liljeström	Maria Fransilia	07.06.18	Lahden s./vankileiri	haavoittunut/teloitettu
Lindberg	Lydia Kallentytär	-	-	-
Lindgren	Bertta	-	-	-
Lindgren	Hilda Amanda Oskarintytär	-	-	-
Lindeqvist	Fanny	-	-	-
Lindroos	Katri	-	-	-
Lähteenmäki	Liisa	-	-	-
Majanen	Miina	-	-	-
Mäkinen	Irene	-	-	-
Mäkinen	Johanna	eit	eit	kadonnut
Niemelä	Aino Sofia Kaarlentytär	06.11.18	Hml kuritushuone	espanjankuume
Niemi	Aina Matilda	1.5.1918?	Hauho/Hml vankileiri	teloitettu?
Nieminen	Aina Lydia	01.05.18	Hauho	teloitettu
Nieminen	Fanny Serafia Albertintytär	-	-	-

Nieminen	Lydia Matilda	01.05.18	Hauho	teloitettu
Nissilä	Josefiina	01.05.18	Hauho	teloitettu
Numminen	Karoliina Katriina Aukustint.	-	-	-
Nurmi	Elli Maria	eit	eit	eit
Nyman	Anna Karoliina	-	-	-
Ojanen	Anna	-	-	-
Peltonen	Ester	01.05.18	Hauho	teloitettu
Peltonen	Katri	01.05.18	Hauho	teloitettu
Piirilä	Katri Maria	01.05.18	Hauho	teloitettu
Puustelli	Hilma Maria	-	-	-
Rantanen	Hilda	-	-	-
Rautalin	Hilma Kyllikki	-	-	-
Renfors	Selma Elisabeth	-	-	-
Rosberg	Alli Irene	01.05.18	Hauho	teloitettu
Rosberg	Katri Oskarintytär	30.07.18	Hml vankileiri	verenmyrkytys
Rosberg	Martta Ester	01.05.18	Hauho	teloitettu
Rosberg	Naima	01.05.18	Hauho	teloitettu
Saarela	Jenny Paulina	-	-	-
Saari	Fanny Matilda	01.05.18	Hauho	teloitettu
Saari	Hilja	-	-	-
Saarinen	Alma Mariaana Augustint.	-	-	-
Saarinen	Ida	-	-	-
Sal	Aino/Aina Sofia Kallent.	01.05.18	Hauho	teloitettu
Salminen	Aino	-	-	-
Salminen	Hilda (Hilja) Johanna	30.04.18	Tuulos	teloitettu
Salonen	Martta	-	-	-
Selin	Aino Vihtoriina	01.05.18	Hauho	teloitettu
Selin	Aune Maria	01.05.18	Hauho	teloitettu
Siikonen	Lempi Maria	-	-	-
Siikonen	Mimmi	-	-	-
Sirén	Anna Maria	-	-	-

Sirén	Lydia	-	-	-
Sirén	Martta Maria	-	-	-
Slag	Agatha (Agda) Matilda	01.05.18	Hauho	teloitettu
Ström	Hulda Maria Augustint.	-	-	-
Ström	Lydia	-	-	-
Suhonen	Aina Katri Kustaantytär	01.07.18	Hml vankileiri	pään ajetus
Suojanen	Sigrid Maria	01.05.18	Hauho	teloitettu
Suominen	Vieno Eriika	17.08.18	Suomenl. vankileiri	viiltohaava, verenmyrkytys
Syrjänen	Hilda Johanna	?4.1918	Syrjäntaka	kaatunut
Tamminen	Lempi	-	-	-
Tanner	Anna Maria	-	-	-
Toivonen	Anna	-	-	-
Toivonen	Sylvi Juliaana	-	-	-
Tuomi	Ida Mariaana	-	-	-
Tuominen	Ida	-	-	-
Tuomisto	Aino/Aina	1./3.5.1918	Hauho/Tyrväntö	teloitettu
Tuomisto	Anna	01.05.18	Hauho	teloitettu
Tähtinen	Anna Elisabeth	huhtikuu	Hml	kaatunut
Töyräs	Martta Maria	-	-	-
Valenius	Hulda	-	-	-
Vanhala	Ida	-	-	-
Westerlund	Karin Ingeborg	01.05.18	Hauho	teloitettu
Vilander	Martta Matilda	01.05.18	Hauho	teloitettu
Vilander	Teckla	-	-	-
Vilenius	Eva	-	-	-
Virtanen	Anna Sofia Oskarintytär	-	-	-
Virtanen	Aina Amanda	01.05.18	Hauho	teloitettu
Wirtanen	Anna Matilda Villentytär	-	-	-
Vuorela	Fanny Katri	01.05.18	Hauho	teloitettu
Vuorinen	Lotta	-	-	-

LIITE 2

Esitutkintapöytäkirjan kysymykset

1. Milloin ja missä vangittu.
2. Milloin ja minne vanki lähetetty.
3. Onko sairas, onko tarttuva tauti.
4. Vangin nimi ja ammatti.
5. Missä ja milloin syntynyt.
6. Kotipaikka ja kodin osoite.
7. Jos naimaton, läheisimmän sukulaisen nimi ja osoite.
8. Jos naimisissa, vaimon nimi, kuinka monta lasta sekä nuorimman ikä.
9. Mitä koulua on käynyt, tahi osaako kirjoittaa ja lukea.
10. Missä ja kenen luona kauemman aikaa ja viimeksi tehnyt työtä.
11. Mihin työväenyhdistykseen ja ammattiosastoon liittynyt ja milloin.
12. Milloin punakaarti perustettiin vangin kotipaikalla, ketkä johtajat.
13. Milloin yhtyi punaiseen kaartiin: mihin rykmenttiin, pataljoonaan, komppaniaan, osastoon, (plutoonaan), päällikköjen nimet, esikunnan jäsenet ja muut kaartin toimihenkilöt.
14. Mistä syystä liittynyt punakaartiin, mitä palkkaa luvattu ja saanut.
15. Keitä sotaan tahi kaartiin kiihottajia tuntee kotipaikallaan.
16. Missä ja milloin ollut taisteluissa; missä muissa toimissa ollut; mitä aseita on kantanut ja missä aseet nykyään.
17. Mitä vanki tietää kätkeyistä asevarastoista tai aseista.
18. Mitä vanki tietää aseista riisumisesta ennen sotaa ja sodan aikana (kutka esim. johtivat): ryöstöistä, murhista ja murhapoltoista sosialistisen suurlakon aikana viime syksynä ja myöhemmin ja kutka ottivat niihin osaa.

LIITE 3

Suojeluskunnan pöytäkirjan kysymykset

1. Vangin nimi ja ammatti.
2. Missä ja milloin syntynyt.
3. Kotipaikka ja kodin osoite.
4. Jos naimaton, millainen toimeentulo.
5. Jos naimisissa tahi leski, paljonko alaikäisiä lapsia ja minkälaiset varallisuussuhteet.
6. Millainen luonteeltaan, kiivas tai rauhallinen, työteliäs vaiko lakkoihin yllyttelijä.
7. Elämäntavat (säännölliset tahi kuljeksivaa elämää).
8. Missä ja kenen luona tehnyt työtä kotipaikallaan ja minkälaisen arvostelun hänen työnantajansa yleensä hänestä antavat.
9. Onko kuulunut Työväenyhdistykseen ja mikä asema siinä.
10. Onko kuulunut punakaartiin ja mikä asema siinä.
11. Missä ja milloin ollut taisteluissa: missä muissa toimissa ollut: mitä aseita on kantanut ja onko vangin luona sellaisia löydetty.
12. Onko vanki ottanut osaa aseista riisumiseen ennen sotaa ja sodan aikana ja millä tavalla: ryöstöihin, murhiin, räikkäyksiin, murhapolttoihin ja kiristykseen, sosialistisen suurlakon aikana viime syksynä ja myöhemmin ja onko vangin luona löydetty varastettua tavaraa.
13. Onko vanki tehnyt mitään muita Esikunnan tiedossa olevia rikoksia nykyisen sodan aikana.
14. Onko vanki esiintynyt kiihottajana punaiseen kaartiin – vallankumoukseen – laillista hallitusta vastaan – asevelvollisuutta vastaan – levittänyt vääriä kulkupuheita sotatoimista tahi uhkauksia laillisen hallituksen kannattajia vastaan.
15. Oheeniitetäänkö valallisia todistuksia ja ovatko todistusten antajat luotettavia.
16. Esikunnan lausunto vangista.